

TABAKOVIĆ ŠEMSO

"GODINE NEZABORAVNE - USPOMENE IZ NOB-e "

L e g e n d a :

- Sjećanja Šemse Tabakovića notirana 1955/56.godine, a data Arhivu 3.septembra 1976.godine kao neredigovan i nekompletnan tekst koji treba dalje razradjivati;
- Drugi primjerak teksta sjećanja nalazi se kod generala u penziji Mirka Turića;
- Obim sjećanja 151 stranica mašinom kucanog teksta na isto toliko stranica i dvije stranice teksta Alije Hadžiefendića, napisanog 25.aprila 1957.godine u formi svojih mišljenja i primjedbi na "Nezaboravne godine"; ukupno 153 stranice;
- Sjećanja autorizirana potpisom Šemse Tabakovića;
- SADRŽAJ SJECANJA: Ustanički dani u Cazinskoj krajini 1941. godine, susreti sa Nurijom Pozdercem, Radovanom Vulinom, Mirkom Turićem itd., ustaška zvjerstva i Rezolucija muslimana, partizanske akcije na području Pounja, partijski i skojevski rad u partizanskim jedinicama i na terenu, uloga Huske Miljkovića u Cazinskoj krajini itd.
- Kod prepisivanja teksta sjećanja daktilograf ispustio neke riječi, koje je autor kasnije svojim rukppisom dopunjavao.

April 1942. godine. proljetni dan. Uz rasklapanje sence po okolnim brežuljcima radjao se život. Održavao sam nastavu u školi. Kad se završio čas, otisao sam u stan odakle sam morao posmatrati školske avoriste i okolinu. Djeda su izala u dvorište i uze slike: posmatrali su u dva tabora i počela bitku. Koga su odredili kao neprijatelja i kako su ga krstili (to) ni sami ne znaju, ali kao da nešto predosjećaju i svojom igrom izražavaju. Oni znaju da ljudi iz sela odlaze. Svake od njih neko je otisao tamo, daleko, beskrajno daleko na njihove pojave. Promatrao tu sliku i mislio: koliko ta igra može da se pretvori u stvarnost? Razmišljao! Prije kratkog vremena dobio sam naredjenje da za potrebe vojske oslonodim školu i da prekinem nastavu. Mobilizacija se vrši. Vladići, sredovječni, pa i stari i ljudi odlaze. Kupe se zaprege. Idu, idu tamo negdje u BiH, Bosanski Novi, dalje, a gdje, niko ne zna. Čitam u novinama i osjećam kako svuda u zemlji vri. Demonstriraju se na sve strane. Karolin: Polje rat, nego kako prodire i u najzobacenije selo. I mislim o ratu. O tom strano i ranije životima malo znam. Čitao sam neke stvari o prvom svjetskom klanju, slušao mnoge priče o borbama, "šturumijama", revovima, topovima. Ali drugačije je moje osjećanje kada se nalazimo pred opasnošću rata. Volim život i da bih živio kao čovjek, o tom sam mislio, sanjao, tražio bolje dostojnije čovjeka. A sada ne prožima misao o ratu. Mislim o fašizmu da je krvoločan, bijesan, da upištava zemlju za zemlju, da prekraja kartu svijeta, da stvara robove. Da bi ljudi živjeli, da bi se ži životu veselili, voditi borbu protiv zvijeri "libermana". I posmatrajući dječiju igru, stresao sam se od teške misli i pitanja: koliko će tih malih, nevinih, toliko mi dragih, statiti živjeti i igrati se, pjevati, ići u škole i na izlete, čuvati svoja stada po ovim okolnim brdima?

— 6. april. Odlučio sam da zatvorim školu. Težak osjećaj. Zar se rastati su tom milion djece? Da, stvarnost je takva—govorio sam sebi. Iskupio sam ih u jednu učionicu. Malisani iz prvog i drugog razreda...

posjedali su u prve klupe kako bi mi bili bliži. Kako da im saopštim odluku o zatvaranju škole? ~~Reči se~~ ^{Reči se} ~~često~~ ^{često} ~~penje~~ prema grlu. Obuzet sam pogledima djece. Grlo mi se steže. Stariji dječaci u zadnjim klupama nestašni su i ponalo se grla gurkaju, jer im je tijesno. U tome momentu iskrsavaju mi slike provedenih dana sa njima, našeg prvog susreta, kad su se oko mene radoznalo okupljali, mojih prvih utisaka o njima, školi, selu, životu u toj sredini. Kako su znali biti veseli u igrama koje sam s njima igrao. Koliko sam lijepih gledanja na život od njih slušao? Koliko su se radovali životu? I to će ^{već} sad kroz nekoliko minuta pomutiti poljuljati.

Počeo sam im govoriti zašto smo se sakupili. Bio je tajac. Više me djeca nisu gledala nestasnim pogledima već ozbiljnih lica kao s starci. Rekao sam im: "Rat nas rastavlja, djeco! Neprijatelj je napao naše narode i hoće da nas pretvori u roblje. Volite svoju zemlju i mrzite neprijatelja!" Grlo mi se stezalo, prisušivale su me suze. Na kraju sam im rekao: "Pozdravite svoje roditelje i recite im da ne žale ništa u borbi protiv neprijatelja." Rastajali smo se. Oni su uzeli svoje knjige i ostali pribor, i napustali školu tuzno i tino, kao da se tu nalaze mrtvaci. Izašao sam u dvorište i gledao ih dugo sve dok mi se nisu izgubili iz vida.

Zatvorio sam školu, predao ključeve podvorniku i oprostio se s tim dobrim čovjekom. Pošao sam u Pećigrad, do svojih starijih kolega da bih se o svemu sa njima posavjetovao. Tamo sam stigao pred noc. Zatekao sam u školi upravnika i dvije učiteljice. Vodili su živahan razgovor o brzom prodiranju Nijemaca u našu zemlju. Poznavali su događaje jer su u selu imali radio - aparat, poštu, a bili su pored ceste kuda su često prolazili ljudi koji su znali šta se zbiva. Za mene su to sve bile novosti, strašne i uzbudljive. Pričali su da se negdje naša konjica tukla s njemačkim tenkovima, da su tenkovi ustuknuli i da je mnogo naših izgubilo; da su naši zauzeli Solun. Zanoćio sam

kod upravitelja škole. Sutradan nas je upoznao upravnik pošte da su velike tenkove snage Nijemaca stigle u Veliku Kladušu. Ta nas je vijest duboko potresla. Odlučio sam da idem u Cazin. Novaca nisam imao i krenuo sam pješke. Tom vijugavom cestom za koji čas naići će njemačke gvozdene aveti bez borbe, bez ikakvog otpora. Nigdje nisam sreo ni jednog našeg vojnika. Šta je sa našima? Na to pitanje nisam mogao da odgovorim. Mislio sam o njemačkim paradnim šetnjama kroz Švedsku, Dansku, Belgiju, Holandiju i druge zemlje. Zar nema niko da može stići zube toj krvavoj aždaji? Sustigao sam jedna kola koja su išla za Cazin. Kočijaš, stariji čovjek, u zakrpanom odijelu od domaćeg sukna, dozvolio mi je da sjednem u kola. Upoznao smo se. Čuo je za mene i dragom je što sam musliman. Vodili smo razgovor o prilikama u njegovom selu. "Sve je, druže, mobilisano. Ne znamo ništa o djeci jer nam ne pišu. Ova moja ključad i kolija jedva su nekako ostala u selu. I pravi da ti kažem, nema ko da radi, a evo, primakli se proljetni radovi. Ne-ki dan su se ovuda nešto plavirali neki avioni, a sve bi čovjek rekao da nisu naši. Narod se usplahirio, jer, kažu, da Švabo ima veliku snagu i da je dobro oporužan, a ovi naši otisli su i goli i bosu. Čudan zeman!" Duboko je uzdahnuo i ponudio mi da savijem cigaretu. Uzeo sam duvansku kutiju i savijajući cigaretu kradomice posmatrao zabrinuto, naborano čelo kočijaševo. Nisam mu rekao da su već Nijemci stigli u V. Kladušu jer bi možda odustao da ide u Cazin. Kola su škripala i tandrakala. Gledam okolna brda i brežuljke koji kopne. Mislim o tim ledinama koje treba obraditi i iskrsava mi slike boja naše konjice i švapskih tenkova. Možda i iz ovih brda ima njih koji su učestvovali u tom boju i koji više nikada neće gledati i zaoravati tu ledinu.

Stigli smo blizu sela Coralića. Čula se zuka motora. U početku nismo raspoznavali da li je avionica ili motorizacije. Osmatrali smo nebo, ali ništa nismo primjećivali. Zuka se je sve više približavala.

Sustigla su nas njemačka borbena kola. Kočijaš je skrenuo u jarak. Borna kola su se zaustavila pred nas, i iz njih su izašla dva njemačka vojnika i sa uperenim mašinkama pošli prema nama. Iretresli su nas, a zatim upitali: Wieviel Kilometer bis Zasin? Odgovorio sam na našem jeziku da ne znam. Oni su sjeli u borna kola i krenuli prema Cazinu. Moj prvi susret sa Ibermenšom. Nadmena njemačka soldateska, prasnjava od dugih paravnih marševa bahato prolazi kroz gudure i klance naše zemlje. Stižemo u selo. Na prozorima seoskih kuća vidi se bijela rubina, znak predaje. Prolazimo kroz selo a da nikoga nismo sreli. Rustinja? Ne. Ljudi koji su preostali od mobilizacije sklonili su se u kuće. Produžujemo put. Iza prvih izvidničkih njemačkih borbenih kola pojavljuje se nekoliko lakih tenkova i brzo projurise prema Cazinu. O, krvavo sjeme osvajača! Dolazite iz dalekih krajeva putevina pljačke, nasilja i zvjerstava da bi posijali po našoj zemlji užas i bijedu.

XXX

Onako blatnjav krenuo sam prema Sreskom poglavarstvu. U grad se osjeća živost. Neočekivano raspoloženje. Gomile svijeta kreću prema zgradi poglavarstva. Ne znam od koga bih doznao šta se to događa. Zapažam da se na zgradi Poglavarstva vije hrvatska zastava. Na cesti pred zgradom luksuzni automobil. Svijet prilazi bliže automobilu. Prilazim i ja i pitam jednog od prisutnih šta se to zbiva. Čudno me pogledao i rekao da će Osman Kulenović govoriti o stvaranju NDH. Prvi put čujem za NDH. Sa papuče automobila zaštićen dvojicom naoružanih agenata počeo je govor potpredsjednik Pavelićeve "vlade". Govorio je protiv Srba, veličao ustašku misao, Pavelića, "oslobodjenje". Postalo mi je jasno šta se događa. Naša zemlja je izdana. Prodali su je švapskim skotovima bez metku, a ovdje peta kolona veliča svoje usluge učinjene švabama u izdaji zemlje. Te ulizice germanskih osvajača robiće, žariti i paliti kao i njihovi gospodari. Zanesenjaci

pljeskaju, urliču. Mnogi iz mase ne razumiju šta se zbiva, šta hoće od njih da naprave.

* * *

Posjetio sam Nuriju Pozderca. Zatekao sam ga kod kuće. Primio me vrlo ljubazno. Odveo me u spavaću sobu gdje smo slušali vijesti. Radio-Londona. Dugo smo razgovarali o novonastalim prilikama. Nije se slagao sa stvaranjem NDH. Pričao je o Paveliću, osudjujući ga kao njemačko-italijanskog agenta. Kritički je ocjenjivao stavove tzv. iz JKO. Prema njegovim izlaganjima mogao sam zaključiti da je bio anglo-gilski orijentisan. Pretpostavljao je da će Nijemci napasti Sovjetski Savez i izražavao sumnju da su Rusi velika snaga. Pri rastanku zamolio me je da ga češće posjetim, jer je riješio da se potpuno povuče iz javnog i političkog života.

* * *

Odlučio sam da otputujem u rodni kraj, ali u džepu nemam ni prebijene pare, jer plate kao učitelj nisam uopšte primio. Primijetio sam veću grupu bivših jugoslovenskih vojnika koji su odlazili kućama kako nedaleko od Kotarskog poglavarstva primaju hljebove. U momentu kad sam se spremio da udjem u tu gomilu susreće Selimagu Hadžiselinovića koji je uspio da me kod sebe, kao gosta, zadrži nekoliko dana. Ispričao mi je kako na m cestama dočekuju prolaznike i da ih pla pljačkaju i ubijaju. Gdje, nije znao. Kod njegove kuće upoznao sam se sa Nijazom, studentom agronomije. Naveče smo dugo pretresali događaje. Nijaz je imao pravilne poglede na svjetska zbivanja i napredno ih ocjenjivao. U potpunosti je shvatao da Nijemci vode osvajački rat. Selimaga je zauzimao rezervisan stav. "Jugoslavija nije valjala i morala je propasti, a ovo novo što je stvoreno, treba vidjeti kako će biti. Mi Muslimani u surljenju Jugoslavije nemamo šta žaliti, a da li se imamo razloga radovati stvaranju NDH, to je pitanje". Po njegovom mišljenju ne treba se zatrkiivati u davanju ocjene novostvorenog stanja. Ovakvo shvatanje postepeno se širilo i u čaršiji. U gradu su na vlasti

najekstremniji elementi, šovinisti i psihopati, koji su prošli ćelije Stenjevca: Ale Omanović, hodža Alagić i slični. Borba oko predstojničkog mjesta vodi se između bivših pripadnika HSS i frankovačko-ustaskih ekstremista koja ponekad izbija u ostrim formama na svjetlo dana. Na momente stiže se dojam opšte anarhije.

* * *
Tih dana sastao sam se sa Radovanom Vulinom, školskim drugom koji je službovao u selu Pištalinama. Očekivao je otpuštanje iz službe jer su sve Srbe tada otpuštali. Dogovorili smo se da otputujemo do B. Luke gdje bi поближе upoznali situaciju. On se obavezao da pripremi kola. Sutradan smo krenuli preko Bos. Otoka za Bos. Novi gdje smo se naveče ukrcali u jedan teretni vagon voza koji je išao u B. Luku. U vagonu su bili bivši jugoslavenski vojnici razoružani i pušteni kućama. I mi smo se predstavili kao razoružani vojnici. Po dolasku u B. Luku Radovan je oticao u Lijeve polje, a ja sam se zadržao nekoliko dana. Po povratku u Cazin upoznajem Mirka Turica, gimnazijalca, pristalicu Komunističke omladine. Zbog svojih naprednih shvatanja Mirka su izbacivali iz škole. On je otvoreno iznosio svoja gledanja i agitovao protiv Nijemaca. Očekivao je da će Nijemci napasti Rusiju, ali da će tamo i zaglaviti.

Majski dani su bili takvi kada je glad harala u krajevima ex-Cazinske Krajine. Gomile gladnih, golih i bosih žena, djece i staraca demonstrirale su tražeći hranu. Glad je rasplamsavala gnjev naroda jer su švapski skotovi izvlačili iz punih magacina koje su stavili jugoslavenski pljačkaši. Jedan stari Krajišnik uzvikuje: "Nećemo gospođe, dajte nam hljeba, mi skapavamo od gladi!" "Ustase prave red, mi umiruju razjarenu masu. Sve se svršava na obećanjima. Sjetio sam se jednog razgovora sa sturlickim "banom". On mi je pričao o zaostalosti seljaka, ali je dobro uvidjao uzroke te zaostalosti. Umio je vješto da ocijeni ~~ih~~ izborne lakrdije i propagande trikove bur-

žoaskih političara. "Kad su bili izbori svi se razlete i viču 'Bibiće dobro' biće bolje' učinimo ovo' učinimo ono' dok zavrte ljudima nozak. A kad govore, misliš, da ~~je~~ ^{je} ~~bibi~~ s bogom a razgovora. Kad slušas drugog čini ti se da je sa dva boga razgovarao, a mi kao ovce poletimo u baru i ne gledamo da li je trava netiljava ili ne. Stoka ko stoka." "Zaželio sam da ~~ba~~ ^{ba} vidi ovu razjarenu i uskovitlanu masu, spontani revolt koji će revolucionari moći iskoristiti. Tih dana svi mogući špekulanti sa svojim pipcima sisavaca izašli su na površinu. I kako ne bi! Ta država je stvorena bujicom okupatora koja je na površinu, ~~kakakak~~ izbacila najveći ološ koji će igrati glavnu ulogu u vlasti, bogaćenju i pljačkanju. * * *

22. juni. Ustao sam rano i ne sluteci da će taj dan biti veliki istorijski dan. U Cazinu su "žabari", tako smo ~~x~~ zvali talijansku vojsku. Razmilili su se kao pacovi po ovoj maloj kasabi. Kaulzeli su i čitaonicu tako da nemamo gdje sjesti. Njihovo "mandjare" svakome je dosadilo. Krađu gaje god sta stigoše: jaja, kokosi, krompir, U karsevima kada idu na "egzercir" stalno pjevaju: "Ima koko, nema jaje, ima jaje, nema koko". Imperijalna Musolinijeva banda pljačka Bosnu. Susreo sam Nirku. Rekao mi je da primjećuje kako su talijanski oficiri zabrinuti i uznemireni. Ubrzo smo doznali o čemu se radilo. Rusija ~~jenapeđnuta~~. Komenat koga je teško izraziti riječima. Vjerovali smo da će brzo doći sloboda. Žabari su se uznemirili jer treba ići na istočni front. Susrećemo talijanske vojnike koji plaču. Ali zaključujemo da ti skotovi ne plaču ~~x~~ iz ljubavi prema SSSR. Njihov plač je izraz straha. Ovdje u Cazinu spremali su ih za Afriku gaje su mislili paradirati. Tako, na Istoku biće im kosti rasijane. I plačite, skotovi, jer vas kletvene suze miliona prate na vaš ~~na~~ posljednji ~~na~~ pohod. [Dogovorio sam se sa Nirkom da krenemo u obližnja srpska sela da bi u sva ~~u~~ poznali narod sa tim događajima. On će otići u Osredak do Trive, preko koga će organizovati

sastanak, a ja ću sa Radovanom Vulinom održati sastanak u Pištalinama. Pred veče smo krenuli ~~u~~ sela. Vulin se ubrzo ~~svikto~~ povezao sa nekolicinom ljudi i sakupilo ih se oko 30. Upoznali smo ih sa događajem da su Nijemci napali Rusiju. Izrazili smo vjeru da će nas Rusija pomoći da se i mi oslobodimo. "Sakupljajte oružje i sakrivajte ga, jer će ubrzo trebati. Čuvajte se ustasa i ne idite im živi u ruke." Seljaci su primili vijest kao olaksanje ali i su zebnjom da bi moglo doći do terora. Mnogi od njih uzdišući uzvikuju: "Eh, hvala bogu i onome koji će nam pomoći!" Poslije održanog sastanka seljaci su se jedan po jedan polako udaljavali kućama. Zanoćio sam kod Radovana u kući popa Strpca gdje smo spakovali tri pistolja koja je Radovan pro-našao, odnijeli u štalu i sakrili.

* * *

Prolaze dani, turobni i tmurni u nezvjesnosti dugoj kao godine. To su dani fanfara i slave fašista, paradiranja, izvodjenja vojnih manevara, dizanja i spuštanja fašističke zastave, priprema žabara za Istočni front. Lijepe plakate o "munjevitom" napredovanju u Rusiji, sire prognoze o brzom padu Rusije i na taj način hrane strvinare. Pristupa se formiranju divljih ustaša. Ustaška se vlast stalno reorganizuje. Vode se nezapamćene histerične pripreme za istrebljenje "grkoistočnjaka". U takvim teškim trenucima trebalo se boriti za svakog čovjeka da ga taj vrtlog ne uhvati i da ne podlegne. Mnogi, u osnovi pošteni ljudi, nisu mogli da se snadju. Moralne injekcije mnogima su pomogle jer se u užim krugovima izražavalo nepovjerenje prema vlasti. Zagriženi fašisti Ale Omanović i njemu slični, često putuju u Zagreb, Bihać, Banju Luku. Pavelić je krvno zainteresovan za Krajinu. Dopremili su izvjesne količine namirnica i pokušavaju narodni revolt ublažiti i usmjeriti ~~ga~~ protiv Srba. U tom bjesomučnom propagandnom orgijanju, izolaciji Srba i huškanja na sve što je srpsko primicili su se dani najvećih patnji, ali i dani ~~koji~~ koji će roditi neprolaznu

slavu našim narodima.

Orgijanja su počela. ~~X X X~~ Krv je počela da teče potocima. Una i Sana nose ljeseve poklanih, sjekirama i maljevima ubijanih Srba. Hitlerov djavolski plan počeo se ostvarivati. U srpskim selima oko Cazina knezovi i bogatiji seljaci uporno agituju da se mora pokoravati vlasti pa ma kakva ona bila. Zahvaljujući i takvom stavu ustaše su pohvatale mnoge seljake. Koncem jula dotjerano je oko 250 Srba i snještено u osnovnu školu. Dogonili su ih pojedini seoski pljačkaši sa stapovima. Tim mirnim seljacima ustase su dali epitete pobunjenika. Poznati krvnik Eugen Kvaternik naredio je kotarskom predstojniku Filipoviću ^{kešaru} da organizuje likvidaciju uhapšenih Srba. Filipović je izbjegao naredjenje, a ali nije nešto odlučnije preduzeo da bi te ljude spasio. On se razbolio da ne bi na sebe primio zločin. Bilo je odlučeno da se održi savjetovanje uglednih gradjana. Na tome sastanku, kome su prisustvovali vidjeniji ljudi Cazina, nije donesena nikakva odluka da bi se spasili pohapseni. Nuriya Pozderac je predlagao da se iskopaju jame i zatrpaaju, pohapseni ljudi puste iz zatvora, a Kvaterniku javi da su Srbi poubijani. Ali kolebljiviji ugledni gradjani, bojeći se igre vatrom, ostali su na tome da se ne može nista učiniti.

2. august. Kada su se ustaške vlasti uvjerile da ne mogu naći potreban broj koljača medju cazinskim muslimanima, riješili su da zločin izvrše po svaku cijenu. Grupa koljača na čelu sa Himzom Hadžićem, ^{ova grupa je} bježeći ispred pagr podgrmečkih ustanika iz Bos. Krupe, stigla je u Cazin 2. augusta. Ona se je rado primila toga da u zajednici sa nekolicinom divljih ustasa iz Cazina izvrši "likvidaciju" pohapsenih Srba.

~~Vijesti o ustanku teško prediru. Bilo je toliko da su je nared u pogledu...~~

Od 11 jula 1941 do 14/8. 1941. se nije je bio u zatvoru u zračnu i orlovača na pripremanje avla

Zaključak koljača je prema svemu /kako su ubijanje izvršili/ bio da počnu ubijanje od "čaršije do Čajilavca". Kasabu je pritiskivala neka nepodnošljiva mora, od koje se je jedva disalo. Izdato je naredjenje da se ne smije niko vidjeti na ulicama. Ljudi su se nijelim pogledima pitali "šta se ovo sve događa i šta se sprema".² Vijest o dolasku ustaša iz trupe prostrjela je kao strijela kroz sve ljude. A povorio sam se sa nekim drugovima da se sakrijemo u jarak više Ibrine kafane, odakle bismo mogli osmotriti šta se događa oko škole. Sve je u gradu zamrlo, samo se u je u pravcu škole čulo psovanje i vika. Izvodili su vezane ljude, četiri po četiri /vezane jedne uz druge/. Povorke su počele da prolaze mrtvačkim koracima. Sjetio sam se Perl Rakove "Mati" i posljednjeg mrtvačkog hoda revolucionara koje su gonili u smrt. Jezivost, kad svaki mišić drhti, usta se suše, kad u čovjeku dah prestaje, kad se zaboravi. Da li oči tačno vide, te kolone mrtvaca ili je to samo sjećanje na scene iz knjige? To je gruba i neuspeljiva stvarnost. Zašto su ti ljudi krivi? i šta oni ugrožavaju? Oni su željeli da mirno žive na svojim poljima, da oru, kopaju, čuvaju svoja stada, da žive u slozi sa svakim i vjerovali su da im se kao takvima ne može desiti nikakvo zlo. Svoj primitivizam, neshvatanje stvarnosti sada plaćaju glavama. Kolone prolaze, nijemo, tiho, kao što je nijema i tiha sva Kasaba. Vrisnuo bih "krvnici" ali nemam glasa.

Prokrali smo se kućama. Ispričao sam Rijazu i Selinagi šta sam vidio. Oni su se zaprepastili. Ta jeziva noć bila je noć kada bih svakoga trenutka dao život. Sakupili smo se u Selinaginu sobu, gdje su prozori bili dobro zastri, jer se nije smjelo vidjeti svjetlo. Otpočelo je ubijanje. Kuća u kojoj sam stanovao bila je uz cestu gdje se je zločin vršio. Čuli su se jauci i krikovi. Dobro se čuje jedan glas: "Ubijaj, ustašku ti majk, ubijaš Ibrina"! ~~Vi smo~~ svi smo se pretvorili u uho. Krvnici, zadojeni mržnjom, ovako su stvar

stvarali životni prostor za "natčovjeka". Krv je tekla potocima i sjutra cesta od Gnjilavca do Čaršije bila je sva krvava. O, noći nezaboravna! Osvetićemo sve ove nevine, danas ili sjutra, ali sigurno ćemo ih osvetiti.

Masovna strijeljanja nastavljaju se trećeg i četvrtog avgusta (ubijali su ih na Macinama Dolovima). Uskoro je u gradu nastala uzbuna. Narod usplahiren počeo je da panično bježi prema Stovrelina. Šta se je zbivalo? Prosvjetni referent Radi-Ivan Dinač došao je sa motorom iz sela Pitalina i objavio da "zvona zvone na crkvi u Osretku, da se arbi okupljaju i idu na Cazin". Pred zgradom ustaškog poglavarstva iskupljaju se ustase i kupe dobrovoljce. U kancelariji policije prinaju puške, municiju, šljemove. Našao sam Nijaza i brzo smo se pored bolnice uputili ka Osretku. Pošli smo do prvih kuća.

Pred kućom je stajala sva izbezumljena jedna snaša. Pitali smo je čija je i da li ima ikog od muških u kući. Nije nam ništa odgovarala, samo su se oko nje počela djeca iskupljati i plekati.

Vojnovića uspjeli smo je na koncu osloboditi da progovori. Rekli smo joj da na Osredak idu ustaše iz Cazina i da se sve što ima muško skloni. Tada je izašao jedan mlakarac i kad smo mu saopštili o čem se radi, odjurio je da alarmira selo. Ustaške ofenziva je propala jer nisu kod kuća zatekli nijednog čovjeka.

U toj akciji uhvatili su Goluba Babića koji je noć ranije na strelištu kod bolnice teško ranjen i koji se je bio sklonio u kukuraze. Sakrilo ga je jedno dijete, koje je bilo puzo po vodu na izvor ~~u~~ ~~u~~ ~~u~~ u kukuruzima. Kad je dijete našlo sa posudom vode pored teško ranjenog Babića, on je od djeteta zatražio vode da se napije. Dijete se je uplašilo i javilo prvom ustaši da ima neki ranjenik u kukuruzima. Pošto su ga ustaše uhvatili, doveli su ga na jedan brežuljak odakle je dosta svijeta osmatralo "akciju" na Osredak. Mnogi su među njima poznavali Babića i molili su ustaše da ga odvedu u bolnicu. Iz Babićeva stomaka virila su crijeva. On je nemoćno molio ustaše da ga puste, da će se pored svega izliječiti i da će se prekrstiti, što sve nije pomoglo. Odveli su ga sa sobom i poslije nekoliko minuta čuli su se pucnji. Još jedna žrtva. Zločinci sve dublje gaze u zločin.

Ale Moler je izvršio streljanje. X X X

Vijesti o ustanku teško prodiru. Znane toliko da se je narod u Podgornju digao u borbu. Prvi dana došao je u Cazin Jusuf Sabljako

napredan student iz tih krajeva. On nam je ispričao da je ustanak dignut u čitavoj zemlji i da je Vrhovni stab, za koji smo tada prvi put čuli, odredio da se napadne Doboј zbog toga što je tamo bilo slaga- lišta oružja i dr. Kako je stajala čitava stvar mi nismo mogli znati, samo mi je tih dana ^{izveo od naših drugova} Mirkov rekao da je J suf kurir Glavnog staba.

ovo je najvjerovatnije podjela iz koga i Mirka iz Doboja → Govorio sam se sa Mirkom da bi se stvorile veze sa podgr- mečkim ustanicima i on se je povezao sa Idrizom, Kuratagićem iz Ostro- sca /kod Une/ preko koga je dobio uskoro prve partizanske pjesme i letke. Zaključili smo da se otpočne akcija prikupljanja materijala i druge pomoći partizanima. Tih dana sve vrijeme slobodno utrošili smo na što čvršće povezivanje sa ljudima u gradu i na stvaranju što većeg povjerenja. Medju, ionako malobrojnom, inteligencijom bilo je postenih ljudi, ali..... strah je ponekad bio ~~toliko~~ jak da nije ni pošte- nje bilo dovoljno nego je trebalo odvažnosti. Ja sam izvjesan broj drugova "oporezovao" i svakog prvog davali su novčanu pomoć. "Evo novac, ali te ne poznam", to je bio stav većine oporezovanih. Za pri- kupljeni novac kupovali smo čarape, papir, indigo, jod, zavoje i dr. Pored toga, često sam dobivao papir i indigo od Nijaza i drugih drugo- va. Teško je bilo nabaviti sanitetski materijal, ali i tu smo probili led. U Cazinu je bila jedna apoteka. Upoznao sam se sa apotekaricom, niskom, debeljuškastom ženom, koja se je stalno "maljala" i čiji se je trag parfema u prolazu duge osjećao, Ona je bila židovka, dobro je vladala njemačkim jezikom. Imala je kćerku, studentkinju farmacije, koja se je zabavljala sa direktorom građanske škole Jusufom Granovom. U njihovoj kući nalazio se je u aprilu njemački stab /komanda/. Odlu- čio sam da od nje tražim lijekove pod izgovorom da mi trebaju za ličnu upotrebu. Ona je bila oprezna i ispitivački me je promatrala. Nbacila mi je: to vama treba da saljete dalje, "pucajući na sumu". Ali ipak sam uspio od nje izvući materijal. Upozorio sam je da se ne usudjuje

NIGDJE STVAR postavljati kao meni jer bi mogla stradati, te da ne smije nikome ne govori^{ti} da sam od nje išta dobio. Kasnije se nikada nije upustala u to "kuda to sve ide". Materijal koji smo prikupili slali smo preko Ostrošca za Podgrmeč, preko Osrečka za Kordunski Iiskovac, a kasnije smo slali i za Baniju.

Dani ilegalne borbe, to su dani i teske duševne borbe. Svaki dan donosio je nešto novo. Tih dana bio je uhvaćen Filipović Milan, o kome mi je ~~pa~~ ranije mnogo pričao Mirko. On je bio ekonom u Velikoj Kladusi, odakle je bio krenuo prema Podgrmeču. Nedjutim, neko ga je javio, i kada je bio u Ostrošcu i žandari su ga ~~(tada)~~ tje-rali. Probao je preplivati Unu, ali nije uspio i pao je bandi u ruke. *Prilikom ulaska u držanje ustanka.* Sa sobom je nosio "Istoriju S.K.P.b". Dovedi su ga u Cazin. Sav je bio poderan i krvav. Prema informacijama koje smo tada imali bio je u Cazinu saslušavan i imao je hrabro držanje. Pričalo se kako je na zapisničkom saslušanju rekao: "Ja ću da diktiram zapisnik. Ja sam komunista i kao takav ne žalim dati život. Ubićete mene, ali će nići novih na hiljade". Odveli su ga u Bihać, gdje je i stradao. Njegovo hrabro držanje moralno je podizalo sve one koji su voljeli komuniste.

* * *

U Cazinu su počeli da kolaju partizenski leci i ~~pa~~ pjesme. Tih dana održavali smo vezu sa Hamdijom Omanovićem, koji je bio na ~~duž~~ dužnosti željezničkog prometnika u B. Novom. On je bio u vezi sa partizanima Podgrmeča i Kozare. (Takođe) bio je povezan i sa obližnjim gradovima. On nam je davao i upustva za rad.

22.IX.41. Nekoliko dana poslije insceniranog ustanka u Osredku došao je u grad već dotad poznati krvnik hođža Borić sa svojom grupom koljača. Oni su na konjima sa zelenim bajrakom krenuli prema selu Čoralićima. Pretpostavljali smo da ta grupa ide tamo jer se je u tom selu nalazio izvjestan broj ~~brat~~ bratova i srbica. Tada sam vidio Furiju

Pozderega gdje sa pištoljem u ruci trči prema toj grupi. Zapazio sam da ga jedan njegov prijatelj zadržava. Kad sam im prisao u društvo, Nurija je ceptio od ljutine psujući hodžu i ostale. Ispričao mi je njegov prijatelj koji ga je zadržavao da je bio pošao da se tuče sa tom grupom. Banda, koju je vodio hodža Borić već je bila ogrezla u krvi i sigurno bi Nuriju ubio.

Sutradan smo doznali da je hodža Borić poubijao skoro sve Srbe u Coralićima. Pričalo se da je u jednu kuću zatvorio oko 50 djece i da su zapalili kuću. Kad su djeca pokušala da pobjegnu, banda ih je sa vilama dočekivala i ponovo ubacivala u vatru.

* * *

Uskoro je u Bihaću mjesto Kvaternika za velikog župana došao dr. Barišić, koji je počeo da sprovodi "novi kurs" u odnosu na Srbe. Kurs umirivanja počeo je sa jednim proglasom u kome je govorio da se zabranjuje ubijanje i dr. Vjerovatno prema ustaškom programu prva etapa bila je dostigla kulminaciju¹ sad se trebalo malo povlačiti.

No i pored "proglasa" koljači su nastavili svoj posao. Grupa hodže Borića 1.X.1941. izvršila je novi pokolj u s. Raštelima i s selima na lijevoj obali rijeke Korane. No ubrzo ova grupa bila je pohapšena i odvedena u Bihać, gdje im je sudio "vojno prijeki sud". Nekoliko njih sa hodžom bili su osudjeni na smrt. Ovaj proces trebalo je da bude satisfakcija preostalim Srbima. Kod poštenih muslimana i Hrvata trebalo je da "autoritativno" pokaže zakonitost N.D.H, jer je trebalo privući vodeće muslimane Krajine na saradnju. Proglas o izvršenju kazne bio je razaslan i u najzabačenije muslimanska sela.

* * *

Jedna grupa Srba njih oko 400-500, nalazila se zatvorena u skoli. Njihovo ubijanje oagadjano je stalno iz dana u dan. Kad se je "kurs" počeo mijenjati, odlučili su da ih ne ubijaju nego da ih pokrštavaju. Većina tih jadnih ljudi bila je iz Csredku. Fratar ^{Pratar} ~~e~~ ^{Pratar} ~~do~~ razletjeli su se iz ~~Csredka~~ i neke hodže da što više "ovčica".

Dali su zatvorenicima da se opredjele "za koju će vjeru". Većina ih se javila da islam. Poslije završenih ceremonija bili su pušteni kućama. Ovim mjerama trebalo je privući Muriju Pozderca u vladu. I zaista on je ubrzo bio pozvan u Zagreb. Prije nego je otišao, imao sam prilike, a bio je prisustvovao on i ^{u prijedoru} Merifu Buljubišić, da s njim razgovaram. Sjeca se da je tada rekao da on se zločincima ne može sjediti. Džafera Kulenovića, za koga je rekao da je njegovom krivicom postao nasljednik Spahije, smatrao je ni manje ni više nego "bandiitom". On je bio zato da nijedan musliman ne učestvuje u vlasti N.D.H. tj. bio je za bojkotovanje vlasti.

* * *

Kakva je bila forma "borbe" vidjenijih muslimana u našim čaršijama? "Rezolucije" muslimana Mostara, Sarajeva, Banje Luke, Prijedora počele su se širiti među muslimanskim svijetom. Bez obzira na njihove tendencije, one su iznosile i izvještaje argumente o klanju Srba. To je bila borba "za bolja mjesta za muslimane u državnom aparatu". Navodim "prestavku kotarskog v.e. povjerenstva u Prijedoru upućena nekim vidjenijim muslimanima": Kotarsko vakufsko meirifsko povjerenstvo u Prijedoru kao vjersko predstavništvo svih 24.000 hrvata-muslimana ovog kotara, na širem sastanku muslimana svih slojeva, održanom po izričitom traženju svih muslimana dana 23. rujna o.g. /drugu noć ramazana/, odlučilo je da vam se obrati ovim putem te da vam izloži stanje muslimana ovoga kotara koje odgovara uglavnom stanju cijele Hrvatske Bos. K-rajinne i da vas zamoli da se bratski i muslimanski zauzmete da se ovom stanju nadje lijeka.

Od osnivanja N.D.H. skoro svakodnevno u javnosti i to sa najvišeg mjesta daju se izjave o nama muslimanima Hrvatima, koji se nazivamo "cvijetom Hrvatskog naroda" "Srčikom ove države" a naša Bosna "je koju mi unosimo u sklop ove države, bez kojeg nema života samoj državi" itd. Isto tako vrlo se često u javnosti zapažaju članci

o pretstavniciama i vodjama Hrvata-muslimana, koji učestvuju u vlasti
naš N.D.H. na dobrobit naš bosansko-hercegovačkih muslimana.

Pa ipak i pored svih tih i takovih izjava naš hrvatski-muslimanski svijet u Bos. Krajini je zapostavljen, te se njegovo stanje nije do danas stvarno poboljšalo. Uzrok tome je rad mjesnih vlasti, koje i u našem mjestu kao i u okolnim ~~na~~ mjestima rade sasvim suprotno onome što govore i obećaju visoki državni funkcioneri. Mjesne vlasti mogu da rade tako stoga što ih nitko ne kontroliše u pogledu postupaka prema nama muslimanima. Nitko od naših visokih, ni vjerskih a ni političkih pretstavnika ne zadaje sebi truda da nas obidje te da se na terenu uvjeri o našim prilikama i potrebama. Ako se desilo da je neko od tih funkcionera negdje i došao, kao što je slučaj sa dolaskom g. Ademage Mešića i g. Hakiye Hadžića, vladina povjerenika u Prijedor, nitko od muslimana o ~~naš~~ njihovom dolasku ništa nije znao, jer o tome mjesne vlasti nisu htjele da ih obavijeste, te je i njihov dolazak i kratki boravak izgledao sasvim drugačije nego te ~~žele~~ muslimani. Stoga smo pripušteni sami sebi i privatnoj inicijativi, te se sve naše stvari slabo svršavaju preko raznih delegacija muslimana, koji su pripušteni slučaju da li će biti na nadležnom mjestu prinđjeni i sreći da li će im se ~~naš~~ njihovi zahtjevi, koji su uvijek minimalni i opravdani, uvažiti.

Skorasnji zajednički pokušaj muslimana i katolika da se ovaj logor zamijeni i u njega dovedu pošteni katolici i muslimani zasada je ostao bez uspjeha, jer takav zahtjev svih ovdašnjih kulturnih i prosvjetnih društava upućen g. Blažu Lorkoviću, putem Kotarskog pretstojništva izgleda da nije dospio na nadležno mjesto.

U Prijedoru se ukida puna gimnazija koja je tu postojala više godina i svoci se na nizu, ma da se time pogacujaju siromasni muslimani mještani kao i muslimani iz obližnjih kotareva B. Novog, Sanskog Mosta i Ključa koji su ovdje slali svoju djecu u školu dok se u susjednoj

B. Luci pored pune državne gimnazije osniva ju dvije nove privatne gimnazije sa pravom javnosti, ali pod patronatom časnih sestara dragocjene krvi isusovo, dok nitko od muslimana nema da se zauzme da se nama ova mjesna u tanova sačuva.

Dugo bi nas odvelo nabrojanje sitnih pojava. Dugo bi nas odvelo navadjanje raznih podzemnih akcija upravljanih na te da nas kompromituju i koje ako se produže prijetu da onemoguće svaku lojalnu mjesnu saradnju.

Sada je mjesec ramazan kada se ~~xxx~~ muslimani posvećuju mislima na Boga i dobro svoje vjerske zajednice. Dostavljamo vam ovim putem ovih nekoliko primjera da o njima u ove dane razmislite.

Mi kao dobri Hrvati-muslimani gledamo sa bolom na ove mjesne negativne pojave te smo duboko uvjereni da se za ove pojave ne zna na visokim državnim mjestima, a specijalno da ovo nije poznato našem Poglavniku. Zato molimo vas koji imate mogućnosti da lakše doprete do tih mjesta da uložite sav svoj trud i ugled da se ovim pojavama ~~stane~~ stane na put i to sa najviseg mjesta, a da mi muslimani Hrvati odužićemo vam se našim jednoдушnim povjerenjem.

U to ime čestitamo vam svima Ramazan šerif uz bratski mahsuz selam.

U Prijedoru, 23 rujna 1941. godine

"Olijede potpisi uglednih muslimana prijedorskog kotara."

Rezolucije takve vrste koje su po B.iH izdavane bile su manje više slična jedna drugoj kao jaje jajetu. U osnovi njihov ton i sadržaj bio je negativan za pravilniji razvoj oslobodilačke misli kod muslimana. Ne može se reći da one nisu zavodile i zavaravale i jedan posteni dio muslimana čak simpatizera muslim partizana. Vjera u "savjest i čistoću poglavnika" izbijala je svuda, negdje nanje

negdje više. (Ali) postojao je i jedan dio "begovata" koji je težio za tim da se ne veže sa Pavelicom a bio je za saradnju sa okupatorima, naročito s Nijemcima. Te su bili "autonomasi", čiji je najugledniji predstavnik bio Salihagić Suljaga iz Banja Luke. Kad sam jedared dolazio u B. Luku poslije pokolja u Cazinu, imao sam prilike da razgovaram sa Suljagom. Sjećam se da je tada govorio: "Autonomija B. i H. a pod okriljem Nijemaca, to je za nas muslimane jedini spas. Nijemac je saveznik muslimana i on će nas u tome pomoći". Kad sam mu ja rekao da bi to bilo "vodu vari-voću hladu", on je rekao: "Za nas nema drugog izlaza i drugačije ne možemo spriječiti zlo". No, takav stav je bio duboko promišljen da se muslimanske mase ne bi aktivno mogle uključiti u pomaganje oslobodilačke borbe koju je ~~već~~ ^{uvijek vodio} srpski narod. Sluga-u drugim rukavicama.

Tih dana sam sa jednim prijateljem otišao kod Derviša Tafre, koji je bio otpušten iz službe, jer je izjavio da se nacionalno osjeća Srbinom. U razgovoru sa njim dobio sam dojam da simpatizira borbu ustanika. Rekao mi je: "Kamo sreća da sam u tvojim godinama, otišao bih "gore". Ali i pored svega najbolje bi bilo tamo otići pa makar kod njih bio i kuhar." On je žalio Srbe kao ljude, ispoljavajući svojim stavom humano gledanje na stvar. U pogledu njegovih političkih razmatranja ustanika nije se upuštao i tu je donekle bio rezervisan. Stav prema "borbi protiv okupatora" koji je on zastupao bio je pozitivan.

Kod Mustafe Kozaragića, krojača, čitao sam prve brojeve lista "Borbe" koji su se tih dana po B. Luci ilegalno širili. U tim brojevima bio je pregled pojedinih akcija u Srbiji. Sjećam se da je bio jedan članak o "panikerima", koji mi se duboko urezao u svijesti. Kod Mustafe sam slušao i "Moskvu". Sa tim vijestima upoznavao sam drugove u Cazinu.

U školi još ništa ne radimo. Nekoliko puta išao sam u Bihać. Tamo sam jedared našao druga Fadila Šerića, sa koga sam još ranije znao

da je napredan, a koji je tada bio u domobranima. On mi je ispričao kako su partizani u blizini Petrovca zarobili top, kako je on sabotirao pomoć ustaskoj i domobranskoj vojsci.

U Cazinu nema vojničkog ^{***} garnizona. Sva oružana snaga je jedna grupa divljih ustasa i žandarmerijska "postava". Ustaše vrlo često dočekuju i premlacuju muslimane seljake i pljačkaju ih. Jednom su odveli učitelja iz s. Mutnika u Stovrela blizu Cazina i tamo su mu skinuli hlače te mu dali po "turu". Pričalo se da je dobio "pedeset" postr žnjici, iako je on to krio. Ale Omanović, hodža Alagić često su na putovanjima u Zagreb i B. Luku, gdje dobivaju instrukcije.

Dogovarao sam se sa Mirkom da izvršimo p razoružanje žandarmerijske kasarne i da pobjegnemo u partizene. Donijeli smo plan. Ja sam se primio zadatka da za tu stvar pridobijem jednog žandarma koji bi nam, kad bude dežurni, omogućio da plan ostvarimo. Kocka je pala na Abdulaha Avdihadžić, koji je bio pomoćni žandar a koji se nije nigdje eksponirao. On je dobro stajao sa obučarom Terzićem i preko ovog sam se upoznao sa njim. Poslije nekoliko p razgovora vidio sam da se može preći na stvar. Kad sam mu iznio prijedlog, on ga je prihvatio. Mirko je bio posao u Osredak, gdje je trebao sa Trivom da nađe nekoliko ljudi koji bi učestvovali u toj akciji. Međutim, na putu iz Osredka ~~Mirko~~ je isprovocirao ^{ga je} jedan ustaski spijun i bio je uhapšen. Tih dana bili su uhapšeni: Tone Horvat iz Velike Kladuse a i Trivo iz Osredka. Ležali su nekoliko dana u Cazinu u žandarmerijskoj kasarni, odakle su ih odveli na "vojno prijeki sud" u Bihać. U Bihaću su ležali neko vrijeme u "kuli", a poslije izvedeni na sud. Sud ih je u nedostatku dokaza pustio. Ove nam je hapšenje signaliziralo da smo pod prisмотрom. Pretresli smo situaciju i složili se da Mirko izađe na oslobođeni teritorij, ^{da} a ja ~~ostanem~~ jer još nisam ^{još} toliko kompromitovan. Mogućnosti bježanja bile su dobre jer su ustaške vlasti dozvoljavale dola-

Prvi dio događaja je potpuno isti kao u ovom razgovoru u vezi vremena !!

ženje Srbima na pazar. Najbolja veza je bila prema Baniji. Plan je bio da se prebaci sa seljacima do Glinice, a odatle u Bojnu, gdje će uhvatiti vezu sa partizanima koji se nalaze u toj okolini. Ispratio sam ga u pravcu Coralića utanačujući s njim ~~već~~ kako da održavamo vezu i kako dalje da nastavimo rad u Cazinu. *✕✕✕*

Češće posjećujem Nuriju. Nije htio ući u "ustaski (sebor) vladu". Povučeni je i kako sam kaže "zatvoren sam se u zidove". Ali on nije bio zatvoren. Njemu su često dolazili (njegovi) prijatelji sa sela i iz grada, tražiti njegovo mišljenje po raznim pitanjima. On sluša redovno "London" i "Moskvu". Nijemci prodiru sve dublje u Rusiju. On malo vjeruje u snagu Rusa. Često su bila uzaludna sva nasa pričanja o Rusiji jer smo mi za njega bili još "žutoključci" u ocjenjivanju omjera snaga. Nije pomagalo ni to što ga je Šerif /Buljubašić/ budući njegov zet, stalno ubjedjivao. Skeptik za koga je bilo potrebno da Rusi naprave jedan jači udarac po Švabi pa da se izmijeni. Ali za nas je važno bilo da je stajao na antifašističkim pozicijama i da je mrzio Hitlera i ustaše.

Prvih dana poslije mog dolaska u Cazin upoznao sam se sa Enisom Alagić za koju sam kasnije doznao da je rođica Ale Omanovića. *u vlada*
od Cazin ~~to~~ *je* ~~vladala u Cazinu,~~ *je* bila je da "novajlije" po svaku cijenu ožene iz Cazina. U tom pogledu su i na mene utjecali da bih postao "cazinski zet". Obećao sam da ću Enisu ~~se~~ ženiti. Međutim, to sam radio samo za to da bih imao ^{veće} mogućnosti ~~za~~ konspirativnog rada. U odnosu na nju nisam imao, što bi se reklo, ni prvih ni zadnjih namjera. Pomislija sam: pa možda je nemoralno "vući djevojku za nos". Pravo treba reći niti mi se je svidjela, a niti sam mogao o njoj ozbiljnije razmišljati. Ona je sirota kovala planove o

svojoj bračnoj sreći, a ja sam kovao planove o svom radu. Pa možda je postala žrtva? Ne! U takvu je situaciju nisam doveo. U danima kada se je naša aktivnost pojačavala izbjegavao sam susrete sa njom, jer to je za mene bilo uzaludno "traćenje vremena". Ali ipak sam trebao biti obazriviji. Možda nema ništa teže nego glumiti da nekoga voliš. I moja gluma morala je polako da popusta. Djevojka je navaljivala da bismo se što prije "vjenčali", a ja sam stalno odlagao. Jednoga dana, kada sam pošao kući na ručak, sustigao me je Ale Omanović i poslije pozdrava rekao: "Čujes, priča se po gradu da si ti komunist". (Kad je govorio tepao je). Na to sam se (nujedarek) uozbiljio i počeo jače reagirati, govoreći da su to optužbe mojih neprijatelja. ~~i td.~~ Osjetio sam "u kom grmu leži zec" - i približio sam se Enisi. Tako sam igrao "zaljubljenog vjerenika" do svog bjekstva u partizane.

U gradu se pojačao broj simpatizera partizana. Već se je moglo u potpunosti osloniti na Esada Berberovića /dok se nalazio u Cgzinu/ Nijaza Hadžisalimovića, Rizu Muhsinovića, Serifa Buljubasića i dr. "Oporezovanih" bilo je dosta. ^u Cazin na Građansku školu došao je za nastavnika Grga Karlovčanin, sa kojim smo stupili u vezu i koji je bio vrlo sposoban za ilegalan rad.

Poslije Mirkova odlaska u partizane, a naročito pojavom "Troglasa" policijska njuškavanja se pojačavaju. No i pored dovlačenja agenata iz Zagreba nisu uspijevali ništa otkriti. Dolaskom Kadića za kotarskog pretstojnika, koji je imao pravi "policijski njuh" i koji je osjetio da u Czinu ima i suviše "demokratičnosti", otpočinju nastupati provokacijama, da bi otkrili partizanske simpatizere. Medjutim uprkos svemu nisu nam mogli stati u kraj. Hamdija me je posjetio u razredu. Rekao mi je: Treba ti i Mirko da izađe na slobodnu teritoriju, u partizane. Situacija je ozbiljna. Cetnički elementi počinju da

Osmanović 1941

se odvajaju od partizana i mora se naći što više naših ljudi u partizanima". Ispričao sam mu da sam Marka prije nekoliko dana otpratio i da se je prebacio na Baniju, jer da dalje nije mogao ostati. Zatim smo razgovarali ko da nastavi rad u Cazinu. Ja sam mu preporučio Nijaza i ostale drugove.

Završivši nastavu otišao sam kući, gdje sam odmah spakovao sve svoje stvari. Sjutradan sam jedva uspio dobiti proputnicu za Sarajevo "da bih posjetio oca u bolnici". Saobraćaj je bio težak. Otišao sam u Bihać i noćio kod bivšeg školskog nadzornika Redžića. Navečer smo dugo pričali o partizanima, i rekao sam mu da i ja idem u partizane. Na putu, u Bos. Novom, sastao sam se sa Hamdijom i u jednoj kafanici upoznao se sa Feridom Dedićem, Zajkom Dizdarevićem, još sa jednim željezničarom /Ferizbegovićem". Utanacili smo da se za prebacivanje obratim na Ferizbegovića, a ako njega ne nadjem, na Muhameda Hrnčića, koga sam poznavao još kao djaka Učiteljske škole. Za nekoliko dana javio sam se na vezu Muhameda. Otišli smo do njegove kuće. Njegova mati osjeća da se nešto radi, "ali se pravi da ne vidi". Muhamed mi je objasnio kuda treba da idem. "Poći ćeš uz ovaj jarak i naići ćeš na nekoliko kuća /srpskih/. Od tih kuća idi dalje do raskršća, gdje ćeš u blizini vidjeti jednu kapelu. Jedan put vodi lijevo - to je za B. Novi, a desno ide put za "Novsku planinu". Okreni tim putem, tamo ćeš ih negdje naći, jer često dolaze na "planinu".

Noć se spuštala. Krenuo sam oporaštajući se s njim i njegovom staricom. Snijeg je zameo sve puteve i puteljke, samo se je na jarak zapažala vijuga zamrznutog potocića. Noć je tiha i ledena, a mjesec plovi po plavom čistom nebu. Panjem se uz jarak nečujno, kao kad se kradljivac sprema na lov. Srce mi povremeno biče jače. Pretvorio sam se u oko i uho jer treba biti oprezan da ne bih nagazio na neprijateljsku patrolu. Svud unaokolo vlada tišina, samo se dolje, ispod

Mene, čuju šumovi rijeka Sane i Une. Došao sam do prvih kuća, i pokušao na prva vrata. Ušao sam u kuću. Na raskvašenom, zemljanom podu sjedila je žena sa nekoliko djece. Soba je bila zaparna od vlage i od sušenih obojaka. Uplašili su se od neočekivanog gosta. Zamolio sam ženu da mi pokaže pravac za "Novsku planinu". Djeca su se oko nje jače priljubila a ona je prestravijenog izraza lica, skoro ukočena pogleda, rekla da ne zna. Bojala se je prevare. Izvadio sam iz torbe kolača koje sam bio taj dan kupio i dao im djeci. Malo su se oslobodili. Njen mališan, od svojih desetak godina, rekao je: "Mama, ja ću drugu pokazati put". No pored sve moje ljubaznosti ona je izražavala nepovjerenje. "Koga su zmijske klale i guštera se boji".

Mali je nazvao svoje poluvlažne priglavke i rekao mi: "Hajde, družo". Prolazimo pored kuća, on preda mnom, gazdici cjelac i praveći malu prtinu. Usput mi priča da partizani dolaze blizu i da je veći da bi i on išao u partizane da osveti oca koga su mu ubile ustaše. "Znaš, družo, majka se još plaši da ti nisi ustaša pa da me neće ubiti, a ja sam joj najstariji". I zaista, tek sto smo odučili od kuće nekih sto metara, čuo se je glas te jadne majke, koja je malog zvala da se vrati kući. Mališan mi je svojim prstićem pokazao pravac i povratio se.

Idem dalje. Dolazim do raskršća. Okrećem desno i nailazim na prtinu koja nije stara. Stanem, okrenem se oko sebe. Svuda se bjelasa bijeli duboki pokrivač. Zima sve više steže. Tamo, dalje, iza mene, svjetlucaju žarulje. Grad-tamnica u noći. Koliko u sebi nosi patnji? Koliko je na obalama sastavaka Une i Sane ponbijano nevinih ljudi? Kada bi mogli progovoriti zidovi mostova i obale tih rijeka, ispričale bi užasne priče. Koliko je jauka, krvi, ljudskog bola i neljudskih djela palo u mutne valove tih voda! A možda sada, dok se ja po ovoj zamizli zinskoj noći, krećem ka slobodi, one nose lješeve izrešetanih

majki, djece, braće naše zemlje. Gledam pred sobom vijugavu ~~u~~ pr-
tinu. Ona će me odvesti svojim, ljudima što traže bolje, ~~u~~ čovječnije.
A mjesec u svom punom sjaju baca svoju svjetlost na tu vijugavu prtinu.
Okrećem se da još jedanput vidim ^{tamni} grad. Možda ga poslednji put
gledam? Moj put je težak, pun borbi i krvi, ali sloboda se radja samo
iz (krvi). O, grade, u kome mnogi sanjaju o ovom mom času, pamtí sve
dobro. Nekada, a to će doći, i po tvojim uskim ulicama oriče se pjesma,
pjesma slobodi, boljem životu. I idem, gore, planini, pružam korak
da ne gledam više grad-roba? Grančice pucketaju od mraza. Inje mi se
nahvatalo na obrvama i trepavicama. Hladan povjetarac prostruji i kao
da čujem da tada nepoznate zvukove. Možda su mnogi od njih plod uobra-
zilje? Čovjek u takvoj noći, idući sam, od svega zazire. I ono bjela-
sasto inje što sa grana pada izgleda ti kao da ga neko pokreće. Stanem,
osluškujem, obazirem se oko sebe, i polako se krećem po prtini. Ipak
čujem neke šumove. Da nije neprijateljska patrola? Od oružja nemam
ništa. Opreznost se povećava-ustostručuje. Što idem dalje sve bolje
razbiram glasove. Trinijet ~~je~~ da neko ide ispred mene. Stanem i
čučen. Osmatram te prilike koje se kreću. Sjenka od drveća pada na
njih te ne mogu dobro vidjeti koliko ih ima. Skidam cipele s nogu i
produžavam za njima u čarapama držeći se (više) sjenke. Sustižem ih k
toliko da mogu vidjeti da pisu vojnici. Razgovor čujem sve jače i pon-
-kad se izvije ženski smijeh. Izlazim na prtinu okuražen. Stvorio sam
plan. Ako budu seljaci reći ću im da idem do obližnjeg sela da naru-
čim drva. A ako me budu pitali u koje selo, šta da im kažem, kad ne
znam nijedno ime tih okolnih sela? Odlučujem sustići ih pa ma šta se
zbilo. Primakao sam im se toliko da vidim da su dvije ženske i
jedan muškarac. Straha sve više nestaje, ali mi srce još pojač no bije.
Zastali su i najedared se okrenuli prema meni. Možda su mislili da je
neki seljak koji je zakasnio, ali ipak znaju da se ne smije "zakašnja-

vati". Sustigao sam ih i kroz stisnute zube procijedio "dobar večer". Sve troje su mi otpozdravili. Ispred mene je bila ženska, dobro utopljena i toliko zamotane glave da joj je jedva virio nos. Huskarac je zastajao u sredini i tapkao po snijegu. Upitao me je dubokim basom "A kuda si se ti, druže, uputio po ovoj zimi"? Rekao sam mu da idem do obližnjeg sela naručiti drva. On se je nakasljucio, a ženske su se počele pomalo smijati. Ona što je stajala preda mnom reče mi: "U nevoljama si se uputio, mogao bi naići na vukove, jer su se u zadnje vrijeme mnogo pojavili u ovoj našoj okolini." Osjetio sam tu njenu alegoriju, ali sam joj malo kroz smijeh odgovorio da se ne bojim vukova. Ono dvoje dobacise zajedno: "Ima ih bogme, dosta ih ima!" Poslije kraće stanke nastavi s pitanjem ona što je bila najprva i kojoj nisam mogao vidjeti lica: "A da ti ne bi do druškanina?" Ja se ^{nam} pravio da ne znam na koga misli pa je priupitao: "Do kakvih druskana?" - "Ma reci ti nama, druže, slobodno procijedi ona preda mnom, pa se počese sve troje smijati. Pomislim: Zaista ste vi žene vražje sjeme, htjele bi svašta znati. Pogledam u mjesec i čini mi se kao da je i on stao više nas paziti pa se smije ovoj sceni. Osjećam da oni govore o partizanima, ali kako to otkriti? Najzad, poslije manje stanke, upitao ih: "A koje ste vi vjere?" Oni, valjda smatrajući da je moje pitanje glupo, gronotom se nasrijajše. - "Ama što ti to treba da znaš? Ako ćeš druškanima, ti nama slobodno reci! Evo nas dvije ćemo se sastati večeras s njima pa te možemo odvesti". Osjećam i ja da je moje pitanje zaista bilo i suvisao i glupo.

No, znao sam da su okolni hrvati i muslimani bili velikim dijelom ~~bivši~~ ustaški orijentisani, dok su Srbi bili najsigurniji element.

Najzad se odlučim da im rekнем. "Da, ja idem druškanima." Oni se opet zaskrijajše, a onaj će (ti) muški: "Ja mogao si nam to odmah

reći, da se ovoliko ne arznemo. ~~Misi~~ ti bolan ni prvi, a sigurno nećeš biti ni zadnji koje mi prebacujemo: ~~Oh, daj udji do nene da te ta djevojka zakloni malo od zime~~". Ona što je stajala preda ~~mnom~~ skloni se u cijelac i ja se primako^h do muškarca, na što on reče onaj ispred nje: - Ajd, udovice, prti!

Nastavili smo put. U blizini, lijevo od nas, primjećivalo se je slabo svjetlo ~~staskih~~ kuća. To su bile njihove kuće. Krenuli smo prema njima jer su one trebale uzeti neke stvari za "druškanež. U putu su me pripitivali ko sam i odakle sam. Stigli smo do kuće. Ušli smo unutra ^{gdje su one} ~~posastili~~ sa ~~se~~ i varenikom. Njih dvije su se brzo spremale, uzele potrebne stvari i pozdravljamo se sa muškarcem, za čije se ime nisam ni raspitivao, ~~na~~ ragu mi on dobaci: "Bogme ti je ispala dobra sreća, imaš dva lijepa vodica. Čuvaj se da te ~~stara~~ dje ne zavale u snijeg".

Krenuli smo dalje prema "Novskoj planini", prteći cijelac. Mjesečina je kao dan. Flavetnilo neba podsjeća me na mirno more. U putu su mi ispričale ~~njih dvije~~ da je onaj drug, što je s njima putovao, Hrvat, a jedna između njih bila je hrvatica, to kako im je bilo smiješno kad sam ih pitao: koje su vjere. - "Ima, družo, i nas poštenih, koji nismo za ustaše". Ulazimo u "Novsku planinu". Na drveću otešlo se inje. Pod teretom ~~grana~~ snijega savile se grane i pucketaju od mraza. Snijeg cvili pod našim nogama, a njih dvije pričaju o partizanima.

- Sad smo na partizanskoj teritoriji. Čvano ne smiju prinjušiti ustaše. A ovo mjesto, ovde, (pokazuju mi prstom), to je "pošta". Upanki to dobro jer ćeš i tuda patrolirati*.

Ubrz se čulo oštro: "Stoj", a poslije manje stanke "Ko ide!" Njih obadvije su odgovorile: "Ide veza"! ~~na konarni jezici~~

- Jedan napred, ostali stoj!

Hrvatica, koja je bila na čelu, posla je prema stražaru dok ~~xxx~~ smo nas dvoje ostali tabanajući u prtini. - "Ovako ćeš nas i ti, družo, za koji dan ustavljati" govori mi saputnica. Tamo se je drugarica sporazumjela sa stražrom i javljaju nam da krenemo naprijed. Naišli smo na patrolu i pozdravljamo se s njima.

- Kako si, družo, jesi li se umorio?

- Ne, drugovi, na ovom putu nema umora.

Upozoravaju nas da iza njih ide kolona saonica na izvlačenje žita iz sela koja su bliže neprijatelja. U dublji šume, a ispred nas, čuje se galama. Susrećemo se sa njima. Volovi, upregnuti u saonice, gaze cijelac. Bizonice se teško kreću kroz duboki snijeg čuje se (često) galama; "podgurniše", "ne daš-de da se skliznu sa prtine". ~~i~~ Prenosi se preko veze "tišima", "ne galami". ~~u~~ Mi smo se sklonili sa puta u cijelac i čekamo dok prođe cijela kolona. Nailazi ~~leho~~, sa kojim se upoznajem, ~~ko~~ je komendant kolone. Prolaze poslednje saone, a iza njih nekoliko partizana. ~~u~~ Iskačemo iz cijelca na već dobro napravljenu prtinu i produžujemo put. Koliko ushićenja, radosti i sreće u toke času? Sreo sam se sada sa ljudima sa kojima ću i ja sutra ići u "evakuacije", na rušenje pruga, u zasjede, u borbe za slobodu. Ne osjećam umora, jer to su trenuti kad se osjećam lagan kao pero. Irimičemo se sálu. Iavež pasa se čuje u blizini.

- Evo nas u Čadjavici. Tu je komanda.

Ušli smo u jednu kuću gdje me moji vođei predstavljaju prisutnima. U sobi ima nekoliko partizana. Sjede pored peći, ~~igraju~~ griju se. Na krevetu sjedi kuće domaćin, sitan, sredovječan čovjek. Kad sam se upoznao s njima počeli su se pitati: ko sam, odakle sam, kako je u gradovima, šta govori radio

^{novog toga.}
i to. Partizani me pitaju da nisam gladan, a jedna starica mi nudi tronožac. - "Ojedi, družo, ~~z~~ ugri se, jer je velika zima". Ja ne osjećam zime pod tim iskrenim pogledima, međutim jednostavnim poštenim ljudima. Dusa je zagrijana srecom što sam u toj sredini.

- Domaćica mi prikaži i donosi lavor mlake vode.

- "Ded" družo, izuj se i iskiseli malo noge u mlakoj vodi. Znatiteljnu kucnu čeljad koja su se oko nas okupila sagnula je riječima: Bježite bogu vam, što ste navalili na čovjeka ulomna! Ima vremena, pa će nam sutra ~~z~~ pričati o svemu".

- Jedan partizan blizu mene sjedi i čisti pušku. Ima šubaru na glavi sa malom ~~pe~~ tokrakom zvijezdom. Zvijezda je od platna. Uzimam šubaru sa ^{i stavja na nje da vidim} glave kako mi stoji. - "Bas ti dobro stoji, družo, dobacuje mi kuce domaćin.

Pokazuje mi na pušku i zvijezdu, pa im velim:

- Ja puškom u ruci i pod ovim znakom pobijedićemo neprijatelja. Uz nas su narod i pravda.

Sve novajlije, koje su izlazile na oslobođenu teritoriju, odlazili su u štab odreda u "Podgrmeč", zbog uzimanja potrebnih podataka i rasporeda. Ja nisam išao u štab jer su za mene znali drugovi. Upoznao sam se sa nekoliko drugova koji su bili prvi ustanici i organizatori ustanka: Milanom, i Meljom Ličinom i drug. Doznao sam za Marana Djordja, koji je ~~eng~~ rodom iz s. Raica, a koji je bio angažovan u ustanku od prvog dana. On je moj stariji školski kolega. Tih dana sreo sam se sa Avdom Čukom, koji je bio moj mlađji školski drug. On je zajedno sa Salkom Terzićem ~~iznena~~ izašao na oslobođenu teritoriju prvih dana ustanka. Zagrlili smo se i izljubili, kao da se nismo vidjeli godinama. Sjećam ga se kad je došao u školu u Banju Luku. Lali, zdepast, sa plavom nakostrešenom kosom, koja je stajala

kao čekinja, u nekim pohabanim hlačama u kaputicu. On je mlad ostao bez oca. Majka mu je radila kod begovskih hanuma, prala veš i krpila i čistila gospođsku - begovsku djedu. Avdo je rano osjetio terete života, što se moglo primjetiti i na njegovom mladom licu koje je počelo da se bora. Preko ljeta je služio kod bega Cerića, da bi tako zaradio nešto para za školovanje, prve godine ^{u moli} ~~pekeživo~~ se je tih i povučer. Bio je pobožan i znam da sam ga svaku večer, kad smo išli na spavanje, zatjecali na krevetu gdje se moli bogu. Ispočetka nam je izgledala ta pojava čudna jer smo mnogi bili, već davno, raskrstili sa religijskim shvatanjima, ali kao i obično što smo se približavali novajlijama tako smo prisli i njemu. Naša sredina, koja je bila revolucionarna i napredna, imala je svakako odreza i na njega. On je počeo ozbiljnije razmišljati i o sebi, društvu, begovatu - čiji je on do tada bio rob. I iduće godine kada je došao sa ferija, bilo ga je teško prepoznati. On je već tada, u svojoj šesnjestoj godini, postao bunt, revolucioner, pričao nam je da je toga ljeta radio kod bega, ali da se je dobro sjećao svih naših razgovora. Naročito je falio Fadila Šerića, profesora, koji je bio napredan i koji je u toku ljeta dolazio s njim u češći kontakt.

Na školi je bio razvijen kulturno - vaspitni rad naročito u literarnom udruženju "Petar Kočić", kroz koje su prošle generacije i generacije naprednih drugova, ostavljajući tragove svoga rada u nasleđstvo budućim generacijama. Bio sam tada u odboru društva i uvukli smo nekoliko mlađih drugova, među kojima i Žuka u rad udruženja. Počeo je istupati recit vašim revolucionarnim pjesama koje je znao sa puno zanosa interpretirati. Kasnije je i sam počeo pisati pjesme. Citao je napredniju literaturu, a dobivao je knjiga iz "bunkera". (Mi smo u to doba imali izvjesan broj knjiga koje su bile zabranjene, a krili smo ih u "bunker" kod alatnice i pčelnjaka

blizu škole). I tako se Avdo oformljavao kao revolucionar.

Evo, kad smo se sreli na istom putu. Razbarušene, plave kose, plavih očiju koje sijevaju kao u vuka, zaprljanog odijela, smijući se od srca (on se sjeća dana koje je proveo u školi i internatu. Sjeća se internatskih zatvora, kazni bez doručka i ručka, zabranj da se mlađji sastaju sa nekim starijim drugovima; vaspitača Karota, "gospodin profesor", Đurđevića, koji je bio dosadan kao stjenica i kojega smo zvali "balegarom", Gule Diklića, koji je volio naročito ^{Sitomanjica} ~~štrumpice~~ djake, Rbotića i njegovog rirerskog držanja prema vaspitanicima. Sjećao se našeg štrajka zbog slabe hrane i Rbotićevog piskutavog, policijskog glasa: "vi ste svi komunisti". Grohotom se smijao kad je evocirao sliku kako smo pratili Rbotića kad je od nas odlazio. - Bila nas je jedna grupa u školskoj oglednoj bašti (koju smo ~~si~~ pod rukovodstvom Đurđevića obradivali) sakrivena u rupi-na kraju bašte. Ostali su stajali pored žice, držali kante ^{varvene} i police u rukama, jer je trebalo kad naiđe voz sa Rbotićem da se lupu u kante. Oni drugovi iz rope trebali su da mu daju poslednju pozdrav "golom stražnjicom." i sve je bilo izvedeno kako je zamisljeno. Divan oproštaj od vaspitača - ~~direktora~~.

Sjećali smo se svih drugova. Pričao sam mu za radovana Vulina, našeg mladog pjesnika, koji je u Banjoj Luci pao ustašama u ruke. Izjavio ga je neki njegov zemljak. U zatvoru su ga strasno tukli, ali se nije ništa otkrio. On je znao za rad mnogih drugova. U zatvoru je popio otrov, koji je od nekog, prije hapšenja, bio dobio. Prenešen je bio u bolnicu, ali nije mogao biti spašen. Na sahrni su ga poljetili roditelji i rekao im je da je to uradio zato da ne bi koga od drugova i izdao, jer nije više mogao izdržati muke u ~~u~~ ustaskom zatvoru.

• Đuri Stejanoviću, našem gitaristi, pričao mi je Avdo da

je u partizanima. Sa njim je negdje i "tender", kako smo zvali Gojka Zajelca. - Čuo si, sigurno, da su ustaše zaklali Milu Stančevića, "Crnog". On je pred ustanak bio sa Maranom. Maran ga je ustavljao da ostane kod njega, ali on se je vratio u Krupu i stradao. Ispričao sam mu da sam imao prilike sastati se na željezničkoj stanici u Sarajevu u toku ljeta sa sestrom i mamom Mile Stančevića. Bježale su za Crnu Goru. Sjedili smo pred stanicom i one su mi ispričale crne slike užasa koji su preživjeli. Njegova starica, obradjena u crno, nije smjela ni suze pustiti kad mi je govorila da su Milu zaklali, jer blizu nas je sjedio jedan ustaša. Jedna majka, koja je Milu toliko voljela da bi za svakoga seba dala život za njega.

-Da, družo Avdo, nema mnogih drugova među živima. Dali su živote kao junaci, mnogi od njih ne uvidevši ove velike djelo koje se gradi. ~~Prva~~ ^{trže} ~~da~~ preostali da razmašeno, razbuktano plamenom ovaj narod, kao što su ti naši divni drugovi sanjali. Cavetićemo ih jer to traži njihova krv, kao i krv hiljada nevinih koji su spaljeni, poklani, ugušeni u požarima, obješeni i ubijani paljevina i sjekirama.

I poslije kraće šutnje, kao kroz masu prolaze likovi poznatih (nas) drugova. Čuk se trže i neočekivano zapjeva, vedru, budružuću pjesma: "Irom svijeta omladina nova, vedra čela nov donosi dan." Zvonki glas baritona odjekivao je u okolini.

-Raznijeće se ova pjesma po našim gorama i poljima, po selima i gradovima. Dići će se mladost što kipti za osvetom, željna slobode. A naša pleća, pleća mladosti izdržaće ovo ~~na~~ ~~teško~~ breme koje nam je istorija namijenila.

otpočeo je partizanski život i na njega se privikavam brzo. U toj neregularnoj vojsci, gdje su ljudi okupljeni da se bore za jednu istu stvar-koju je rezultat zajedničke misli i potreba, nemaš

one redovne vojne ukočenosti. Ljudi su bliski jedan drugome. Starešine se biraju. Svakako se odabiraju najbolji među nama. I sa tim drugim drugovima si blizak, intiman. To je velika odlika partizana, jer neobično je važno da može "običan borac" otvoriti srce svome starešini. Shvaćati i razumijevati borca postaje zakon za rukovodioca. Ali sam ~~ja ipak u nekim stvarima~~ gledao "idealno" na ono što je još trebalo savladavati. Jednoga dana mi se obrati Milan Ličina sa predlogom da ~~biti~~ promijenim ime, tj. da uzmem srpsko ime kao pseudonim. - Druže, ima još među nama svega i ~~svega~~ svačega. Ti ne poznaješ ovdje ljude kao ja. Ja sam odrastao ~~u~~ među njima. Ima tu i brežnera, i ljudi koji su nama mnogo smetali u dizanju ustanka. Ima ih još koji reže na muslimane. Pa i vas koji ste među nama ne gledaju sa naročitim povjerenjem. Nemoj da te to začudjava. Ima ih koji misle da ste vi ustaški špijuni."

Nisam pristao na to da promjenim ime. U takvim uslovima treba pokazati svima smutljivcima da nisu u pravu: Znam da ^{u ovoj situaciji} muslimani ~~(danas)~~ ima male u borbi, ali vjerujem da će ih sjutra biti ^{više} više i da će i oni pojačavati oslobodilačke redove. To će biti neminovni zakon razvitka pokreta. Fašizam će se danas ili sjutra okomiti na muslimane kao i na Srbe i to će biti "najbolje ubjedjivanje" da je njihovo mjesto među nama. Ali taj proces tražice i naš uporan rad, i tu muslimanima treba da pomognu Srbi - borci. Na nama, muslimanima koji smo ovdje, zadatak je da zaslužimo povjerenje srpskih masa koje se bore. Povjerenje i bratstvo kovano kroz zajedničku borbu, patnje i krv, stvorice cementne neraskidive veze između muslimana i Srba, tako da se neće postavljati ko je kakve vjere, nego ko je kakvog poštenja.

12 januara 1942. g. došao je Hajro Kapetanović u naše sjedište. Pozdravlja se i ljubimo. Na okupu su mnogi drugovi i održaće se u

sastanak, ali još ne znam kakav. Na sastanak pozivaju i mene. Tu su na okupu drugovi: Hajro, Ferid, Ćuk, Španac, Kalc i dr. Ćuk se na mene smiješka. Saopštava mi sekretar da sam primljen u Partiju. Hajro općenito govori o značaju Partije, njenoj ulozi i zadacima. Obraćajući se meni kaže: "Primljen si u Partiju na osnovu tvoga rada za stvar partije. Pojačavajući svoj trud disciplinovano izvršavaj sve partijske zadatke. Ja te poznajem iz Banje Luke, i znam da si ~~već~~ bio dobar, ali si volio da se pemalo vrzmaš oko curica. Toga se sada moramo odvići jer je vrijeme isuviše ozbiljno da bismo na to mogli misliti. Čestitaju mi drugovi. Ja sam se zajapurio, jer sam ushićen. -"Da, drugovi, ja sam radio, negdje samoinicijativno, ali većinom po zadacima, ne pitajući nikada od koga potiču ti zadaci. Moja savjest, moje shvatanje mi je govorilo da se treba boriti za bolji život radnika. Ja sam relativno malo znao o Partiji, ali sam u srcu nosio i nosim njen program i ciljeve. Ljubav prema njoj dovela me je na ovaj put. Naša borba je dio borbe koju vode napredni narodi svijeta i zato je ovo za mene nezaboravni čas". Govorio sam uzbuđeno. Hajrina primjedba o "vrznanju oko curica" nije bila na svome mjestu, ali nisam na to reagirao. Smatrao sam "Ajđ nek bude tako iako nije, ali uglavnom treba voditi računa o ličnom držanju".

Zatim je drug Kalc-španac govorio kakav treba da bude komunista. To je bila stvar koja se ticala svijetu. "Komunisti su ljudi naročito kova" isticao je drug Kalc, "tome nas uči veliki Lenjin".

Njih moraju krasiti sve vrline revolucionera. Komunista mora biti odlučan, smiren u borbi za prava ugnjetanih. Iskren, pošten i disciplinovan, čvrstog karaktera kao granitna stijena. Na svakom mjestu treba da ispoljava ljubav za svoju klasu kojoj pripada, koju predvodi i uči, koja će pobijediti kapitalista i stvoriti bolji život.

Te klasa -proletera-ujedinice se u čitavom svijetu i zbacila okove kojim ju je sputao kapitalizam. Zato i naša borba jeste dio opšte borbe koju vodi radnička klasa protiv kapitalizma, a sada fašizma. Mi komunisti moramo biti internacionalisti, a to znači: boriti se svuda, ne pitajući "gdje", nego "zašto". I kad znamo zašto se borimo, nema tih prepreka koje nam mogu zapriječiti naš pobjedonosni put. Jos je toga mnogo govorio. Njegove riječi usijecale su se u svaku poru noga mozga i slagale se u dubinu srca. To govori čovjek koji je svoju krv prosipao po gudurema Spanije, "znajući zašto je prosipa". I taj mršavi, ispijeni lik postao mi toliko blizak da bih ga zagrlio i ljubio dugo... dugo.

Dolazi dan formiranja "Novske čete", Naziv četa pokazuju iz koga je kraja ljudstvo u njihovom sastavu. "Vrtočka", "Drvarska", "Krnjevačka" i ^{"Krnjevačka"} ~~Novo~~ Taj lokalni patriotizam ^{"čete"} ~~bi~~ je razvijen i on je ^{de} **Sam** predstavljajući ~~krupan~~ krupan problem -narocito kasnije, u pokretanju jedinica sa svojih terena". Takve čete sa uskim terenom djelovanja, najviše su se ^{"tako"} vrzale oko svojih kuća, otežavajući učvršćenje discipline. Borci, nikli iz te srećne, često su smatrali da je njihov zadatak samo ^{de} štiti svoja sela od upada neprijatelja. Izadina, uticajna na borce, a i na ponekog rukovodioca-koji su ponegdje bili domaći i ljudi, nastojala je da njihova jedinica bude uz njih "jer su u nju bili najsigurniji". I u tim uslovima formira se Novska četa.

Formiranju čete prisustvuje komandant ^{Podgornički} vodreda Milerač Mijatović i njegov zamjenik Petar Vojanović, bivši jugoslovenski oficir.

C Petru mi je Čuk pričao kao o poznavacu vojne nauke. On nije član Partije, jer ima još dosta stvari sa kojima nije prečistio. Ispoljava izvjesno nepovjerenje prema Muslimanima. Razvojno to gledaju

ci nije mnogo ni čudno.

Milorad se čas smješka, čas se uzbuđilji. (Tomalo) Odaje sliku ^{desetljeća} neozbiljna čovjeka. Pričaju za njega, koji ga poznaju, da je veliki šaljivčina.

Narod iz okolnih sela iskuplja se i dolazi u omilama. Starci i djevojke ebučeni su u praznična odijela. Partizani se razmijeli među narod pa se pozdravljaju "kao da se nisu vidjeli godinama". Zima je jaka i omladina je uhvatila kolo pjevajući partizanske i domaće pjesme. Partizani uskaču u kolo i podvriskuju. Rukovodioci se izmakli malo u stranu i dogovaraju se o početku svečanosti. Ubrzo je prosvirala pitaljka. Čuje se komanda "zbor, zbor!". Kolo se raspapa. Partizani se brzo sjatiše na zbornu mjesto, i četa se počeo strojiti. Komanda je ostra, odsečena: "Na desno ravnaj!", "Lijevo!". Komandant odreda je primio raport, i obišavši četu stao na sredinu pred četom. Na njegov pozdrav "Smrt fašizmu!" četa je gromko odgovorila "Sloboda narodu!" Zatim nam je govorio o značaju formiranja čete, njenim zadacima, zadržavajući se na općoj situaciji. Poslije izlaganja rekao je: "U ovom svečanom času vi čete položiti zakletvu narodu da čete mu vjerno služiti i boriti se za njegovo konačno oslobodjenje od okupatora i ^{njegovih} slugu. Zakletvu čete polagati na pred narodom koji je došao na ovu svečanost. Zakunimo se da ćemo čistiti našu zemlju od okupatora i njegovih prisipetlja ma gdje se oni nalazili!" Prolama se gromko: "Hoćemo!" "Tišina - svečana obuzina stroj. Brca se šire i pojačano biju. U grudima kao da nešto raste, trepe ti, golica čovjeka i razdražuje. Počinje polaganje zakletve. Komandant čita riječ po riječ zakletve, borci za njim izgovaraju: "Zaklinjem se svome narodu....." Iz usta boraca izbija vrela dah koji se brzo gubi u hladnom vazduhu, raznoseći riječi zakletve. Gromko odjekuju riječi: "Krv za krv! Smrt za smrt!". Duša se puni nekom nevidljivom

snagom, ali koju osjećaš, i spreman si da poletiš na juriše, u borbe...

Završila se je zakletva. Stroj se razilazi, a kolo sve ~~via~~ više širi. Pjesma leti daleko - Pjesma nove pobjede: "Radjaju se nove čete. Danas ova, a sutra će druge. Zemlja će se zapaliti u sjutrašnjim bitkama. U "Hitlerovskoj tvrđavi" ^{upalila je} ~~gorjace~~ baklja slobode - koju će raznositi sve nove i nove čete.

Odredjen sam za ^{vodjicu} delegata u "Krnjevska četu", koja je držala položaj prema B. Novom i duž. pruge od Čadjavice do blizu Blatne, ~~na~~ ^{sa} ~~predviđjen~~ ^{predviđen} se nad samu prugu. Vod u koji (sam predviđen) nalazi se ~~sa~~ ^u logor u Rakanima, nedaleko od položaja. Upozorili su me drugovi da je komandir čete čudan čovjek i da "miriše" na četnika. Zao mi je što se rastajem sa drugovima Ćukom, Feridom, Kazom Ćurkom i drugima sa kojima sam proveo mnogo lijepih dana u patroliranju, kulturnom radu, ^{izviđanju} i drugim. Iskupili smo se pred moj odlazak ~~na~~ ^{na} prepričavano razne doživljaje. Ćuk ^{nam} je prišao kako je jedna večer, dok je Ferid bio na straži i "cvekotao od zine" sklonivši se pod strehu od kuce, ~~jer je~~ padao snijeg, polio druga stražara ~~u~~ "toplom voćem" sa prozora.

Krenuo sam za novu jedinicu. Mislim o "tom čudnom komandiru koji miriše na četnika". Mnoge stvari su mi postale jasnije na oslobođenoj teritoriji. Idealizam, slijepo vjerovanje da je sve što je u u borbi "zdravo", pomalo je počeo da se raščišćava. Počeo sam bolje shvatati stvarnost i neminovni razvoj stvari. To me je svakako dovelo do toga da bolje upoznajem ljude, njihove vrline i mane. I pod dojmom tih misli stigao sam u komandu čete.

Komandira nisam našao kod čete. ~~On~~ ^{On} je u jednoj obližnjoj seoskoj kući, "gdje je imao dobru poslugu", ~~jer je~~ ^{jer je} bio ranjen i tamo se je liječio. Otišao sam do njega. Zatekao sam ga na krevetu, a pored njega sjedila je (jedna) djevojka sa kojom je zanovijetao. Pozdravio ~~je~~

sam ga ~~on~~ je podigao glavu prema meni i pitao me: "ko si ti?". Rekao sam mu da sam poslan za delegata u njegovu četvu. (On se je malo) podigao sa kreveta. Ležao je u odijelu. Nizak, špicast ~~brade~~ brade, držao je "žilu" u ruci. Po oficirskoj bluzi, kašićevima kojima je bio utegnut, ličio je zaista na nekog oficira b. Jugoslavije i niko ne bi rekao da je to: "bivši birtaš iz okoline ^{Bele} Petrovca". Ustao je (sa kreveta) i počeo izvoditi naročite kretnje ^{da bi vidio} kojima je htio pokazati svoju umišljenu superiornost prema meni. Samozaljubljeno je pričao o svojim ranama i sebi kako je neustrasiv; i kako ga vole svi borci, (te) da je njegovu četu najbolja. Znao sam da drugovi nisu lako mogli da nadju komesara za toga "samoglavog" komandira. Najzad me je odredio u vod u Rakane.

U vođu sam jedini komunista. Ima nekoliko omladinaca koji nisu služili vojsku te u toploj sobi uče rukovati puškom. U vođu ima preko dvadeset ljudi, a pušaka ~~ima~~ nekoliko. Kad se ide u patrolu, pozajmljuju se puške, koje vlasnici nerado daju. Puške su vadjene iz zemlje i nije bio ^{isao} (rijetak slučaj) ^{sterili} na njima mrlje od ruge, jer nisu bile ~~na~~ dobro ~~ukopane~~ ukopane. ~~ričao sam~~ ~~brzo~~ ^{brzo} upoznavanju sa drugovima. Među njima ima jedan drug koji je bio sedam godina u Francuskoj kao rudarski radnik. On je ~~neobično~~ je simpatičan i mnogo kulturniji od ostalih. Dugo mi je pričao o svom životu u Francuskoj. Učestvovao je nekoliko puta u štrajkovima. On se je ^{već} kroz klasnu borbu kalio i sada ~~u~~ evo učestvuje i u oružanoj borbi. Zaključio sam da ću u njemu imati dobrog druga. Ispričao mi je o ljudima (koji su bili) u vođi, a koje je on dosta dobro ~~je~~ poznavao, jer su bili zemljaci. Nastojao je da mi da što vjerniju sliku o njima.

U jedinici je bilo svakakvih karaktera, različitih ~~kuća~~ čudi i mišljenja. Dobar ^{čak} dio njih mislio je da može da radi što hoće. Bilo ih je zatrovanih šovinizmom i mržnjom prema Hrvatima i

Muslimanima, i nisu se ustručavali da to javno ispoljavaju. Navečer, kad bi poredili na palacama, razvezle bi se razne priče, a ponajviše o tome "kako treba klati Turke i Bokce, jer su i oni naše poklali i pobili." To je bila linija koju je zastupao i njihov komandir Lazica, ali koju je nastojao vjesto ^ukriti. Često se je spominjala akcija u "Kaurima" - teren preko rijeke Une/na lijevoj obali/u kojoj je i "Ernjevska četa" učestvovala u napadu na jedno hrvatsko selo i odakle su donijeli dosta pernatih jastuka i drugih ^{bojnih predmeta} predmeta. Hvalili su se pljačkom. Poneki se je ^{izjavio} prisio da on neće dalje ostati tu, u Rakanima, i da će ići na "svoj teren". A bilo je i takvih koji su "iskakivali iz jedne jedinice" i javljali se kao "dobrovoljci" u drugu. Pojave koje nisam očekivao i koje ^uje iziskivati tešku borbu "ubjedjivanja" da bi se odstranile. Eto, to treba ^{da} radim kao "vodni delegat"-polit.rukovodi^{la}ć. A kako? Na koji način uspijeti to ^upoći? Ja sam za njih "stranac"-prido^šla, koga oni i ne ^uzapažaju, (a eto kome je pala ^uzadaca da ih mijenja. Oni su sebi sami izabirali rukovodi^{la}će, a sad im "neko dolazi - poslan -, postavljen". ^u Vodnika, koga su birali, mogli su lako i smijeniti, ako im ne odgovara. Ali ipak pazilo se je na izbor, jer nije mogao svako postati "rukovodi^{la}ć". On je morao biti toj masi poznat sa svim svojim vrlinama i manama. Nije to laka stvar, drugovi! A raditi se mora brzo, osvojati srca tih ljudi i uticati na njih. Upuštava za rad nisam dobio. Radi kako znaš i umiješ". Moja taktika u ^uprilaženju tim ljudima bila je: radi tako da ne budeš nametljiv. Kakve (treba organizacione) forme primjeniti u radu? Predavanja, konferencije, diskusije u maršu, na položaju, čitanje radio vijesti (i td. i td. postavljale su se preda ^upred početnika "polit.radnika" u vodu.) Zapazio sam da borci naročito vole da razgovaraju o raznim stvarima navečer kad se legne. Onda se ometavaju klupka njihovog

života. Njihove biografije su kratke, sažete u nekoliko rečenica, ali (koje) često dosta govore. Svi su seljaci. Ima ih iz bogatijih porodica, (i) srednjaka i bijednika koji su pabirčili na komadičku zemlje. Nekada su različito živjeli, različite pjesme pjevali, u kolu su se malo zajedno sastajali, često su i režali jedni na druge, ali ako su se sakupili u istoj ovoj sobi, na zajedničkim palačama i pod zajedničkim teretom. Pa onda nije ni čudo što se izvijaju različite i kontraste priče o životu, što postoje različita gledanja na mnoge i ~~mnoge~~ stvari. Za njih treba naći zajednički jezik jer borba je široka, "svak je dobro došao ko hoće da se bori protiv okupatora i ^{njegovih} slugu, mu". Ali još ih ima kojima je mutna preštava o okupatoru. Još ih ima koji misle da su za sve zlo krivi "Turci i Bokci". Što od čega ćemo početi, jer to se samo nameće, ^{Spontano} to pokreću pojedinci na večernjim diskusijama, ^{Ex celatione sam se za ovu} koju formu sam usvojio i zadržao kao potrebnu i dobru, jer je "nenametljiva".

Jedne večeri, raspremivši se i pošto smo prostrli obojke i morke čarape da bi se u toku noći osušile, dobro naložili vagnu, neki i oprali noge, polegli smo na slamu koja je tog dana bila promijenjena. Pod glave smo obično stavljali kapute, a oružje je bilo smješteno sa strane palača. Razgovor je ~~naš~~ poveo jedan postariji drug, koji je taj dan bio u patroli. Pričao je kako su mu "Turci" u Mosovima "poklali sve i da će im se ~~on~~ gadno esvetiti. "Treba ih brate sve klati kao janjce; majku im njihovu"! Neki su slušali tu njegovu priču, dok su se drugi prevrtali po "friškoj" ~~slam~~ slami i dizali malu prašinu. Javio se ~~je~~ vodnik iz ćoka i tražio da svi legnu, i da bi se nešto pametno pričalo. Javio se (je) drug Vranješ-"Francuz", kako sam ga ~~je~~ u šali zvao. Svi su se umirili. On ~~je~~ počeo ^{je} tihim basom: "Drugovi, neki od vas ste se igrali kad je govorio maloprije drug. On je nabacio jednu stvar koju mi moramo da ² ⁴ ² evdije pretresemo. On ~~je~~ rekao ^{je} da sve "Turke" treba klati.

Ja se, drugovi, sa njima ne slažem. I ja tebe, družo, pitam, da li bi ti mogao zaklati ovoga drugu Muslimana što je među nama, i koji je došao da se sa nama zajedno bori? Glas mu je sve više rastao, poprimalo oštrinu ljutnje. Borci se svi okrenuše prema onome što je prijetio, čekajući ~~on~~ njegov odgovor. On se (malu) izvrgoljio, pogleda na vatru u peći koja pucketa i promuckujući izvali: "Ma, brate, on je drugo, a oni su drugo". Njegov to zjefavo preveći se č kao da nije mislio općenito. Franjes se podiže i sjedeći ^{u polju} na svojom velikom glavom (koju nebi bumbar obletio za nekoliko dana), čelavim tjemenom, potsjecaše me je na profesora koji drži ~~u ruci~~ dijecima. Ali te ove prilike su važne. One treba da mijenjaju ljude. Rečeo je staloženo govoriti da Muslimani nisu "Turci", da ^{Muslimani} ~~su~~ ^{su} jednaki, i da ih ima dosta poštenih i dobrih koji pomažu našu borbu u gradovima. Govorio je sa zanosom radnika koji je precistio sa vjerskom ^{nebojivosti} ~~nebojivosti~~ pouzatošću, i koji je ljude dijelio na poštene i nepoštene. "Pa i mi Srbi nismo svi jednaki. Ima, drugovi, i Srba pa ne vrijeđe "pišljive pare". A koliko ih ima u našem selu pa mažu "Dje cete se vi golubčevci boriti sa silnim švabom? Treba se smiriti pa neće švaba na nas. Da nije vas zlotvora, ni bi imali u selu ž gaza, ž cukra, pa boane i boaa. A stalno ~~hustajna~~ "šarke" i "okce" da se mi izmedju se bijere. To, koji nam pjevaju takve pjesme iz zavjetnice, poznajemo mi svi dobro. Sve su to nama poznate gulikože. A baš Švabo to i neće ^{la} ~~aboci~~ ^{la} ~~aboci~~ kost medju n s-Srbe, Hrvatima i Muslimanima da se izmedju se iskrvimo, a da on vidi posla. Pa zar, drugovi, ne osjetite tu švapsku računicu?" Govorio je ubjedljivo, iz srca koje je ~~srce~~ ~~švabatora~~ švabatora. On je dobro znao da nije samo dovoljno zadobiti ljudska srca da nesto vole, nego da ~~oni~~ treba ~~postiti~~ i to da imaju "zasto to vole". Element razuma u ovom njegovom govoru je preovladavao, jer trebalo je da i oni ~~postaju~~ ~~postaju~~ ~~postaju~~ toj stvari razumom a ne samo srcem. Tema je pobudila interes kod boraca i počela je

iznošenje mišljenja o toj stvari.

-Ja sam, drugovi, bio onomad na zboru u Radićima, javi se jednog onladinac, i slušao ~~me~~ kad je dr. Mladen govorio. Pa tako i on kaže ko' drug Vranješ, da svi Muslimani i Hrvati nisu zločinci i da ~~su~~ ova ona zvjerstva što su radjena, počinili njihovi izrodi, ko što, kaže, rade izrodi srpski-četnici-od Muslimana i Hrvata. E, kako Mladen o tome govori, ko' da mu varnice sijevaju iz usta. A jedan stari se digao pa veli Mladenu: "Nemoj ti to nama govoriti da oni nisu krivi. Svi su oni krivi i treba ih klati, majku im tursku!" Pa Mladen, onako pokrupan, pozva starog sebi pa mu veli da povrati riječ. A onda se okrene narodu pa veli: -"Mo braće, ovakvi nama nate. Oni bi htjeli ono što vob hoće, da se mi između se bijemo. Ogleđajući na starog, kao tak n' jaguče, drecku: -Ako ko od vas u Radiću tako počne raditi, znajte daći ću vam se nojim kozarčinama, pa ću vam zatrti sjeme." A da li je iko od vas vidio Mladena? pripita onladinac, i ne sačekavši odgovora nastavi pričati: "Ja se pribio uz neke starce, a oni otpuhuju li, otpuhuju. Mladji svijet samo više, tako je, tako je! Živio nam Mladen! Živio nam dr Mladen! Eh, drugovi, a on-samo...da ste ga vidjeli! Izgledao je ko' vuk!" A i kako ne bi? Čovjek došao da rekne narodu koju pametnu, a onaj stari zabataljo pa vako, pa nako, pa mi bi to, pa mi bi ovo. E baš neka ga je'nako izgrdio. A da je bio mladji, sigurno bi ga još više "ispreskako", nego sijed panj, pa sigurno nije htio zbog bijelih vlasi".

Borci se različito usvajajući stari stav druga Vranješa, a koji se je poklapao sa Mladenovim govorom. Ali ostalo ih je još nekoliko koji nisu ulazili u razgovor. Da li zato što nisu imali šta reći ili što se nisu slagali, ili možda što su stidljivi pa ne vole govoriti? Ne, uglavnom, led se je počeo probijati. Ljudi su se počeli kretati prema "razmišljanju" ^{suštine borbe} o stvarima. Diskusija

je ispala spontana, ali plodonosna. Većina boraca u takvim razgovorima iznosi ono što misli, osjeca, i otvara svoje srce. Ljudi tu kristališu svoje mišljenje, prečišćavaju ga kao žito na rešetku. Traži se zajednička istina i u nju unosi svaki dio svoje misli. A to je neobično i važno da čovjek osjeti da u toj "stvorenoj misli" ima i dio njega. Vještina je da iz spontanosti ne nastane nedisciplinovana diskusija, koja bi poprimila tok izvjesne anarhije. I ovocnoći ispalo je tako da jedan drugom nije smetao, nije se upletao u "riječ". I to je bila jedna mala pobjeda, koju samo može osjetiti i cijeliti čovjek koji se je hrvao sa "anarhijom".

* * *

Zatišje vlada na našem borbenom frontu! To je zatišje jedna strana našeg života. Nema borbi. Neprijatelj se je usidrio čvrsto uz komunikaciju. Prikovala ga je velika zima i duboki snijeg. Mi se samo bavimo izvidjanjima, patroliranjima, čišćenjem oružja i učenjem u rukovanju oružjem. Održavamo i političke konferencije. No ipak za nas je to zatišje. Partizani bez borbe kad-tad osuđeni su na propast. Jer, mi se nismo iskupili da bi vršili "obuku", nego obuku treba proći kroz borbe. Rukovodstvo je pravilno ocijenilo da "ležanje jedinice", pa ma bilo ispunjeno nekim sadržajem, može imati teških posljedica ako se ne vode borbe. A inicijativa za borbe mora poticati od nas. Jer mi ~~smo~~ partizani. Treba zadavati udarce neprijatelju tamo gdje ih on ne očekuje. Moramo ga tući svuda i na svakom koraku, a da smo opet za njega nedokučivi. A mi evo sjedimo-stacioniramo, tačno više nosa neprijatelja. To je sramota! U Istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori nosi ratuju a mi čučimo, ^{ni to} ^{iznad} ^{va} čučimo više pruge. Tačno je ^{va} izvidjamo. Ali to izvidjanje se odvijalo. Nismo u svojoj računici uzimao ^{u obzir} ~~to~~ da treba odabrati momenat za udar. Treba naći sigurno mjesto za uspješnu

akciju, jer jedan poraz, pa ma bio beznačajan, može dugo da utiče na moral i borbenost jedinice. Eto, ~~kiš~~ čim se je bavila naša "viša komanda"-štab odreda.

Veče je. Plavetnilo neba išarano je bijelim mrljama oblaka. Mjesec se prokrade zabljeskujući okolne brežuljke. U dolini oko pruge čuje se ~~pe~~ koji hitac. To domobrani "razgone strah". Toga dana sam bio u izvidjanju i gledao Unu koja se kroz bjelasta polja provlači kao plavi konac na djevojačkom platnu. Ona nas dijeli od banijskih partizana. Ali ona nas i spaja sa njima. Preko ~~nek~~ih nabujalih valova prolaze naši kuriri. Veljko, komandant ~~štaba~~ "mornarice", radi sa svojim ljudima. I u maglovitim jutrima, noćnim pomrčinama kad se ne vidi prst pred okom, radi naša "mornarica", nekoliko stotina metara daleko od neprijateljskih uporišta.

U Rakanima su se iskupile "Krnjeuška" i "Novska četa". Na jučerasnjem sastanku utanačeno je da će se vršiti napad na prugu, na oklopni voz. Mine su nam stigle iz odredske radionice. Tu je jedna velika, teška oko sto kilograma, koja je napravljena od neeksplodirane neprijateljske avionske bombe. Druga je mala, nagazna. Drug Kalc raspoređuje ljude za nošenje mina. Kolona je ~~ke~~ krenula. Stigli smo do rakanskog groblja, odakle se spuštamo niz ~~u~~ stranu prema pruzi. U krajnje kuće ušli su rukovodioci da ~~se~~ ~~interesuju~~ da štogod nisu "civilne straže" osjetile. U to vrijeme, ~~civilne~~ civili-seljaci, naoružani kopljima, sjekirama, vilama, kolčevima, išli su u patrole i držali straže. Oni su bili vrlo dobri izvidjači, jer su poznavali "svaki grm". Kolona je krenula isturivši prethodnicu. Ubrzo smo se primakli pruzi, i vidjele su se dvije crne trake. Po tim šinama voze Nijemci, ustaše i esesovci svezane roblje u Njemačku na radove i u ustaške logore smrti. Te dvije ledene zmijske nose smrt i uzase našem napaćenom narodu. Po njih

njina okupator izvlači bogatstva naše zemlje. Koliko je suza, uzdaha, kletvi, čežnji za životom, mržnje i prezira prema tuđinu proneseno tim sinama? I izlaze mi pred oči vagoni sa ustaškim i njemačkim zvijerima, pijančenje i kikot po udobnim hoteljanskim vagonima, krv i suze roblja koje vođe na vješala i u žice.

Ovaj narod nekad je podizao te "zhiže" vjerujući da će mu one donositi radost. Mnogo je u njihove temelje uprekano krvi i znoja radnog čovjeka. I evo danas dosao je red i na njih da ih se rušine.

Raspoređujemo se u zasjedu lijevo i desno od mjesta gdje se mina ukopava. Nedaleko od nas je "Nikodina kuća", napuštena, ali u nju povremeno dolazi Nikodija. Drug Kalc rukovodi ukopavanjem mine. Ona je na špagu a nedaleko od nje kopa se rov gdje će se skloniti drugovi koji će je paliti. Mora se dobro paziti da nema mnogo prtina, jer znamo da redovno - prije prolaska voza - nailazi prugom neprijateljska ~~tr~~ patrola "ispituje teren". Na jedan kilometar i po od toga mjesta postavljena je mala nagazna mina. Kalc je majstor svoga posla. Učio je zanat u ~~manji~~ manji. Kad je završeno ukopavanje, vraćamo se do prvih napuštenih kuća, gdje se ~~iskuplja-~~ skupljaju svi borci, i upoznavaju sa zadatkom: "U dva sata poslije podne naići će putnički voz iz B. Novog. Taj voz će naletjeti na nagaznu minu, a tu će u blizini biti zasjeda, koja treba da ga operuša. Civile paziti i prema njima imati korektan odnos. Kad svršimo sa tim vozom, obližnja stanica Blatna javiće da je voz zglajzao i tražiće pomoć "oklopni" iz B. Novog, koji treba da naleti na tegleću minu." Zatim je govoreno o značaju ove komunikacije za neprijatelja u odnosu na Bos. Krajina i Iliku. Ostali smo u kućama do pred zoru, samo su patrola krstarilo. Borci su brzo naložili vatre zastirući prozore nekim starijim ponjavama da se ne bi vidjelo svijetlo. Mnogi su se okupili oko vatre, griju oputase koji su raskvašeni. Vjetar je fujkao, bila je jurovina. Kad je jugovina

veliki snijeg je "veliko zlo", jer mnogo kvasi i čovjek u njemu često "propada". Foneki ^{bojaci} je, zaspao okrenuvši tabane vatri. Ima nas dosta bez pušaka i nadamo se da ćemo ih taj dan zaraditi. Oko dva sata sutra pred zoru napuštamo kuće i ~~diželino~~ se - jedni idu u zasjedu na civilni voz, a drugi u rov na oklopni. Komanda ostaje u jednoj kućici blizu "rova". Kolona se počela kretati. Snijeg je omekšao i noge propadaju. Skvasili smo noge. Ali u pokretu to nije toliko zlo. Fristigli smo na mjesto zasjede. Raspoređujemo se tako da će uz svakog putkara biti po neki bez puške. Vodnik nas obilazi i daje posljednja uputstva. Svak traži bolji zaklon. Drveće je maleno i više liči na šikaru. Ovanulo je i vidimo da smo se nadvili nad samu prugu. Studen prebija do srži u kostima. Hlače se na nama lede. Gimnasticiramo tabanajući na mjestu da bismo se malo zagrijali. Dok skakać... hajde nekako se malo urijes, ali čim prestaneš igrati, opet zima. U blizini je jarak, obrastao u gusto šipražje koje je ogoljelo i na čijim se grančicama zadržavao snijeg. Na vrh doline stoji štala opkoljena stogovima sijena. Čekamo sat...dva...tri. Voza nema. Osmatrač, koji je na brežuljku više zasjede, ništa ne javlja. Dolinom se je izvuklo nekoliko drugova i naložili su vatru u štali. Mijenjamo se u "grijanju". Iza nas je podne, a voza još nema. Razdaju se razne misli. Možda su nas otkrili? Da nisu neprijateljske patrole osjetile tragove? A možda i sam izvor vijesti, "podataka", nije siguran? Pred večer sam ~~otišao~~ otisao na osmatranje. Čujem huktanje lokomotive iz pravca Blatne. Kako to? Čitav plan se mijenja. Oklopni voz dolazi iz pravca B. Krupe. Napuštam osmatračko mjesto i trčim da javim drugovima u rovu. Zasjeda, koja je trebala dočekati putnički voz, povlači se. Uskoro se čula eksplozija, a zatim kratki rafal iz oklopnog voza. ~~On~~ je ^{on} ~~naletio~~ naletio na nagaznu minu i prorurio. Komadić ^{kanjica} ocvrčane ~~zračice~~ zračice je u zraku. Drugovi sa

komandni mjesta eskadraru u pravcu pruge. Huktanje se sve više primiče. ¹Av sam ²napiet kao luk na strigeli. Arce mi užurbano bije. To je moja prva akcija. Voz je usporio ³huc. Komandne osoblje ugledalo je "zmiju" koja se primicala nini. ⁴Uzleže se glas: "Pali!"

Lokomotiva je prošla preko mine. Drugovi u rovu užurbano povlače spagu, ali se još ne čuje detonacija. ⁵Uišao je na minu i vagon iza lokomotive, ali još nema eksplozije. Opet se čuje "Pali!" I odjedared kao da nešto teško i potmulo lupi. Voz se savi kao ⁶ranjena zvijer. Lokomotiva ⁷pisnu i zastade. Jedan dugi rafal izvi se iz voza. Ta ⁸gvozdena avet ⁹stoji ¹⁰pred nama na pedeset metara.

¹¹Čujeno, iz vagona, ¹²poč kojim je eksplodirala mina, ¹³jauka: "Aj brate, ranjen sam! ¹⁴Jos, kolega, ¹⁵visi mi crijevo! ¹⁶Ošite vrata, ¹⁷prebila su mi nogu!" ¹⁸Eada komanda našeg komandira: "Juriš na voz!" ¹⁹Li smo čelo ²⁰okrenuti prema njemu. Iz voza ²¹počinju-uz ²²jauke ranjenih - ²³dugi rafali sa ²⁴dum-dum mećina. ²⁵Uspravio sam se, da ²⁶poletim prema vozu, ²⁷kad je ²⁸jedan drug ²⁹zgrabi za košulju i ³⁰obori pred sebe. "Lezi, zar ne vidiš da će te ³¹sarškati! Je si li ti ³²služio vojsku?" - ³³pitu me ³⁴tač drug, koji nije bio iz naše čete, nego iz "Noveke". ³⁵Odgovorio sam ³⁶(³⁷ma da nisam). ³⁸Dum-dum meci su ³⁹eksplodirali ⁴⁰povrh glava i ⁴¹isa ledja. Za mene je to bilo ⁴²čudno! ⁴³Kako može ⁴⁴pucati ⁴⁵pozadi ⁴⁶kad je ⁴⁷toliki ⁴⁸snijeg da nas niko nije ⁴⁹mogao ⁵⁰zaobići. ⁵¹Upitao sam ⁵²toga drugu ⁵³zašto ⁵⁴puce ⁵⁵pozadi nas, ⁵⁶na što ⁵⁷mi ⁵⁸se ⁵⁹on ⁶⁰nasmiya i ⁶¹objasni ⁶²da su ⁶³to ⁶⁴meci, koji ⁶⁵eksplodiraju, ⁶⁶koje ⁶⁷nam ⁶⁸snije ⁶⁹oklopni. ⁷⁰Jedno ⁷¹novo ⁷²sam ⁷³je ⁷⁴iz ⁷⁵avix ⁷⁶vojne ⁷⁷oblasti. ⁷⁸Rečalio sam ⁷⁹što ⁸⁰nisam ⁸¹služio vojsku, ⁸²pa ⁸³ne ⁸⁴bi ⁸⁵danas ⁸⁶ispao ⁸⁷"⁸⁸tolikā ⁸⁹neznalica". ⁹⁰Kaži ⁹¹napravili ⁹²juriš ⁹³jer ⁹⁴ispred ⁹⁵voza ⁹⁶je ⁹⁷bio ⁹⁸brisani ⁹⁹prostor ¹⁰⁰i ¹⁰¹bili ¹⁰²bi ¹⁰³svi ¹⁰⁴pokošeni. ¹⁰⁵Usprijetelj ¹⁰⁶se ¹⁰⁷je ¹⁰⁸pribrao, ¹⁰⁹a ¹¹⁰mi ¹¹¹smo ¹¹²mi ¹¹³dali ¹¹⁴toliko ¹¹⁵vremena ¹¹⁶da ¹¹⁷se ¹¹⁸snadje ¹¹⁹i ¹²⁰na ¹²¹nas ¹²²stalno ¹²³drži ¹²⁴prikovane ¹²⁵na ¹²⁶snijegu. ¹²⁷Oklop ¹²⁸se ¹²⁹nije ¹³⁰mogao ¹³¹puškama ¹³²probijati ¹³³niti ¹³⁴grudina ¹³⁵osvojiti.

Zato je komanda donijela odluku da se ne juriša, nego ćemo ga držati u blokadi i prisiliti ostatak posade voza na predaju. I od se je spuštala. I Promrzli borci vikali su se jedan za drugim. "Kina je zavedala svuda oko nas. Tamo nedaleko čuli su se šumovi one."

Rukovodstvo je dozivalo preostalu živu posadu na prodaju. Ubećavali su ih da ćemo im posteljati živote i pustiti ih kućana; da ćemo ih nahraniti i odgojiti. Oni su svaki naš poziv odgovarali rafalima. Prema njihovoj upornosti moglo se zaključiti da su ustasice. Prijetili smo im da će se "posmrzavati nocas od zime", i da im neće pomoć doći za dugo. Ali ništa nije pomoglo. Najzad bi ispućali po koji rafal jedni na druge i unukli. Ostajemo da držimo blokadu. Zima sve više steže, a patrole i osmatrači prikradaju se srušenoj "gvozdenoj grdosiji" koju ne možemo osvojiti. Jesuci iz voza i dalje dopiru do nas. Mi smo nezadovoljni što se nismo zarobili.

U tome momentu ne gleda se toliko cijeli rezultat akcije, nego (specijalno) detalj, "da li je voz u našim rukama ili nije". A rezultat je bio dobar, kao što smo ubrzo doznali, Breko 20 mrtvih i tesko ranjenih, iz Unistena nekoliko vagona. A najmanje smo se upuštali u to da pomislimo: "koliko je ljudskih života produljilo svoje postojanje rušenjem ovog voza." Držati u blokadi olovni voz tražilo je našu aktivnost lijevo i desno na prazi. Odluka je pala da prije zore pridjemo rušenju pruge i sječi telefonskih stubova. Desno će se rusiti između blokiranog voza i stanice Čadjavice. Određeni smo Osk Avdo, Ferić Dedić i ja da organizujemo ljude za taj posao, da rukovodimo akcijom rušenja. Dobili smo nekoliko boraca za zaštitu. Razletjeli smo se iskupljujući seljake sa sjeckirama, pilama, krampovima, čuskijama i drugim alatom potrebnim za tu akciju. Već smo iskupili više od trideset "tesko naoružanih" seljaka. Dogovorili smo se na kom mjestu da počnemo rušenje. Pred

zoru krenuli smo ka pruzi. Na čelu kolone išlo je nekoliko seljaka koji su dobro poznavali teren. Spustamo se kroz dolinu na prugu. Izviđača smo postavili na jednu uzvisicu, desno od nas. Njegov zadatak je: ako opazi neprijatelja, da ide prema nama da nam signalizira (činov pokret), jednim pucnjem iz puške. Vrijeme smo tako izračunali da bismo mogli i vozu uteći u "Mrtvi ugo" doline.

Počanje akcija. Ljudi se razmahali sa krepama i čuškijama. Odvrću se šerafi na šinama. Žage ostro vile, pileći telefonske stubove. Dacaju se pragovi u jarak pored pruge i zagrci snijegom. Ošarafiljene šine odnose se u obližnje grmlje i tamo sklanjaju. Poneki namotava telefonsku žicu jer će "dobro doći za top". Razgrće se šoder ispod pragova, a uz odvaljivanje šina čuje se: "Razbrucaj! Ferid dobacuje "viceve" pa ih bodri i galami: "Razbrucaj, Stevanija!"

U diverziji kod čovjeka se ~~osjećaju~~ osjećaj zadovoljstva i opuštanja, koji se isprepleću. Dok smo išli prema pruzi, prikradili smo se hajdučki, tiho, pazeći da niko ne otrese snijeg sa grandice. Šim "nema opasnosti", onda sve živne. Galami se kao da "legalno poprevljamo prugu". ^{de} Palo mislim na opasnost. I svakim novim razom pile, uderden krepas, odmrtni šerafon, pažnja se sve više skoncetriše na taj posao. Raste osjećaj sigurnosti kao da imamo u zaštitnici diviziju. A opet dovoljno je jedan metak izviđača pa da nas nestane, "da propadnemo u zemlju", ako za nas često kažu ne neprijatelji, ili oni koji ne razumiju našu taktiku.

Zagrijali smo se ruseći jedan dio "bezglavnikove endehazije". Ošarafilili smo sedam šina i već ih "dekovali"-kako bi rekao Ferid. Posječeno je više od dvadeset a telefonskih stubova. Itr jeve smo sasjekli i zatrpali u snijeg. Sa naročitim izlivom mržnje lupamo čašice po ^{telefonskim} stubovima. Seljaci motaju žice koje su prije rušenja sigurno prenosile naredjenja, tele-rane za hapšenja, streljanja i progone naših ljudi. Mnogu majku po Bosanskoj Krajini ucvijelile

su ove žice. I evo sad su umukle. Sigurno se negdje telefonisti pitaju: ta je? Zašto nema veze? Uzalud je ovoga dana tražite! Čekacete još danima i danima da je dobijete!

Davno je već svanulo. Dolinom Une, prema Čadjavici razlila se magla, a prema istoku vidi se crveni kotur-znaco, čiji se zraci teško probijaju do nas. Na kilometar i po od nas nalazi se neprijateljsko uporište "stanica Čadjavica". Tamo su domobranci. Među njima ima svakakvih ljudi; i zadržani neprijatelja, "branioca novoga evropskog poretka", i smušenjaka i bijednika koji ne znaju ni za što nose uniformu. Imaju ih koji simpatišu partizane, koji bi učinio neku sitniju uslugu, ali "ne živi mu se u šumi". Poneki propovijeda da je dobro što se bore partizani, ali da Hrvati još ne treba da se bore protiv Nijemaca i ustaša - jer još za to nije vrijeme. Jednom riječju, ima ih svih boja i svih sorta. Većina ih želi "da sačuva glavu". Čuli su svi za partizane. Nekima je i tur bio zaprašen od partizana. Poneki je i gaće napunio "drekom". A bilo ih je "pasjih sinova" koji su se i tukli. I sad su nam oni u "susjedstvu". Oklopni voz iz Krupe nije im stigao, a mogli su čuti i detonaciju. Sigurno su već znali "u čemu je stvar", ali se nisu pojavljivali. Trebalo je "stisnuti petlju" po krenuti prugom u izvidjanje. Tamo ga čeka neizvesnost, a to je za vojnika najgore kad "idu u boravu". Razmišljam o psihologiji tog neprijatelja na "bliskom otstojanju". Pred nama su dani da se bolje upoznamo" sa svih strana, i s čela i začelja". Možda ništa ljepšeg nema za partizane nego osjećati kako prkosimo pred nosom neprijatelju.

Čuo se je pucanj izvidjača. Brzo se kape sjekire i ostali alat. I napustamo mjesto rusenja. neki sa "teskim naoružanjem" proba-ju bježiti cjelcom, ali se spotiču i zaglavljuju u duboki snijeg. Poneki se zaprtio "koturom žice" i kasa prtinom, nastojeći da se progura među prve, kako bi iznio "plijen", kad vidi da se ne

naučili smo da prije stupanja u borbu ^{treba} "ocijeniti" odstojanje" kako ne bismo ubuduće "pucali u čoravo". Osjetili smo kolika je naša slabost što ne poznajemo najosnovnije stvari iz oblasti "ratovanja". Gledali smo na zglajzali voz i smijali se gluposti neprijatelja i našem neznanju. Ni slutili nismo jutros, kad smo išli na "rad" da će samo tu stajati "gvozdена tvrdjava" ne samo da pomogne blokiranju, već je sam sebi zakrčio put. ~~Avdo nam obavijestio da je on~~ (kao da ja nisam vidio: "Jesi li vidio kako se stumbao? Natraške ga je gonioj".

-Da, veliku. Ovaj slučaj ima izvjesne simboličnosti. Sve kod njih ^{ide} natraške, natraške će i završiti.

Referisali smo ^{Komandantima četni} o rezultatima rođenja pruge. Otišli smo na položaj pucala blokiranca vozu. Pripucavamo se, ali rijetko. Pozivamo ih na ručak, a oni nam odgovaraju da su se u Nikodinoj kući najeli kasne pare, što su imali i sunke. I kad se razgovor prekida po-
-alju nam po koji rafal. Ta prokleta, Nikodina kuća! Na nje nema, prigustilo bi bandi od gladi i zime. U najmanju ruku moglo se računati da će im promrznuti noge i ruke, a i to bi bio uspjeh. A ovako nam se cere iz oklopa.

Navečer smo čuli detonaciju u pravcu Čadjavice. To su nasi dizali nos. Sjutra smo doznali da ga nisu mogli doci, ali su mu uzdrnali potporne zidove i malo se je spustio. U klopu su upala dva oklopna ^{vođa} Čh, da nam je samo jedan protiv-oklopni top. Na bi bili nasi i "bogi". No ipak rezultat ^{nam je} zadovoljavajući. Saobraćaj je prekinut nekoliko dana. Učinimo "dragocjeno vrijeme" neprijatelja. Za partizane je taj "plijen" nevoljiv, ali njega osjećaju porobljeni ljudi. Kad saobraćaj ne radi, onda svat u neprijateljskoj pozadini zna "da partizani rade". Prekid saobraćaja stvara zabunu u neprijateljskoj pozadini, kod vlasti, garnizona:

No tek šta znači ako na vrijeme nije stigao "vojni ešalon"? Znamo da ova komunikacija nije na glavnim strategiskim putevima za Istok ili Afriku, ali je ona "žila kucavica" za Bos. Krajinu i Liku. Po pozadini "ustaške Krajine" širi se od uha do uha da su partizani srušili vozove. Šaptom se uliva strah u kosti neprijatelja naroda, a vjera u pobjedu našim sinovima tizerima. A mi cvokoćući od zime pored blindiranog ^{voza} proklinjemo beštiju Nikodiju što je ostavila hranu u kući da se najedu oni psi iz tvrdjave. Pruga Bos. Novi-Bihac bila je od velikog značaja za planove neprijatelja. Držati tu prugu značilo je u osnovome držati u pokornosti narod Bos. Krajine, a naročito Bihacko-Cazinsku Krajinu. Tamo je za njih ~~bio~~ važan ljudski rezervovar "ljutih krivišnika". Držati tu liniju za njih je značilo onemogućiti partizanima Banije i Podgrmeća da stvore kompaktnu terensku cjelinu. Oni su vrlo dobro znali da sama rijeka Una za nas ne pretstavlja neku "nepromostivu branu" za prebacivanje naših kurira i manjih grupa, ali kontrolom pruge mogli su nam smanjiti obim veza. I nije nikakvo čudo što je Bosanski Novi za njih postao važan strateški čvor, "najvažnija utvrđena prekrsnica u Bos. Krajini". Odatle su blindirani ^{voza} jurili na sve strane. Prema Prijedoru, Bihacu, Volinju, Kostajnici. Taj mali Bosanski gradić, sa prirodnim odbranbenim pojasem rijeke Sane i Une, neprijatelj je postepeno pretvarao u pravu tvrđavu. Komunikacijama kroz taj "strateški čvor", neprestano su manevrisale njemačke, ustaške domobranske i SS jedinice. Dovlačili su i legiju koja je ^{da bi nije ustavka} trebala ~~biti~~ na "istočni front" da "umiri ^{bi} nepokornu Krajinu". I zbog snaga svega toga moglo se je očekivati da nas neće dugo "trpiti" da im ispred nosa "popravljamo prugu".

Nekoliko dana poslije naših akcija neprijatelj se

je pribrao i počeo "malu ofenzivu" s ciljem da nas odbaci od pruge. Napadali su nas iz pravca Blatne, Kadjevica, Bos. Novog i sela Dedića. Nase malobrojne čete, razvučene (za nas) na (tom) ogromnom prostoru, morale su se povlačiti, jer ^u nekoj "pozicionoj bici" nije moglo biti ni govora. Takva borba za nas bi bila "trošenje džabe municije", a vjerovali smo da se neprijatelj ne smije upustiti u dubinu. Bili smo na položaju prema Blatnoj. Neprijatelj je počeo dejstvovati bacačima, pripremajući put za nastupanje pješadije. ~~Nase~~ ^{ne su} se postepeno izvlačili, dok su ~~u~~ ^u praskale svuda unaokolo. Ostavili smo jednu dvojku da pripucava na neprijatelja i da ~~na~~ ^{na} minobacačku vatru na sebe dok se ostali izvuku. Mine su eksplodirale blizu nas. ⁿⁱ jedne se na mnogim mjestima izmiješao sa zemljom. U povlačenju se ~~sastajem~~ ^{svetlucim} sa Salkom Perzićem, koji je bio ^{On je} školski drug Čuka, ^{koji} a sa kojim sam se ^{dobro} poznavao. On je bio postavljen u jednoj "opštini" blizu Krupe za "bilježnika". Otinao se da ide u jedinicu, ali se nije mogao ^{iz administracije} dati tako pismen čovjek, a ^{koji je} i još i slabog zdravlja, kako mi on reče. Interesantno, ne osjećamo straha. Mi uopće ne znamo dejstvo te "djavolje naprave". I možda samo za to što ne znamo njenu razornu snagu da ~~je~~ ^{je} ne bojimo. Možda je to neki ^{čudan} "divlji" osjećaj, kao što ima osjećaja kod "nekeg" ~~čovjeka~~ ^{čovjeka} da ga ne može ubiti metak.

Salko mi objašnjava kako izgleda bacač. "Ni ja ga nisam vidio svojim vlastitim očima, ali sam čuo od drugih koji su njim baratali da je to "gadno bružje". Jednostavan je, ima postolje i jednu veliku cijev. Ima dvije vrste mina, i to od 7 kg. i od 3 ili nešto više. Mogu da tuku na ~~3. 4. 3.~~ ^{3. 4. 3.} Jesili čuo kako frkuće, kao "zagrijani konj kad je zima". Kad je čujem, ^{čujem} čuje se njeno š.. šš.. ~~šš..šš..š~~ ^{šš..šš..š}, onda legnem, pa ako tresne otići ću alahu ha onaj svijet. Sta može čovjek ako je slabe sreće. Najgore je to

što od nje teško možeš da se skloniš jer te može pronaći i u rupi. U svakom slučaju to je "vražije oružje" i valjalo bi da i mi imamo koji komad. "Slučaj sam ga pažljivo a kad više glave osjetimo šššš. ššš, brzo se presvraćamo poz snijegu, ostavljajući na njemu "značku" kao kad djeca slikaju.

Neprijatelj je ostvario svoju zamisao, Gibacio nas je od pruge, ali se nije pokretao dalje.

Upet počinjemo logorski život. On je ispunjen patroliranjima, izvidjanjima, "ispipavanjem neprijateljskih snaga". Mi smo kao lovac koji se sprema na lisice. ^{Ali} prethodno treba znati "u kojoj šumi ima lisica". Veza sa gradom "Hala", iako otežano. Dobili smo izvještaj da je u blindiranom ^{vozu} poginulo oko 50 ustasa. Zaglavio je poznati koljač Srba oko Bosanske Arupe i Čazina-Himzo Hadžić. Čuzina ne zadovoljstvo što smo prekratili život tom "čovjeku-zvijeri". Mnoga njegov nedjela su mi poznata. Koliko će nas poštenih ljudi blagosiljavati? Koliko će nam majki i sestara u crno zavijenih svojim uzdajama od kšanja poslati zahvalnost? I čovjeka ispunjava gordost što postaje, iako ne zvaničan, sudija dželatina.

"Lobodne časove" koristimo za organizovanje omladine. Na večernjim sastancima iskuplja ih se sve više. ^{Vi} mladi seljačići ~~rađo slušaju~~ rado nas slušaju. Njihove duše nisu "zatrovane" i po njih čovjek može pisati zlatna slova prazna preporadjenja. Sjećam se jednog razgovora sa Hajrom o omladini. "Za ovako ^{što} čovjek ne žali poginuti. Sjutra će se oni uključiti u borbu s puškom u ruci. Raznosiće u svom selu i dalje gdje stižu one ideje koje im mi sada usadjujemo. To je nasljedna snaga našeg naroda, njegova volja

i ljubav za život. Treba je obrađivati kao ruže u bašti. Njen miris će se čuti i kroz oganj topova koje ćemo sutra imati, i kroz eksplozije bombi, kroz dim i barut. Zasijmo u tu "neuzoranu leđinu" ideje naše Partije, ideje velikog Lenjina! I sjetva se sve više širila—omladina se sve više uključivala u organizacije, u borbu.

Napad na Muslimanske Agiće, 29.I 1942. -

Završene su pripreme u prikupljanju podataka o snazi posade u Agićima. Imali ih oko pedeset naoružanih, domaćih seljaka, koji brane selo. Dedić je preko nekih svojih rođjaka dobio posljednja obavještenja. Karan je uhvatio veze sa svojim poznanicima, koji su mu iznijeli situaciju, tako da "otpor neće biti jak" i da će oni poraditi i na predaji. Akcija je bataljonskog obima i njom će rukovoditi komandant bataljona Božo Todorović i komesar Karloje Rudić. U akciji učestvuju dijelovi "Novske, III četa II bat. i III-čete III bataljona, ~~čete~~". Prema Budimlić Japri dijelovi III čete III bataljona ^{koji su} držali su u blokadi Japru obezbjeđuju nam ledja. Gledamo skicu terena i sela koje ćemo napadati. Rukovodioci su u toku dana osmatrali teren i sad su donosili poslednje, konačne odluke. Još nismo imali akcije takvog obima, u kojoj bi učestvovalo više četa, i to u napadu na naseljeno mjesto. Zasjeda je carica partizanskih uspjeha, i na nju su se borci privikli. Ali sada, napad na naseljeno mjesto. Kvalitativni skok. Da li smo mi zreli za taj skok? Jedinice nemaju potrebnog povjerenja jedna u drugu. "Kako će se ispomagati u noćnoj borbi, i to u napadu? A što je najopasnije, omjer snaga je skoro jednak, a to je u odnosu na velikomiri partizane velika ~~prednost~~ prednost za neprijatelja koji se brani. Ali računamo se sa pretpostavkom da neće pružiti jak otpor

i da će "ljudi iznutra" sve pripremiti. =

Postrojili su se "djelovi" četa. Ukratko nam se obraz-
laže svrha napada. Traži se iznenađenje, brzina upada i u toku noći
"likvidacija" uporišta. Ima nas desetak bezpušaka. Spuštamo se
kolonom na cestu koja vodi iz Japre za Agiće. Produžujemo ka
brpskim Agićima. Ulazimo u prve kuće, provjeravamo podatke o
posadi i tražimo vodiče. Iz jedne kuće grupa naših omladinaca ~~pruče~~
jednog mladića koji se napravio da je bolestan i da nepoznaje
Muslimanske Agiće. Podlac, ne ide mu se gdje će biti pučnjeve.
Naši ga psuju i nazivaju kukavicom. Vođovi se razdvajaju na svoje
zadatke. Nas nekoliko ostavljaju na raskršću "za vezu. Salju se
"pipci" da ispituju gdje su neprijateljski stražari, patrole.
Ispitujemo prve kuće. Nema nikakvih tragova od neprijatelja. Znali
smo da im je glavno uporište u školi. Vrijeme napada određeno
naredbom bilo je prošlo i već su pijevci počeli pjevati. Jedna
naša patrola, izvidnica, prokrala se ~~je~~ do džamije ^{u momentu kada} ~~i kada se~~
~~je~~ hadža bio popeo na minaret i počeo ezan. Neprijateljski stražar
je osjetio privlačenje naše patrole ispalio je metak. Za nekoliko
sekundi otpočela je borba u čitavom selu. Stjerali smo ih u školu,
odakle su davali ogorčeni otpor. Borba već traje nekoliko sati i ~~da~~
dobro se je rađanilo. Oko škole je brisan prostor i mi se ne
usudjujemo na juriš jer bismo imali teških žrtava. Ranjenici
~~polaze~~ pored nas. Počeli ~~mi~~ smo se povlačiti. Dok se izvuku ranjeni-
ci, naši zadržavaju vatrom neprijatelja. Desno od škole vidimo ~~jed~~
jednu grupicu koja prelijeće po brisanom prostoru. Neprijatelj
je skoncentrisao vatru na njih. Jedan se prestrije po snijegu i
osta na mjestu. Drugi su uspjeli da se prebace. Vod na čije sam
pravcu bio ima nekoliko ~~je~~ poginulih drugova koje nismo izvukli.
Razbijeno se povlačimo. Prelazimo preko platiće na rijeci i

penjeno se uz golo brdo prekriveno dubokim snijegom. Logo su postale teške, tijelo tromo i jedvo se krećemo. Desno od nas u dolini vide se agiči. Rijeka se vijuga kroz polja sa bijelim pokrivačem. Iskupljano se. Nema deset drugova. Nema komesara i ne znamo za komandanta. Mnogi govore da je komesar poginuo. Jedni tvrde da su bili blizu njega kad je poginuo jurisajući na školju, ~~drugi tvrde da su bili blizu njega kad je poginuo jurisajući na školju.~~ Drugi govore da je poginuo blizu njih, ali da mu od vatre nisu mogli prići. No svi su borci tužni jer su komesara mnogo voljeli. Nailazimo pored jedne kafanice i^s vraćamo unutra da bi ugasili "gladnu žedj". Unutra satičemo komandanta gdje sjedi pored peći i cvokće. On je pregazio rijeku, sav moker uspio se izvuci, iako ga je neprijatelj stalno protio vatrom. Priča nam da je u takvom "sосу" nije nikada bio, pa ni u Španiji. "Nije to nikakva bitka. Nikakav to nije neprijatelj. Mi smo neodlučni, slabo smo se ispomagali. Ako jedan pogine, drugi neće da ide. Ne ratuje se tako, dragovi! Ali o tome ćemo imati prilike razgovarati" govorio je Vojo. Svaki je od nas narađodjen, niko ne govori, utučeni smo, kao da nam z je své kod kuće stradalo. A i kako ne bi? Izgubili smo 10 drugova! Izgubili smo komesara bataljona i svaki je osjećao dio krivice za taj gubitak. Boraz na koji nismo navikli. Pojedinci, četnički nastrejeni, gundjaju: "Turci su nas izdali!". Svaljuje se za neuspjeh pr krivica u i na drugove koji su spremali planivali veze sa "Muslimanima", predočavali da će biti uspjeha. "Nedjuti", niko od nas nije znao da se je posada pojačala. A u takvim momentima ljudi mnogo ne misle i spremni bi bili osuditi ne znam koga i na koju kaznu, samo treba uprijeti prstom na njega i reći: "Eto, to je krivac!" Kad ovlada gnjeva ljudskim dušama, onda se malo uzimaju u obzir "razumna rasudjivanja". I sad bi ta masa na jedan

mog bila spremna da "svrši" sa svaki korakom svaki od nas, iako bi ga sutra duboko žalila.

Neprijatelj je imao oko 20 mrtvih i ranjenih. No taj rezultat bio je za nas ^{veliki} težak poraz. A jedan, pa na i sitniji poraz, za partizane, ne naviknu^{te} na njega, ostavlja duboke tragove i može imati dugih posledica. To demoralizuje ~~na~~ borce, ubija im polt i volju, neprijatelju daje u ruke argumente za borbu protiv nas. Dostojstvo poraza može samo ugušiti - isčupati iz ljudskih sjećanja uspjeh, i to dobar uspjeh. Garnizon iz Budimlje Japre probao je probiti blokadu, ali je bio odbijen. Sađejstvovali su "domobrani" iz Suhače, ali ~~ne~~ i ~~su~~ ^{su} odbijeni. Japre je u klopi i na njoj će se sigurno iskaljivati gnjivo za poraz na Agice, ukoliko se ne predaju.

Poslijē dva dana naše patrole su ~~ušle~~ u ^{Agice}. Stanovništvo i posada su napustile selo. Na se ne bi povraćali naši ^{su} palili školu i sve "zidane kuće" koje su mogle služiti kao "utvrđenja". Plameni jezici dizali su se visoko u nebo. Lokupljeni su naši poginuli. Onijeg je padao i svojim velikim pahuljicama zatrpavao tragove borbe. Izaz, iz koga ćemo izvući mnoge važne pouke za buduće borbe! Neznajje i neiskustvo u ratu se plaću dragocjenom ljudskom krvlju. A mi partizani se moramo učiti ~~našim~~ ratnoj vještini mnogo brže ^{od regularnih armija - kao} ~~naše regularne armije~~ da bi smo i sa slabim oružjem mogli pobjedjivati neprijatelja. ~~naše regularne armije~~.

održavano sastanak naše partije jedinice u prisustvo drugova iz S.K za Bos. Novi i komandanta odreda. Opština Opšta situacija u zemlji pogorsava se ~~u~~ jer su se četnici počeli odvajati od nas i saradjivati sa ~~Nijemcima~~ i Italijanima. Ručevi

se vrać na raznim stranama. Mučki ubijaju naše i istaknute rukovodioce. Direktiva se postavlja: "Komunisti se moraju svi naoružati. Automate i naše ruke. Naoružati svakog na koga se i najmanje sumnja i koji je nesiguran!". Pretresano o svakom čovjeku, ~~na~~ ~~to~~, ~~to~~ ~~je~~ ~~za~~ jednu vojnu jedinicu najopasnije jeste imati izdajničko ljudstvo. Dovoljno je nekoliko izdajnika pa da utiču na osipanje jedinice, da je razaraju kao kad crv izgleda voćku. Neki su se znali vješto kriti, te ~~su~~ ~~ju~~ ~~zato~~ ^{su} nazivali izmenama: "herangeri", "panikeri", "brbljalo", "nije dovoljno svjestan šta govori", ~~koje su~~ ~~guge~~ ~~morali~~ ~~i~~ ~~cr.~~ Sad je sve to kategorije trebalo proučavati i što je izale opasno odstraniti.

Njemačka je uvidjela da pobjedu ne može izvojevati "manjevitim ratom". Sovjetski savez nije bila Poljska, niti Francuska! On je bio čistijom i pete kolone. Hitlerova računica da će se raspasti savez radnika i seljaka i da mnogonacionalna zemlja neće moći izdržati "manjevite i teške udarce" po azula se je plitka. I samo da su im Sovjeti pokazali kako su udarili na "tvrd orah", nego su im počeli zadavati i ozbiljne udarce. Njemačka ~~ne~~ "neopobjediva armada" evokotala je pred zidinama Moskve, Leningrada po prostranoj ruskoj zemlji. "Tajni njemački mehanizam" bacio se je po evropskoj tvrđjavi na traženje novih Kvislinga na razbijanje oslobodilačkog pokreta naroda Evrope. U Jugoslaviji su tu ulogu najbolje mogli odigrati četnici, u Grčkoj Gervas i njegove bande, u Francuskoj

Izdajničke buržoazije pojedinih evropskih naroda, koje su se bile dobro namjestile u Londonu, imale su jedan jedini cilj: ne dozvoliti da narod dođe do vlasti, jer bi to za vjeki-vjekova bio njihov pad. Za tako nešto moglo se je paktirati i sa "crnim djavolom", a kamoli sa Hitlerom, njihovim starim poznanikom.

Planovi "londonske vlade" podudarili su se sa njemačkim planovima: na nanijeti partizanima što teži udarac iznutra i po svaku cijenu ih razbiti. Ti pošli planovi počeli su se ostvarivati. Krv naših najboljih sinova potekla je od izdajničke ruke. Parola "Rastavi pa vladaj" počela se ostvarivati i na Krajinu. Još smo malo znali o situaciji u Srbiji-kolijevci ustanka, o Crnoj Gori, koja je bila sva obuhvaćena plamenom ustanka. Pa čak i o krajevima Bosne koji su dalje od nas, jer veze su bile teške, a i ono što je dolazilo bilo je relativno oskudna, da bismo imali cjeloviti pregled situacije. Izdaja je hvatala korijen i najmasovnije se proširila na terenu Centralne Bosne, Manjače, dok se je u Zapadnoj Bosni svela na nekoliko bijednika. Radić, Tesanović, Marčetić, Dranović, Rokvić i Bogunović postajali su "simboli" izdaje. U lecinu i proglasima srpskom narodu, ponajčešće štampanim u njemačkim i talijanskim stamparijama ili mašinama, govore ti izdajnici iz "slobodnih srpskih planina" sijuci mržnju i raspaljujuci velikosrpski šovinizam "pod švapskim i talijanskim skutom", a "za kralja i otadžbinu". Evo kako izdajnici pozivaju herojski ustanički narod Drvara i okoline na saradnju sa Talijanima: "Stanovnici Drvara i okoline..Ko je taj koji hoće da vam zabrani da dođete na pazár u utorak? Ko vam zabranjuje da hodate slobodno po cesti i da prevozite vašu stoku? Ko vam zabranjuje da idete u šume po drva, koja su vam potrebna za zimu? Ko vam zabranjuje da mirno radite u vašim poljima? Ko vam zabranjuje da suradjujete sa Talijanima, da biste uspostavili red u svom kraju i da zaradite koji dinar?

To su komunisti, kojima je jedini cilj da vas zavedu u zimu bez drva i hrane, tako da bi umrli od gladi i studeni vi i vaša djeca. To su komunisti, koji vas zavode lažnim i bezvrijednim riječima, i šta više, oni hoće, da vam zabrane da se u mjestu povrati

red i sir. To su komunisti, koji su ubili vašega druga, koji se vraćao kući sa malo brašna, koji je ponio ženi i djeci.

U ostalim krajevima svi su se digli na oružje protiv komunista. U Palanci ubijeno je trideset, u Beogradu jedna patrola Srba uspjela je da zarobi jednog komunističkog kurira sa zadatkom. Jake čete srpskih dobrovoljaca napale su komuniste, od kojih je 30 vodja zarobljeno, 107 ubijeno, 36 ranjeno, 140 zarobljeno. Samo u Drvaru sa jednim streljanjem sa vaše strane, a što je u suprotnosti sa vašom prirodom i hrabrošću podnose se terori ove komunističke manjine.

Stanovnici Drvara i okoline! Ujedinite se sa Talijanima u borbi protiv komunista. Talijanski vojnici imaju puske, topove, mitraljeze i tenkove. Sa kamionima stižu brzo gdje hoće. Iz Drvara mogu se iz topova rušiti Bastasi, Kamenica, Pipovljani, Lokronoge, Pasjak i ostala sela.

Kad su Talijani odlučili da udju u Drvar 25. septembra, to su uspjeli za malo vremena, nasuprot onome u što su vas uvjeravali Babić, Ivi, Lokšmit, da se Drvar ne može zauzeti.

Kada talijanska vojska ulazi u vaša sela, niko ne treba da bježi, neka svako obavlja svoje poslove, zato što je talijanski vojnik vaš prijatelj. Talijanski vojnik je samo neprijatelj komunista, protiv kojega će se boriti do kraja.

Hrabri narode Drvara! Ujedinite se sa talijanskim vojnikom, koji vam želi dobro u borbi protiv onoga koji vam donosi glad, protiv komunista."

Izdajnici ne govore o ustašama, pokoljima oko Kulen-Vakufa, Petrovca, Bihaća, Like, kojima je "kumovao" talijanski imperijalni soldat. Ne govore o Paveliću koga je talijanski fašizam odnjihao i "doveo na tenkovima u Zagreb". Ne govore o ruševinama i zgrarišti-

na popaljenih srpskih sela, koje je palila ista ona talijanska
saldateska koju preporučuju "narodu Drvara i okoline "kao saveznika"
u borbi protiv organizatora ustanka, protiv komunista". Ne govore
o tome ko ubi Marka Oreškovića, koji je došao u Bosnu da iskiva
bratstvo Srba i Hrvata, da probudi i razbuktava narodne snage u borbi
protiv okupatora. Ne govore o tome ko bombarduje mirna srpska sela
i kakve ranke nose ti bombarderi na sebi. Ne govore o jamama u
koje je bacan kečkklani srpski narod, o krikovima i bolu majki
koje su gledale mučeničku smrt svoje djece, a koju je donosio
"talijanski saveznik". Izdaje, ~~podla~~ izdaje kojoj nema ravne u
našoj istoriji. I mnoge stvari nam postaju jasne kao dan. I
"pljučka pematih jastuka", i psovanje turskih majki i prijetnja
pokoljima, i nevjerovanje nama muslimanima borcima sve je to bio
plod prikrivene četničke izdaje, koja ni se u povoljnijem momentu
pretvorila u prvu pučevu, pokolje. Na razbuktavanju najšovinistič-
kijih strasti, mržnje, naročito prema drugim narodnostima i vjerana-
iskivalo je četništvo svoju staru "hrvlju umrljanu" kamu za međjuse-
bne pokolje. Pred nama, komunistima-patriotima, ljudima koji vole
svoju zemlju, koji žele da je vide u slobodi, koji hoće da se osvete
pravom neprijatelju za zlodjela izvršena nad našim narodima, isprasio
se još jedan neprijatelj više "nova švapsko-talijanska sluga".
Općenito borba će biti teža. Ali mi smo uvjereni da će najzad
pobjeda biti na našoj strani. Mi smo nosioci bratstva i jedinstva
svih poštenih snaga u našim narodima. Mi se borimo za pravednu
stvar naših naroda, za njegovo oslobodjenje ispod tuđinskog jarma.
Na našim zastavama je ispisana parola-velikog antifašističkog
fronta "Smrt fašizmu - Sloboda narodu".

Prema situaciji kakve je vladala na našem "malom operati-
vnom prostoru" četničkih elemenata je najviše bilo u "Krupskoj četi"

a i u ostalim četanc, samo manji broj, imedij kojih ne su se neki mogli i "prevaspitati". Na razorušavanju četničkih elemenata najbolje se je moglo iskoristiti "Novska četa" koja je imala najpovjerljivije ljudstvo. Akcije su pripremane najtajnije jer u slučaju da bi doznali "sigurno bi dali otpor". A trebalo je da se sve izvede bez prolijevanja krvi. Nisam imao sreće da učestvujem u tim akcijama jer sam bio određen na zadatak "prodiranja u Cazinsku Krajinu".

17. februara 1942. rastao sam se sa drugovima i uputio na prelaz preko Une sa Ilijom "Gromovnikom", diverzantom i starim španskim borcem. U Rakanima smo dobili obavještenja da ćemo se moći prebaciti. Nama se pridružuju i kuriri koji idu za Banju. Sa lijeve obale rijeke Une daju nam baterijama znak da su ledjari krenuli na vodu. Izlazimo pruga niže Nikodine kuce. Ta prokleta kuća me je podsjetila na "neuspjeh da operušamo voz". Idemo u koloni preko sniježom prekrivene poljane. Od vode dolazi ledeni dah a mali pramenovi magle izvijaju se iz njenih brzaca. Ledjari pribili čamac uz obalu u "pristanistu" i da kuriri ne znaju da je tu luka tesko bi ih našli. Uskačemo u čamac. Vesla počese rezati ostru i ledenu Unu. Čamac se polako kreće uzvodno da bi izbjegao "zamočenje" brzaca. Časa "pomorska eskadra" ili kako smo ih u čali nazivali "pomorska pješadija" radila je neprestano. Po danu su izvidjali, a kad se spusti noć, onda na "veslanje". To su sve seljaci iz obližnjih sela na lijevoj obali rijeke. Oni nisu "vojska" - partizani, oni su "civilna" riječna flotila. Oni imaju i svoju komandu. Komandant Veljko-Ornogorac nalazi se blizu same vode sa svojim "štabom". Prevoze razne goste, počevši od kurira pa do najvećih komandanata. Oni su među prvima koji upoznaju situaciju jer i kuriri svašta pričaju. I evo večeras i nas prebacuju, hladnokrvno, kao da je

neprijatelj stotine kilometara daleko od nas. Vesla se snažno zabadaju u tu plavu i nemirnu vodu ostavljajući iza sebe talase. Čamac polako mili svojoj bazi. Ladjarina ne treba svjetionik ni u najvećoj pomrčini. Oni znaju svaki val rijeke. Oni znaju njenu "čud". Na njenoj obali su proveli svoje najbolje godine djetinjstva, svoju mladost i ne sluteci da će nekada postati "partizanski rečni mornari". I mi, kao ni drugi, ne pitamo ih je li opasno. To bi za te najstare svoga posla bila uvreda, tako smo mislili.

Orešli smo na drugu obalu. Krdžon nudimo ladjare. "Trudom" zapaljujemo cigarete i zaklanjamo vatru od cigare u rukav. Oni potapaju u bazi čamac, jer noćas neće više imati posla. Ali nikada oni nisu sigurni da ih "neki putnik" ne potraži u pola noći. Imaju naporan život, ali pun divljenja i heroizma. Upatili smo se zajedno do prvih kuća. Oni nam pričaju da je njihova "strana" neka vrsta neutralne zone gdje neprijatelj vrlo rijetko pravi ispače. Ferija- teljska uporišta su blizu, a naročito Čadjevica, odakle bi ih mogli tući pušćenom vatrom. Ali oni znaju "kako rađe". - To danu kod nas se ne može primijetiti živa duša u selu. Ujutro smo, ali ne izlazimo, jedino izvidjači. A po noći selo oživi. Spremamo se za dan, pričaju nam ladjari. Postajemo se s njima. Čujemo se uz kose ispod kojih je "neutralna zona". Došli smo u prve kuće, koje su na brijegu odakle se mogla samo vidjeti magla u dolini.

Ilija vrlo rijetko govori. Upoznao sam ga kad i Kalca, pr prije napada na blindirani voz. Nizak, zdepast, bucnastog lica, ociju malih kao u kineza, nasobranog čela, sa dagačkim "mauzer pištoljem" koji se spušta do prvih povrha koljena, odavao je čovjeka koji mnogo misli. Naizgled čudan čovjek. Treba izabrati interesan- tnu temu razgovora pa da mu se izvuce koja riječ. Naročito je skrt kad govori o sebi. I mislim da je to osobina svih velikih ljudi, da

malo govore o sebi. On je španski borac, stari, strastveni i iskusni diverzant. Jedva sam uspio doznati da se se zanatu diverzanta učio u Španiji. Odaje vam sliku čovjeka koji ni o čemu drugome ne misli nego samo o dizanju vozova, pruge, neprijateljskih objekata, Ali prevarili bi se u ocjeni. On je u sebi izgrađivao i ovaploćavao lik komunista. Staložen i strpljiv, naoko miran, on je ~~gura~~ gorio kao baklja ljubaviju prema borbi proletarijata. Ako ste povelili s njim razgovor o tome čije je naoružanje bolje - rusko ili englesko, on je "fanatično" stajao na tome da je bolje rusko. On je gledao na svaku stvar sa njene "klasne koristi", i ono nije bilo bolje samo zato što je "rusko"-nego zato što je u rukama radnika koji su na vlasti, što je to produkt "Socijalističke zemlje".

Krenuli smo zajedno do Okružnog Komiteta Banije. Dobili smo sponice i sjeo sam pored njega. Snijeg nas^{ve} zasipao po licu. Otpočinjao sam razne teme razgovora, da bih mu "koju izvukao". Slušao me je smješkajući se, ali ne punim osmjehom koji bi osvajaio čovjeka, nego smiješkom koji pomalo liči na ironiju. Na nekim mjestima moje priče malo mu se razvuče usna kao kad bi htio reći "ih.., moj mladi družo, za mene su te stvari već odavno stare". A sjećam se pričao sam mu o mojim utiscima iz napada na blindirani voz. Počeo sam pjevusiti "Parseljezu". On je prihvati i završi sam, jer nisam znao cijelog teksta pjesme. Zatim je počeo pjevati, kao sam za sebe, neke meni nepoznate, španske revolucionarne pjesme. Razmisljao sam o tome niskom, zdepastom malo raznom, ali za mene "velikom" čovjeku, "čudnjaku" koga moras zavoljeti i koji te svojom šutnjom osvaja. Kroz ove divne, melodične pjesme on sigurno u svojoj nasti dočarava Španiju, bitke na Madridu, naše i iz cijelog svijeta drugove-proletere koji su se ^{se} okupili da brane slovoću

španskog naroda—čast i savjest čitavog slobodoljubivog čovječanstva. I kroz te meni nerazumljive, ali bliske pjesme, stari revolucionar osvježava uspomene i sigurno misli o nama, našoj borbi. Misli o tome ^{koje} svoj revolucionarni san, nije ^{ranije} mogao ostvariti, ^{ali} ostvarivaće ga ovdje, na tlu svoje rođene zemlje, kroz zajedničku borbu sa narodima koji se bore protiv fašizma. A sutra, kad se skrši fašizam i kad narodima sine sunce sloboda i slavni španski narod moći će da računa na nas u njegovoj borbi za slobodu.

Ilija je završio pjevanje, razvukao usne, i potepšao me po ramenu i uzdahnuvši rekao: "Eh, divna je zemlja Španija!"

U Baniji, ili kako su je Bosanci zvali "Kauri", postojale su grupe partizana, organizovane u vodove—koji su djelovali samostalno. Štab odreda nalazio se je zajedno gdje i okružni komitet. Slobodna teritorija na Baniji bila je relativno velika. Partizani su držali u svojim rukama komunikaciju i ^{svor} na Uni-Glina i ugrožavali su komunikacije Glina-Petrinja. Pokret se je širio od Čumartice, koja je za Baniju bila ono što Grmeč za Podgrmečlje. Rukovodstvo je bacalo težište u "osvajanju" terena Glinškog, Petrinjskog, Kostajničkog preza, a naročito su bili zainteresovani "Trokutom". Prema "Cazinskoj Krajini" okretali su se toliko koliko je trebalo obezbjediti ledja, i zato su tamo "na graničnim terenima" držali nekoliko vodova /u Hrvatskoj Bojni, u Banjanima i Ivanskoj/. Ti vodovi su stacionizali, izležavali se i manje-više nisu se ni obazirali na prodiranje u Krajinu. Patroliirali su i izviđali te im je bio jedini posao. Vod u Hrvatskoj Bojni bio je nešto "aktivniji" i to prema komunikaciji Glina-Vrnograč. Jedini koji se je bavio pitanjem Krajine bio je Mirko Turčić, ali i on je postao "Banijski partizan" i bio je polit-rukovodilac voda u Banjanima.

Drugovima iz O.K. izložio sam situaciju u Podgrmeču i sa kakvim sam zadatkom došao. Naročito ih je interesovala situacija u vezi četnika, jer su se naveliko prenosili glasovi da je u Podgrmeču sve "prišlo četnicima". "Takva propaganda" bila je raširena na dijelu oslobođenog Glinskog sreza i na terenima blizu Dvora. Osjetio sam da su drugovi bili zadovoljni s tim što je neko došao na taj teren "koji bi malo više vodio računa o tom zabačenom kutiću Bosne". Oni su me upoznali sa stanjem na "granicima"-koliko su i "oni znali". Skoro sav granični teren bio je neorganizovan i tu i tamo su se pojavljivala ubistva i pljačke a nije se znalo ko to radi, ili: "Turci-krajišnici" ili neka domaća pljačkaška grupa. Odbora pa makar i "divljah" nije bilo. O organizaciji žena, omladine nije bilo ni riječi. Izbjeglice iz obližnjih "pograničnih" sela razmišljali se po selima koja su bila sigurnija od upada. Okrutnost "muslimanskih dobrovoljaca" /milicija koja je bila sastavljena od domaćih seljaka-muslimana, koje je naoružala N.D.F. da se "brane od četničko-komunističkih bandi", a bili su pod kontrolom žandara i s njima zajedno vršili ispade/ osjetili su na svojim leđima svi Srbi pograničnih sela. Te razulareke bande pod zapovjedništvom raznih Hirlingera /vođnik, narednik žandarski u Bužimu/ klala je i ubijala gdje god je koga živa uhvatilo. Palili su i pljačkali srpska sela. Prvih dana pokolja te "ordije" napravile su čuveni pal pokolj u Poljicima kod Vrnograča, gdje je poklono i streljano nekoliko stotina ljudi, žena, djece, iz bosanske Bognje, Poljica i dr. s sela. Bilo je takvih zvjerstava koja su u stanju napraviti samo divljaci. Ubijali su ljude maljevina, sjekirama, "čordama" /krivi veliki nož/, klali ih kao jagnjad. Jednu djevojku je neki stari "adžo" silovao, i kad se je na njoj obredalo njih desetak, onda ju je zaklao govoreći: "djordom" govoreći: "neda tebe tvoj adžo". One

koje su streljali ili maljevima pobili "slagali su" u stare rovove /treća odbranbena linija stare Jugoslavije/, i to tako da bi ih moglo stati više, glave drugog reda stavljali su gdje su bile noge prvog". Pojedini banditi uzimali su najljepše srpske djevojke u "zaštitu" i s njima se ženili - prevodeći ih u islam. Te jasnice pristajale su na sve "samo da ostanu u životu". Povratile se doba starih turskih zuluma" kako su govorili Srbi-preostali u životu.

I eto tu treba prodirati-pridobiti Krajinu za nas i stvarati bratstvo i jedinstvo Srba i muslimana.

Upoznao sam se sa Rankom Mitićem, članom Okružnog komiteta, a bio je 1940 g. jedan od delegata na partijskoj konferenciji u Zagrebu. Živahan, duhovit u razgovoru nabacivao mi je kako će biti teško "osvojiti turčiju". Pričali smo o tome da ima malo muslimana u borbi i eto da sam ja "prvi" na terenu Banije. Ponekad nam se prebaci Hajro-ali ga brzo nestane. "Vi Bosanci nećete daleko od svoje kršne Bosne." Počeo se je smijati "zaraznim smijehom". -" sad ću ti ispričati o Huski Miljkoviću-onome što je oko Kladuše, pitajući me da li ta poznajem". Mi ne sačekavši od mene odgovor nastavi: "Negdje u jesen prošle godine mi gerila-iskupili se u Šumarici, pa vijećamo o koječemu, kad patrola dodje i javi nam da neki Huska traži rukovodioca". Ja sam još za vrijeme b. Jugoslavije čuo za njega. On je bio šumski radnik i sjekao je šumu po Petrovoj Gori i koje kuda. Znao sam da se je bavio politikom i da je jedno vrijeme bio aktivan na liniji NŠS a poslije je -valjda tridesetšeste pripao nama komunistima. Velim ja patroli da ga dovedu, a ostalim drugovima ukratko ispričam što znam o njemu ako je to taj za koga sam ja čuo. Ne prodje malo vremena kad dovedoše Husku. Tad sam ga prvi put vidio. Krapne glave, koja po obliku izgleda da na glavu "šimpanza", sa jakom, isturenom

vilicom, velikim i stabilnim zubima, osrednjim crnim očima, ispuščenih jagodica, crne nakostrešene kose, debela vrata i zdepasta tijela, u nekakvom pocijepanom odijelu, ličio je na malog "herkulesa". Brzo nas je očima prošao misleći da će naići na kakav poznati lik. Pozdravio nas je sa "Smrt fašizmu" i pitao "je li ovdje O.K. a drugovi?" Otpzdravili smo se i rekli mu da je baš našao O.K.a. On se je malo nasmijašio i rekao nam da je on Huska Miljković, od Velike Kladuše i da je član Partije. Zatim nam je ispričao kako je došao do nas. "Ja sam drugovi izašao u partizane u Petrovu Goru sa Tenom Horvatom. Tamo smo se jedno vrijeme zadržavali i radili na ustanku, jer je Tone bio dobro poznat srbima oko Petrove Gore a mnoge sam i ja poznavao, jer su mi komšije. Tamo nas je narod primao sa podozrenjem, ali se je kasnije privikao na nas. Jednoga dana natrapali smo na zasjedu i Tone je poginuo a ja sam "kidnuo". Čija je bila zasjeda ne znam x samo su bili i pojedini četnički elementi koji nas nisu trpili. Ja se nisam smio tamo vratiti, nego sam se krio sam oko Kamenskog mosta, i najzad se odlučio da dodjem na Baniju jer sam čuo da ovdje ima partizana."-Ponudili smo ga - nastavio je Ranko-sa hranom i da ostane kod nas. Poslije večere pričao nam je dugo kako će on uspjeti na Krajini-stvoriti velike "muslimanske odrede" i mnogo toga. Mi smo se radovali da bi bar preko njega koliko -toliko prodrijeli na taj teren kako bi mogli sve nase snage usmjeriti prema osveštavanju i dizanju Hrvata u ustanak. Zanoćili smo zajedno. Kad smo sjutra ustali, Huske nema. Vjerovali smo da je negdje otišao u selo, ali ga nismo mogli naći. Pobjegao je! Mnogi su drugovi posumnjali da nije špijun, i ja sam se crvenio "što sam govorio o prošlosti čovjeka koga u glavu ne poznajem". A zamisli šta je bilo? To mi je kasnije Huska pričao, kad je

ponovo došao nama. Kad smo bili pored, Huska nije zađugo zaspao. (uo je - kako on kaže gdje neki borci govore "da bi valjalo onom turčinu otkinuti sjekirom glavu". I kaže da se ne bi ponovila Petrova Gora, on je pobjegao. Poslije "bijega od nas otišao je opet na "granični teren" i tamo se vucalo jedno vrijeme. U tom se je razbolio i privukao kući. Kako se za njegovo bježenje nije toliko znalo niko ga nije ni dirao. I to što se je bio malo oporavio od bolesti pozvali su ga u "rezervu" u domobrane. Otišao je u Sisak gdje se je ubrzo razbolio. Prebacili su ga u bolnicu. Tamo se upoznao sa jednim doktorom, našim simpatizerom i ispričao mu svoj slučaj. Poslije ozdravljenja, ovaj ga je uspio prebaciti u Glinu gdje je negdje koncem decembra prošle godine izasao kod nas. Vražji Huska! I sad ti je on oko Kladuše i ima sa sobom jednu grupu muslimana iz Krajine. On je i član O.K. za Karlovac. Imaćeš prilike da se s njima sastaneš, jer ćete sigurno koordinirati posao, "završio je Ranko. Za Husku sam čuo u Podgmeču i to toliko da "postoji neki Huska oko Kladuše" niko nije pobliže znao ko je on. Sad sam za njegovo bježenje i gdje se nalazi malo niko nije ni dirao. Samo njemu mnogi su toga doznali i radovalo me je što ću imati prilike da se sretnem sa tim "preskakalom". Ranko se je i dalje smijao slučaju sa Huskom i svojim prodornim očima unosio je neku atmosferu razdraganoći. Zagrlio me je kao da smo već oduvijek poznanici. Vjerujem da će ipak imati uspjeha i da ćete probiti led na Krajini. Biće tu ogromnih teškoća, ali u čem god mogućemo pomoći ćemo vam. To je opšti zadatak a ne samo vaš bosanski ili naš banijski".

Sastao sam se sa Mirkom. Izljubili smo se kao da se nismo vidjeli "čitavi vijek". Na njemu je neka vojnička uniforma. Malo ga

je ukrutila. Odebljao je u partizanima. Rumen u obrazima, okrugao, očima koje "ratnički sijeku", utegnut uprtačen odaje sliku kao da je u uniformi odrastao. Razdragan je našim susretom. Htio bi odjedared da mi rekne sve što je proživio. U partizanima. Zdegovaramo se da ćemo navečer o svemu pričati ali je to nemoguće bar koju ne reći o Cazinu, o drugovima u Podgrmeču o našim akcijama, a zadatku po kome sam došao. Preskačemo s jedne stvari na drugu filmskom brzinom. Najzad mi Mirko počinje pjevati "pjesme koje je naučio u partizanima". Pjeva naše, borbene koje prodiru do krvi. Zanosan je u pjesmi i kao da sebi dočarava krajeve o kojima govori pjesma. I "bilećanka", i "Mitrovčanka", svaka revolucionarna, svaka ima svoje čine osvaja, bođri i budi čovjekove latentne snage. A ja mu pjevam "našu"-bosansku: "po šumama i gorama". Neki banijski rukovodioci skupili se oko nas privukla ih pjesma i dobacuju: "Vi se bosanci brzo nanjušite!". -"Ne drugovi - niste u pravu! Ne "nanjuše" se samo bosanci brzo - nego se uopće brzo nadju i zavole ljudi koje pokreće zajednički "motor". -Jedinstvene ideje "najuspješnije zbližuju ljude ne pitajući je li neko bosanac, crnogorac, Hrvat, srbijanac, rus ili ne znam ko. To je najveća snaga kad se pretvori u akciju. I zavole se ljudi kao rođena braća".

Zapjevali smo u duetu "po šumama i gorama". Odjekivala je pjesma o toj velikoj borbi koja je padahnula milione. Ona nam dočarava likove genijalnih naših vodja i vojskovođja koji po našim dolinama i gudurama prkose smrti a nose život. Ona nam daje vjere, poleta, snage i moći u našoj borbi. Malo gdje ima kutka u našoj zemlji a da nije ispunjen odjecima ove pjesme.

Navečer ga poblize upoznajem sa zadatkom jer ćemo raditi zajedno. Pretresamo opštu situaciju na Caz.Krajini. Ni u jednom selu niti u Cazinu nema partijske organizacije. U Cazinu zn

znamo drugove na koje će se moći u svomu osloniti kao na partijce. Za prodiranja na sela oslanjaćemo se na mali broj ljudi, koji su bili povučeni i koji se nisu slagali sa ustaškom politikom. Ima ih najviše koji su ranije bili političke pristalice Nurije Fozderca i sa kojim su bili lično povezani. Ali treba stupiti s tim ljudima u vezu. Treba stvarati ilegalne odbore, odbore otpora i pomoći a to traži naše ubacivanje na neoslobodjenu teritoriju, kojom "dobrovoljci" krstare i poznaju svaki grm. Istina o nama treba da dopre do svakog čovjeka na Krajini, jer ima mnogo ljudi koji ne znaju naše ciljeve a koji su poštteni i zbog "neznanja" su uprtili "garabin" o rame. Od nas mladih, neiskusnih u takvim teškim problemima, traži se smisao za organizaciju, majstorstvo u ilegalnom radu, propagandna umješnost. A to sve moramo sada učiniti na praksi, učiti što podrobnije i brižljivije, jer jedan kiks može da nanese štete. Uticaj trgovaca, zelenaša, hodža bio je veliki na mase u Krajini. Dobar dio njih bio je uz ustaški pokret i svoj uticaj nastojali su učvrstiti kod svojih simpatizera, i proširiti ga dalje. Uza se su oni imali "vlast"-žandariske bajonete pod čijim pokreviteljstvom su sijali blagoslove Anta, a mržuju i prezir prema "vlasima". Smanjiti njihov uticaj na mase, izolovati ih, postavljalo se je medju goruće zadatke, a koji su se mogli ostvariti svestranom našom aktivnošću.

Došli smo u Banjane. Tamo vršim dužnost sekretara partijske jedinice i "formalno" dužnost "sekretara roda". Upoznajem se sa drugovima. Ima ih najviše sa terena "granice". Naoružanje je vrlo slabo. Imaju nekoliko pušaka a ono sve štucevi, vendlovke, čak duplice lovačke, i boga pitaj još kakvih sve nema. Sigurno ih ima još sa kojima je ratovao po Čorkočači Petar Karadjordjević. Pada mi u oči Djuro Karapandža. Visok, u licu crnjomanast, sa gustom br

bradom koju brije, zelenkastih očiju, i sa "stidljivošću svojstvenoj pravoj djevojci". Utegnut je i ugladjen što nije bilo svojstveno ostaloj partizanijski. Rodom, je iz jednog sela blizu Gomila, na Krupskom srecu. Za vrijeme b. Južoslavije nije mogao izdržati na mrsavom komadicku zemlje i otisao je u "žacmane". To je bila sudbina mnogih seljaka koji su živili kao on. I zadržao je izvjesne crte "žandarske elegantnosti". Pokolj ga je zatekao kod kuća kamo se je bio sklonio. Nije se dao živ u ruke ustašama. Pobjegao je od kuće i vucarao se po Gomilama i dr. selima sa Božom Skendžićem. Skendžić se je bavio i "pljačkama". Često se je prebacivao na desnu obalu Une gdje je "pljačkao muslimane". Sa pljački Bože je prošao i na ubijanja, tako da je ubio Bajrića iz s, tijene-jednog od prvoboraca muslimana sa Krajine. Skendžića su naši uhvatili blizu Krupe i "skratili ga za glavu". Djuro nije s njim učestvovao u ubistvu i izbjegavao ga je kad je vidio da se on pretvara u običnog razbojnika-pljačkaša. Poslije odvajanja od Skendžića on se je potucio sam, došao na Baniju -"granicu"- i javio se u partizane. Mirko mu je povremeno volio u šali prebaciti njegov grijeh hodanja sa Božom.

Jedna manja grupica pljačkaša kretala se je oko Ivanske i Baštro. Oni su divljali i udarali na "meke" da bi što od "digli od seljaka". Jednog dana smo bili obaviješteni da je jedan seljak iz Ivanske zaklan i bačen u Unu. Pričalo se je da su to ~~ni~~ uradili ti pljačkaši. Organizovali smo potragu za njima i najzad ih uspješli pohvatati. Dovedli su ih nama u Banjane. Formirali smo sud u ko koji smo usli: Mirko, ja i jedan borac, koliko se sjećam bio je Djuro. Na ispitivanju nam ^{su} priznali da su zločin izvršili "zbog novca". Seljaka su odveli na Unu i pošto im nije odao gdje ima "zakopan" novac, zaklali su ga i svezovali mu kamen oko vrata

bacili u vodu. Odlučili smo da ih izvedemo na zbor i da im cijeli narod sudi. Na zboru izložili smo narodu ko su i šta su počinili. Masa je tražila smrt -streljanje. Za streljanje se je javio Djuro i to da će ih sa svojom rukom pobiti. Jedan između njih počeo je da bježi, ali ga je Djuro sustigao i streljao. Gledao sam ga u tome momentu. Oči su mu sijevale kao u kurjaka. Bio je zadovoljan i i kao da je htio reći: "što drugovi, dokazujem vam sa takvima nikad nisam imao ništa zajedničko".

Na terenu Banjana, Bastre, Ivanske i ostalih graničnih sela prišli smo formiranju nar.osl.odbora i ostalih organizacija. Organizovali smo pozadinske straže, patroliranja selima, držanje civilnih izvidnica na isturenim mjestima "granice" koji bi mogli alarmirati ako krene neprijatelj. Organizacija pozadine u partizanskom ratu igra prvorazrednu ulogu. Kao što svaka regularna armija mora u pozadini imati svog najboljeg suborca, to mnogo više vrijedi za partizane, sa kojima pozadina preživljava dobro i zlo. A da li se ta naša "pozadina" može kopće nazvati "POZADINOM"? Ki smo u "hitlerovoj tvrđavi" svi i partizani i narod. Ako nas neprijatelj najuri onda bježimo skupa. Ne bježi svako-ali bježi ono što je najbolje u selu, sa čim je selo vezano pupčanom vrpcom. Bježi rođena krv-starica i nemoćnih koji ostaju da "dočekaju dusmana". I partizani su vezani sa tom "pozadinom" hiljadama i hiljadama niti, koje ne mogu uništiti, ni avionska bombardovanja i mitraljiranja, ni eksplozije topovskih granata, ni herda pljačkaša i djece ubica, ni plameni jezici kuća koje gore i u kojima spaljuju nemoćne, ni vješala, ni streljanja jer je ljubav jača od svake sile.

Naše pozadinske organizacije bile su "partizanski-vojni magacini", mobilizatori masa za odlazak u partizane, organizacije

otpora. Nar. osl. odbori brinuli su se pored sakupljanja, hrane-goriva, odredjivanja, stanbenih prostorića, prevoza idr. i sa tim da ne bude "kriminalnih pojava" u selu, opijanja, tuče-suzbijali alarmantne vijesti i td. Odbori su birani javno, na skupovima, slobodnim glasanjem svih učesnika i ko je dobio većinu-pobjeđivao je. Među kandidatima je bivalo ljudi različitog klasnog porijekla. Kulaci često su izbjegavali da uzmu aktivnijeg učešća u radu odbora-unoseći potajno sumnju u sve te organizacije koje se stvaraju, a koje vrlo često nisu išle njemu u račun. Nastojali su da zabranjavaju svojoj djeci da ne idu u partizane, na omladinske skupove, da ne pjevaju partizanske pjesme i d. Često su ljudi gledali na situaciju kroz "top"- i kad je opasnost - kad krenu "gaćani" /kako smo prozvali muslimansku rajičku miliciju/ onda se rado sve daje vojsci, a čim je prošla opasnost onda "ja nemam, dao sam neki dan, bosi smo pa ne možemo u drva i td." I mjerilo odanosti sela ili pojedinca pokretu bilo je prema tome koliko je iz sela bilo dobrovoljaca, koliko je samo dalo za partizane hrane, mesa, drva i dr. Ko je više znao i htjeo ostvarivati parolu "Sve za front" toga se je više cijeno-više mu se je vjerovalo. Odbori su u najviše slučajeva bili nesamostalni u radu, neiskusni što nije bilo nikakvo čudo jer su bili početnici. U svakoj i najmanjoj situaciji koju je trebala sprovesti u život pozivali su se na autoritet partizana, a često na autoritet komandanta, komandira ili komesara. Na konferencije redovno su pozivali drugove iz vojske da im objasnjavaju pojedina naredjenja i potrebe, a kad vojska nešto traži narod vjeruje "da je to zaista potrebno".

Uputio sam se sa Mirkom u Žirovac gdje smo se trebali sastati sa jednim trgovcem, koji je izbjegao iz Varoške Rijeke, radi potrebnih nam podataka. Približujući se selu stavili smo na glave fesove, koje smo od ranije nabavili zbog kamuflaže kad se budemo prebacivali na Krajinu. Svratili smo kod predsjednika odbora Miše Carića, sa kojim se je Mirko od ranije poznao. Sijed, srednjeg rasta, ćelav u građanskom odijelu odavao je izled kulturnijeg čovjeka. Sa malim plavim očima, prorijedjenih obrva koje su se nadvile nad oči kao istruli kućni krov, nastojao je da što dublje prodre u čovjeka. Bio je nekoliko godina u Americi odakle se je ranije vratio "jer ga je vukla želja za svojim". Tu u selu držao je neki dućančić, čiji su rafovi sada bili prazni. Jednu manju parcelu zemlje uzimao je pod zakup od svog komšije i tu razvijao ekonomiju. Znao je "majstorski" raditi oko pčela i živine. Znao je sa toliko ljubavi pričati "o pčelama," koje bi trebali po vrednoći da oponašaju ljudi" kako je mislio Mišo. Za vrijeme b. Jugoslavije bio je predsjednik opštine i često je dolazio u sukob sa senatorom - popom Ostajićem. -E pop je onda bio kod nas "bog i bogorodica". Sve je mogao učiniti jer bio je dobro povezan sa "glavešinama u Beogradu". A ja evo sadsm i vaš odbor iako sam se nekada nećkao da primim jer znam da je teško narodu zadovoljiti, a naročito u ovakvom teškom vremenu. Ali narod me izabra, pa čovjek se mora pokoravati narodnoj volji". Pogledao sam kroz prozor na dvorište i vidim neke ljude koji se vrzmaju i ponekad provire na prozor. Nismo ni slutili da su nas "opkolili partizani i narod" i da su ovi "proviruju" izvidjali. U sobu, gdje smo sjedili, upada partizan, srednjeg rasta, koštunjav u licu, špicasta nosa, ozbiljan kao kad se sprema na neprijatelja i kad ugleda Mirka, koga koga je poznao počeo da se smije. A ja došao da uhvatim dva "určini" koji su

došli kod Miše Carića. Okolili smo kuću i ima naroda iz dva sela". Dok su vaši čekali rezultat upada komandira "Rara". Upoznajem se s njim i on brzo izlazi iz sobe da objasni u čemu je stvar, Ušao je ponovo u sobu, zakocenujući se od smijeha. Iza njega ulazi čovjek mršav, visok, blijed u licu kao da je tek ustao iz postelje. To je učitelj Ostojić iz g. Žirovca. Pozdravio nas je skoro ženskim-mekim glasom i upoznao se s nama. Smijemo se čitavoj stvari, kako je ispala. Priča nam "Rara" kako su ga izvijestili civili izvidjači a da je njima javilo neko dijete da su dvojica u "vesovima" došli kod čika Miše. Zdogovaramo se da održimo zbor kad se je iskupilo toliko naroda. Govoriće učitelj Ostojić, Mirko i ja. Narod se je brzo iskupio kod škole, koja je u blizini, a po neki stariji ostali su ispred Mišine kuće da sačekaju nas, kad izađemo i da nas vide. Odlučio sam da govorim pod fesom. Popeli smo se na balkon škole i Ostojić je otvorio zbor upoznavajući narod ko smo nas dvojica. Narod se tiska prema govornici većina ih je naoružana "kopljima", "sjekirama", "vilama", a rijetko se vidi po koji stuc, duplonka ili karabin partizana. Govorili smo o borbi i radu; po potrebi stvaranja bratstva i jedinstva među Srbima-Muslimanima i Hrvatima. Govorili smo o stradanjima, patnjama i boli naših naroda, a naročito srpskog naroda od dana okupacije. Analizirali smo zvjerstva, pokolje, pljačke i silovanja-zločine koje vrše ustaše pod pokroviteljstvom i blagoslovom Nijemcima. Njih je najviše interesovala Krajina jer tu je za njih "front", i tu se rešava sudbina kako su neki znali govoriti. Nije to ni čudo, jer s te strane dolazili su pokolji, paljevine-nedaže. "Ono što rade pojedini izroci muslimana sa Krajine ne odobrava većina naroda, ne odobravaju pošteni muslimani. Znajte, da ima poštenih više nego ubica samo su danas oni nemoćni, nedovoljna snaga-nemaju

ono što vi imate dovoljnu svijest za borbu. Ali sutra će se i oni dći, u zajedničku borbu sa vama za oslobodjenje svih naših naroda. Zagrlićemo se kroz borbu ne pitajući koje kakve vjere, nego ko je kakvog poštenja. Izgrađivaćemo bratstvo i jedinstvo na krvi i kosti- na najboljih naših sinova. Ta borba nije drugovi tako laka. Još će se proliti mnogo krvi, još će mnoga suza poteći i u crno se zaviti naših majki i sestara, još će mnogi od nas zajaukati nad zločinima koje će krvnik vršiti. I kad budu ispuštali svoje pasje duše i onda će gledati da nam nanesu zla. Ali naša vjera, da je ova nezapamćena oslobodilačka borba naših naroda, jedini put- rodiće pobjedu. Ne pobjedjuje samo onaj koji ima bolje naoružanje, nego onaj ko ima veću moralnu snagu na svom putu, ko ima jasne ciljeve borbe. Krvnicima nećemo opraštati pa ma se oni zvali Mujo, Ivo ili Jovo. I da bi naša borba dala što bolje plodove treba jačati partizanske redove. Vi Srbi prednjačite pokazujući put ostalim našim narodima kako treba da se bore za oslobodjenje. Slava vaših sinova pronosi se cijelom našom napaćenom zemljom i ta slava preći će naše granice i stići do onih koji će slomiti fašističku neman. Govorili smo im više od jednog sata. "irko mi steže ruku. To je naš "prvi govor" pred tolikim narodom.

Poslije zborovanja zadržala nas je učiteljica na kafi, žena trgovca radi koga smo i došli u selo. Odbornici i stariji seljaci ulaze u školu da se upoznaju sa nama i da malo porazgovaraju sa "muslimanom-partizanom". Poslije dobivanja potrebnih informacija od trgovca, koji je ležao bolestan, otišli smo na konak u Žirovac. Tamo sam se upoznao sa Milom Dulikravom, niskim i prosijedin "čičom" ali još dobro držećim. Za vrijeme b. Jugoslavije pripadao je nekoj "seljačkoj stranci" i bio je "rutiniran" u zborovanju. Radio je najviše na Glinskom srezu a često je dolazio

i na Drorski, gdje je trebalo raskrinkavati "četničke elemente". U to vrijeme četnici su probali ubacivati svoje oficire "koji su dolazili iz Dražina štaba s njemačkim propusnicama i ustaskim železnicama", na teren oko Drora. Neke su naši pohvatili i dali im zasluženu nagradu. Zamolio me je da bi istupio na nekoliko zborova na Glinskom srezu kao "podgrmečki partizan". U to vrijeme se je naročito mnogo širila vijest da je u Podgrmeču otišlo sve u četnike. Fristao sam na poziv i s njim ostao nekoliko dana.

Sa Mirkom konkretno razradjujem plan "nastupanja na Krajinu". Moramo hitno prići stvaranju kanala. U s. Ljusini blizu Otoka nalazi se nekoliko šrba koji su preostali u životu i koji će se moći najbolje iskoristiti kao veze. Među njima je najpovjerljiviji Dušan Nikolić, koga je dobro poznao Djuro. On je već bio bez nekoliko puta kod nas i donosio nam materijal. Odlazio je u Otoku a redje u Cazin. Jedared nas je upoznao da u Sulji Suljicu imamo nekog dobrog simpatizera a da nas "vatreno voli" njegov sin Arif. Pridobiti Sulju i aktivizirati ga za nas bilo je neobično važno, jer on je bio poznat na cijelom Krupskom srezu i na dobrom dijelu Cazinskog sreza. Za vrijeme b. Jugoslavije jedne vrijeme bio je narodni poslanik. O njemu su seljaci pričali lijepe priče "da je krio i uzimao u zaštitu srbe za vrijeme pokolja". Ustase su ga nazivale "vlahom", ali se nisu usadživali preduzeti prema njemu neke oštrije mjere jer je bio popularan među muslimanima. Iz sela Ljusine, gdje je Suljić živio, bilo je "malo" milicije a i ono što je bilo naoružano nije bilo aktivno. Po Dušanu p smo mu poslali pismo i propagandnog materijala koji je izdavao Okr. Komitet da bi se upoznao sa linijom naše borbe. Dušan nam je kasnije pričao da

se "stari" /kako smo nazivali Suljića/ plaši i kad mu je predavao materijal da je "drhtao". Međutim Arif je bio mnogo odlučniji i skoro otvoreno je agitovao za nas. Zaključili smo da bi sa "starim" trebalo usmeno razgovarati, ali nismo mogli odrediti dan, budući je bio još veliki snijeg i naše prebacivanje se je moglo osjetiti. Uspostavili smo veze sa Cazinom. Dušan nam je našao jednog druga koji se je povezao sa Hasom Bajrićem iz tižene a ovaj direktno sa Nijazon u Cazinu. Tim kanalima dobivali smo razni materijal, ali ono što je za nas bilo od velikog značaja - podaci o snagama i namjerama neprijatelja - redje su nam slali. Poslali smo drugovima uputstva za stvaranje ilegalnih odbora čiji je zadatak bio, da po red slanja materijalne pomoći partizanima, rade na "sprečavanju" mobilizacije u ustaše i domobrane, odlazak na radove u Njemačku, proširuju krug partizanskih simpatizera, šire demoralizaciju u neprijateljskoj pozadini, šalju vojno obavestajne podatke, populariziraju partizane i šalju dobrovoljce u naše redove.

Teško prodiremo u sela na samoj "granici" u Bužim, Varošku Rijeku, Vrnograč. Nemamo veze sa Huskom i ne znamo da li oni is imaju nekih rezultata. U nabrojanim selima, koje imaju manju čaršijicu-osjeća se jak uticaj trgovaca i hodža koji su zauzeli stav protiv nas. U agitaciji protiv partizana naročito se ističe hodža Barić iz Bužima i hodža Redžepagić iz B Vrnograča uz pomoć mjesnih zeleniša - trgovca Ljubijankića i dr. iz Vrnograča. Barić u džamiji moli "alaha" kad bande polaze u akcije da "ih pomogne". Drži pobješnjelim ruljama govore i "vazove" -veličajući Pavelića. Blagosilja pohode-pljčki i krvi jer je to u interesu "islama". O nama šire najbestidnije laži, zagrijava i raspaljuje masu "koja treba da pokorno sluša svoje čobane".

Da bi i u ta sela prodrle istina o nama koliko toliko riješili smo da u zasjedama hvatamo ljude iz tih sela i da ih dovodimo na ubjedjivanje. Zasjede smo postavljali na pješački-seoski put, koji je vodio od Bužima prema Otoci, jer se cestom nije smjeo niko usuditi proći. Jedared smo ih doveli više od četrdeset. Držali smo im "govore" o ciljevima naše borbe, o potrebi učesća muslimana u našim redovima. Veći broj smo odmah puštali kućama a neke smo zadržavali po nekoliko dana da bi bar nekog od njih "aktivirali" našu stvar. Bilo je rezultata utoliko, što je istina o nama počela da probija leda od aktivnosti njihove nije bilo ništa.

Hamdija i Ferid prebacili su se na teren Banije i produžavaju put za Petrovu goru. Svratili su do nas na Banjane da bi prikupili podatke o rezultatima našeg ~~xxx~~ rada. Oni su trebali ispitati mogućnosti stvaranja jednog jedinstvenog centra za prodiranje na Krajini kako bi se maksimalnije iskoristile sve naše snage. Hamdija se utegnuo uprtačima, sa čistaljkom i "njemačkim parabelumom", velikim brkovima i bradom, crnom šubrom ličio je na haranbašu iz priča". A Ferid se je opremio kao "kurir drugog komandanta". Oni su u Podgrmeču dobili obaveštenja da su naše snage iz Petrove Gore oslobodile Kladušu i pitali su nas da li smo bili u Kladuši kako je tamo. Hamdiju je naročito interesovalo da li je Hasan Miljković prišao nama. Budući nismo bili u Kladuši, a čuli smo da su je naši napustili, to smo ih upoznali sa tim za njih novim momentima.

Ferid me je upoznao da su sa razoružanjem četničkih elemenata na terenu Podgrmeča dobro prošli, te da se je odmetnuo Lazica Atlagić, b.komandir moje čete. Pričao mi je o akciji na Budimlić Japru izvršenoj 14.III 1942. u kojoj je poginuo Kazo Č urak. "Upali smo u njihove rovove i prepucavamo se. Kazo se digao iz rova, ne uzevši zaklon pozivajući na predaju one koji su nam

davali otpor. Bio je smrtno pogodjen. Držao se je junački. Kad smo savladali otpor neprijatelja, a tu su nam pomogli "kozarčani sa bacačem, bilo je neprijateljskih lješeva a koliko si htio. Zarobljeno ih je dosta koji su davali ogorčeni otpor. Dovedi su ih pred Milorada i postrojili. Milorađ je bio bijesan i nikada ga nismo takvoga vidjeli. Na njega je mnogo uticala smrt Kazina, koga je volio. Ispitavao je svakog pojedinačno zašto je davao otpor i zašto se nije predao. I pokokao je ustase pistoljem. Satnik Halužan kaže da brani N.D.H. a Milorađ ga pita gdje da mu puca "ili u srce ili glavu". On veli "pucaj u srce". Ustaški skot! Propisno smo osvetili poginule drugove na Agićima. Zarobili smo veliki ratni plijen". Ferid je nastojao i to plastičnije da mi prikaže tu borbu i uspjeh-praveći razne miničke pokrete i gestikulirajući. Vrlo uzbudljivo je pričao o upadu kozarskih partizana u oklopni voz, gdje je Hamdija učestvovao. Smjela akcija koja je služila mnogim partizanskim jedinicama kako treba da se bore. Mi smo se iz "Novske čete" rasuli na sve strane, nastavio je Ferid. Velik broj drugova otisao je u "Proleterski-Krajiski bataljon". Ćuk, Salko i još neki javili su se među prvima. Oni će ići tamo na Manjaču, prema Jajcu i u Centralnu Bosnu-gdje je četnička izdaja bila najjača. Čini mi se da se je Ćuk odnekle javio ili od Krupe na B Vrbasu ili iz Čelnca - tamo blizu Banja Luke. Oni nose na kapama petokrake sa srpom i čekićem. To ti je elitna jedinica - pokretna, dobro naoružana i borbena i boga pitaj koliko će maršute praviti. Ipak je to život a ne ovako ko sto se mi ponegdje "kiselimo" mjesecima na jednom mjestu."

Dolazi nam na Banjane Grga Karlovčanin, nastavnik na gradja-nskoj školi u Cazinu, sa kojim sam se upoznao još u Cazinu. Taj drug, za koga sam znao samo toliko da se je bavio književnošću, da je revolucionaran, i da se na njega moglo računati u Cazinu radio je po direktivama Partije na neoslobođenoj teritoriji, i svo put ga je nanio na nas, jer se je vraćao sa sastanka iz "Glavnog štaba" kako mi je rekao. Mi smo mu trebali omogućiti prelaz za Cazin, odnosno prebacili ga na cestu Otoka-Cazin. Ispričao nam je da u Cazinu ima jedna satnija domobrana i da su se smjestili u školi, te iznosio je svoj plan kako bi ih se najbolje "likvidiralo". On je stanovac u školi. Pred vratima škole nalazio se je mali brdski top. Domobrani su imali dva stražarska mjesta. Sa nekim oficirima Grga je stajao dobro. Oficiri su stanovali u "Zbornici" učitelja. Razgovarali smo svaki pedelj koji nam je on objašnjavao. "Ja mislim da bi se ta akcija mogla vrlo uspješno izvršiti i bez žrtava. Vi bi se trebali privući preko "Stovrela" na brijeg više škole. Sa brijega potrbuške možete se prikrasti do samih mojih prozora, gdje bih vas ja upustio kroz prozore. Unutra u hodnicima nemaju dežurnih izuzev na spratu, pred sobom oficira. Samnom bi se uputila dvojica-trojica, i digli bi dežurnog, onda bi mogli na spavanju povezati oficire. Oružje bi pokapili po sobama gdje spavaju vojnici i onda bi iznutra iz zgrade uhvatiti stražare. Sve može da se izvede bez ikakve glasila. Kad se razoružaju, onda se mogu probuditi vojnici i operuštati im odijela. Ko se usprotivi svršiti s njim! A dajte sa njihovim znacima dići žandarmerijsku stanicu". Sav se je uživio iznoseći "svoj plan" koga je kako kaže predlagao i "Glavnom štabu". Takav jedan smjeli poduhvat, u dubini neprijatelja-mogla bi izvesti samo jedna jedinica dobro i

naoružana, iskusna i sposobna za manevrisanje naročito u povlačenju, jer se moraju prolaziti sela koja su ranije-vise bila sva naoružana. Grga se "pjesnički" zanosio tim planom i sa svojom dugom i razbarušenom kosom-apostolski nas je ubjedjivao da je to izvodljivo.

On je ^{ostao} šetao kod nas nekoliko dana i išao je s borcima u zasjede na cestu Bužim-Otoka. Malo se je ohladio od svega plana kada je vidio naše "bijedno naoružanje", gdje je većina boraca imala "vendlovke" i razne štučeve. Cesta Bužim-Otoka za neprijatelja nema skoro nikakvog "naročitog značaja u vojnom pogledu" i zato se njom skoro niko i ne kreće. Landari idu za Otoku seoskim prijelim putem-vima. Zbog toga nam se zasjede vraćaju bez uspjeha.

Poslali smo prva pisma za Mariju Izderca.

Vodovi na granici prerastaju u čete. Početkom aprila (3 ili 4 aprila) 1942. g. pozvan sam u Štab odreda i u Okružni komitet Banije. Usvojen je plan i odluka da se formira novi bataljon, koji bi djelovao na terenu od rijeke Une do Kamenskog mosta na rijeci Glini. Zadatak toga bataljona sastojao se u tome - pored odbrane slobodne banijske teritorije - prodirati na Krajinu. Bataljon treba da djeluje na komunikaciji Otoka - Bužim-Vrnograč, kojom se skoro neprijatelj nikako ne služi. Istovremeno sa formiranjem bataljona formira se i nova četa "Zirovačka" koja će ući u sastav toga bataljona zajedno sa četom iz Hrv. Bojne i četom iz Ivanske-Banjane. Citavi bataljon će imati oko 20 pušaka-mauzer, manliher, a sve ostalo biće štučevi, duplice, vendlovke a jedan dio boraca biće bez oružja. Od prvog bataljona, koji je bio najbolje naoružan, digao je u Štab odreda koliko je mogao više ovog ubojitog naoružanja. "Taj bataljon će

dobiti i "tonove". Da bi razumjeli zašto sam stavio pod navodnim znacima topovi, treba da vas upoznam da je u to vrijeme odred imao za one prilike dobru i "modernu" tvornicu-radionicu u kojoj je popravljano oružje, ali i gdje se je eksperimentisalo sa proizvodnjom "novog oružja". Konstruktori-većinom seoski kovači i rijetko koji mehaničar-radili su dano-noćne na usavršavanju svojih патената. I iskonstruisali su i topove na principu kapslenjače. Top je bio vrlo jednostavan i po svom izgledu ličio je na teski mitraljez "popu", ali laganiji od njega, tako da ga je mogao nositi jedan borac. Topovi su se palili na kapsle a granate su imale kordu. Spaga je morala biti duga 10-15 metara jer je top, poslije palenja znao preskočiti nišandžije, a ako je koji bio neprežan dobijao je i po glavi. Nišandžije, koji su znali za tu njegovu čud-obično prije palenja uzimali su dobar zaklon. Granata je eksplodirala-kad joj se "svidjelo",. Nekad je odmah po izlasku iz cijevi praštala, a opet ponekad u samoj cijevi-razbijajući mukom izradjeno oružje. Bilo ih je i takvih koje nisu - kao za inathtjele da eksplodiraju. Ne treba misliti da su bile sve takve. Poneka je znala kroz zrak tako zviždati da nije bilo nikakve razlike između nje i fabričke. Iako rijetko ali su ponekad pronalazile neprijatelja. Na račun tih "topova" su borci šegačiti, ali veliki su da imaju kod sebe bar jednog "jarca" kako su ga oni zvali."To je stvar za muzej", dobacivao je poneki." Valjalo bi ga poslati na Anti da vidi čime ga "CERAM?..". Nišandžije, koji su baratali oko topa, branili su "svoje oružje" i hvalili se kako on zna da bije dobro i ponekad granate dejstvuju kao prapncle. Konstruktori nisu bili zadovoljni sa svojim izumom i nastojali su da ga usavrše. Pored svih mana "topovi" su proizvodjači i čete su molile da imaju

"poneki kod sebe". Patent se čuva, a naši konstruktori ubrzo su pronašli nove granate "bez korde". I tako se je postepeno usavršavalo naše naoružanje.

Ali da se vratimo na formiranje bataljona. Drugovi mi saopštavaju da su odlučili da za komesara bataljona postupe mene" jer da mi to neće ništa smetati svojim specijalnim poslovima". Za komandanta toga novoformiranog ili četvrtog po redu na Baniji-bataljona bio je postavljen Djuro Bakrač rodom iz Bačuge na ^{PERKIN-SKOPI} ~~Perkinskom~~ srenu. Za partijskog rukovodioca koji je imao titulu zamj. komesara batalj. postavljen je Hamdija koji se je tih dana vratio iz Petrove Gore. Ova kombinacija samom i Hamdijom bila je zato što će bataljo djelovati na terenu na kome mi prodiramo. Hamdija se je prihvatio te dužnosti privremeno.

U D. Žirovcu, na cesti blizu crkve, postrojio se je nepotpun bataljon. Čete su razdvojene jedna od druge nekoliko koraka. Nova - Žirovačka" četa je nalazi se na lijevom krilu. Formiranju novog bataljona prisustvuju delegati iz ostalih bataljona. Narod iz okoline iskupio se u svečanom ruhu. To je slavlje za "granični kraj". Stroj dvojnih redova pretegao se par stotina metara. Sve same šeširdžije, u civilnim odijelima, sa slabom obucom. Poznato vam je kakvo je naoružanje. Komandiri čete oblijeću stroj, poravnavaju, upozoravaju "sta treba raditi na koju komandu", sasaptavaju sa vodnicima. Većina o ih ljudi javili su se kao dobrovoljci. Njih, oko tri stotine, sada su mala snaga, "neisprobani" - civili sa oružjem.

Komandant je primio raport od komandira, uputio se paradišnim korakom prema komesaru odreda i raportirao mu. Zajedno sa komesarom obilazi bataljon, i vraćajući se na bredinu stroja pozdravlja ih sa "Spart fašizmu"? Gromko se razleže "Slava narodu"! Govori je komesar o značaju formiranja novog bataljona, njegovim zadacima

i pod kakvim se uslovima formira. Ranko je znao ganuti do suza-
raspaliti do gnjeva. Po već stvorenom običaju pozdravili su i zaželi-
li uspjeha novom bataljonu drugovi delegati iz drugih bataljona.
A onda se je predstavio borcima štab bataljona. Pozdravi su završeni
i stroj se rasipa. Kolo se hvata. Narod i vojska praznuju. Rukovo-
dioci se poslije igre povlače malo u stranu i pretresaju o rasporedu
bataljona. Prilaze "novajlije-dobrovoljci" i mole da ih se uvrsti
u bataljon. Zapisujemo sve one koji se javljaju. Sada ih ne možemo
prinuti zato što nemamo ni oružja." Bićete pozvani kad bude trebalo"
govori im komesar odreda.

Smjestili smo štab bataljona u Čardaku Ostojića prema
s. Prisjeci. Nekoliko dana se hranimo od "djakonija" koje smo dobili
od naroda. Intendantura se smjestila u drugoj kući kod kuće-domaći-
na gdje nam je i kuhinja. Zajedno se hrani štab sa kuririma. Dosaoh
sam jedno jutro malo kasnije na doručak. Zamolio sam babu-majku
kućedomaćina da mi dadne nož da odrežem hleba. Starica, niska u
rastu, sva naborana u licu, ubradjena maramom, sa pregačom pozadi
koja je visila na mlehavom tijelu uzvrtila se da posluži komesara.
-"Ma sinko nije ovaj nož oštar ubio ga bog ne bi mogao ni turčina
zaklati", izvali starica kroz "krljetke". Ja se počeo smijeskati
kao sam za sebe a kuriri koji su bili za stolom razvukose usta kao
harmonike. Jedna baba našla se u čudu što se mi smijemo. Velim joj
u šali "Daj baba, daj, moći će zaklati onog ko ne valja". Kad sam
otišao u štab kuriri su joj ispričali da je "komesar musliman"
i nije prošlo malo vremena evo ti babe u "kancelariju".-"Druže
komesare oprostite na onu moju šalu! Baba ko baba. Smijao sam se gro-
hotom, toj simpatičnoj starici koja me je kasnije zavolila kao

kao svoga sina.

Sredjujemo čete. Uglavnom imamo komandni kadar u četama iako još nepotpun. Mirko je komesar čete u Ivanskoj. Komandir mu je Bobek, stari radnik-komunista lično hrabar ali nedisciplinovan čovjek. Često dolazi između njega i Mirka do prepirki. Bobek se sprijateljio sa vodnim delegatom Šucom i zajedno se napijaju i "vucaju" po selima. U četi, koja je bila sa sjedištem u Hrv. Bojni, bio je samo komandir "Rara" po kome se je i prozvala ta četa "Rarin". Politički sa četom najviše je radio vodni delegat Ivan Sibl, koji je bio nesvršeni djak a zatim neki činovnik. Revolucionaran sa dobrim znanjem iz oblasti marksizma-lenjinizma on je znao oduševljavati borce. U novoformiranoj četi komandir je bio Gojko..... a komesar Milan Mraković. Milan je bio student, i sa opštim obrazovanjem, inteligencijom, političkim znanjem otkakivao je od komandira, dok se je komandir više razumjevao u vojna pitanja. Njih dva su se slagali. Milan je vršio dužnost i partijskog rukovodioca čete. Borci su ga brzo zavolili jer se brinuo za njih. Crnjomanast i ~~st~~sitan u licu, sa naočalima, mršav do ispijenosti, pomalo pogrbljen, imao je u sebi nešto što je čovjeka privlačilo. Meko i blago je govorio-očinski. Ali znao je u momentima "plaknuti", razbuktati se. Neumorno je radio sa četom, jer je znao da od "sadašnjeg rada zavisi kakve će četa imati osnove." Uz objed, na položaju, pred spavanje svuda ste ga mogli vidjeti među borcima. Borci su ga zavolili jer im je komesar bio "pаметan", vrijedan, ~~po~~poletan a nisu ga smatrali strašivicom, jer je u nekim sitnijim akcijama bio među prvima. Najodlučniji momenat da borci zavole rukovodioca je taj da rukovodioc nije kukavica. To je snaga koja razgara ljubav kod boraca prema rukovodiocu. O rukovodiocima se predaju i raspredaju razne priče. Mogu vas kudititi da ste oštar, nagal, ljut,

da tražite "gvozdenu" ili "čeličnu" disciplinu, da galamite na njih u borbi sve je to ništa prema onome "ako se šapatom raznosi da ste kukavica". Borac će sve preboliti i sve oprostiti rukovodiocu ali kukavički nikada. Ako steknu takvu sliku o vama proći će mnogo i mnogo vremena, vaših ličnih borbenih zalaganja dok je odstranite iz njihove potsvijesti. Borac proučava rukovodioca u svakoj situaciji: u logoru, marsu, na položaju, u momentu ako počne borba, ako smo u napadu ili odbrani. I dovoljno je da vam se je "glas promijenio" da ste u licu neprijodno pobljedili, pa da oni izvuku razne zaključke. Štaloženost i hladnokrvnost rukovodioca je najmoćnije oružje za ubijanje straha kod boraca. Eto sta treba imati, steći, naučiti jer to se rođenom ne nasljedjuje. Ratovanje je stvar navike, ta vještina se stiče navikom. Nemoji se ne radjaju nego niču u borbi, razvijaju se kroz borbene navike, ovladavajući ratnim vještinama. I nije rijedak slučaj da od "nesigurnog" borca u prvim bitkama kasnije kroz navike ratovanja postane dobar i odvažan junak.

Zadužili smo komande četa da pored izvodjenja obuke sa borcima, izvidjanja, patroliranja, manjih zasjeda, rade na stvaranju veza sa muslimanima-krajišnjicima. U svakoj našoj četi bilo je ljudi "graničara" koja su se dobro poznavali sa komšijama muslimanima i sa kojima su za vrijeme stare Jugoslavije živili u dobrim odnosima. Interesantna je bila navika kod "Žirovačke" čete. Oni su se "preko doline" sa brijega na kojima su držali položaje-dovikivali i "ubjedjivali gaćane" kako smo zvali muslimansku miliciju- jer ih je najviše bilo u gaćama. Jednoga dana smo se Hamdija i ja s njima dozivali. Govorili su da je "tvrda vjera" da neće napadati na nas ako mi ne budemo napadali na njih. Mi smo od njih tražili "ubjedjujući ih" - da treba da okrenu oružje na

usteše. Milicija je htjela s nama razgovarati sve dotle dok na položaj ne izadje Pirlinger, a koji im "zapuši usta" i onda počinje međusobno psovanje i prepucavanje. Analizirali smo tu pojavu ratobornih Bužimljana. Nije to samo "vojnički" trik da se dobije na vremenu, da bi nas "uspavali" u svojoj budnosti prema njima, nego je to bio neminovan proces saznavanja o nama, pojave nevjerovanja u stvar za koju su uprtili puške. I da bi ih Pavelić održao na sindžiru trebali su da rade i djeluju u tim masama razni Pirlingeri-negdje riječju a negdje "mamcem pljačke" a ponegdje i pendrekom i degonekom.

"Rarina" četa je u jednom ispadu milicije zarobila Mehru Abazovića, ili bolje reći on nije bježao sa milicijom kad su ih naci najurili, nije htjeo da se bori. Rodom je iz Karoske Rijeke i za nas je interesantan radi podataka o tome kraju, i zato smo ga tražili od čete "da ga pošalju u štab". Rarina četa tih dana bila je angažovana na "rasterćivanju ofanzive na Petrovoj Gori" koju je bio poduzeo neprijatelj sa svih strana. Naši su napadali na Kamenski Most "Dardanele" kako smo zvali taj most. Napadom na most trebali smo stvoriti otvor za izval izvlačenje naših iz P. Gore, ali su nas odbacili tenkovima sa kojima su nadirali pravca Topuskog. Pričalo se je da i Pavelić lično učestvuje u operacijama na P.Goru i da se nalazi u Topuskom. Prilikom razbijanja naše čete Meho se je negdje "zagubio" i tek je drugi dan izbio u četu. Svi su vjerovali da je pobjegao. Nije nam dao naročitih podataka "jer je bio skoro došao kući iz njemačkog zarobljeništva".

Ofanziva na P. Goru koja je počela 18.III primala je svu ratnu oštrinu. Neprijatelj je stalno stezao obrač, ukopavajući se na osvojenim pozicijama. Avioni su neprestano bombardovali

okolna sela i šumu. Šuma je gudila od mitraljeskih rafala i samo se je s vremena na vrijeme mogla razabrati po koja detonacija bombi od 500 kg. Jedna grupa boraca uspjela se je prebaciti na naš teritorij-preplivavali su Glinu. Ispričali su nam da su naše snage probale da se prebace za Baniju ali su putevi bili blokirani. Sad je sve u obruču, partizani, mase naroda i stoke. Drugovi su bili promrzli, gladni i iznureni. Uključili smo ih u Rarinu četu kao poseban vod da bi zajednički napadali na komunikaciju Topusko-Kladuša.

Stigli su nam prvi kuriri iz P.Gore. Obruč je razbijen! Nasi su se probili na nekoliko mjesta i rastjerali neprijatelja. Manja posada je ostala na "Dardanelima". Odlučili smo očistiti taj sektor i stvoriti "prelaz" za P.Goru. Koncentrisali smo dvije čete i nekoliko "topova". Imamo jednog "šosu" koji "kasljuca"-ali koji će nam valjati. Napadaćemo u samo svitanje. Prolazimo pored Bjelića kuća u Glinici i polako se primičemo cilju. Teren smo svi ranije dobro upoznali i karte nam nisu potrebne. Teren je blago talasast, sa malim rijetkim žbunovima. Kolski put, koji se spušta na cestu Topusko-Kladuša, dubok je i služice nam kao zaklon za prikradanje mostu. Topove smo rasporedili tako da mogu neposredno gadjati neprijateljske rovove. Otpočela je borba. Brzo smo izbacili žandare koji su branili most iz rovova sa naše strane i prisilili ih na bježanje preko mosta. Nekoliko ih je ostalo mrtvih pored mosta i na samom mostu koji je bio prekinut. Prebijamo se do kuća, pored mosta. Neprijatelj drži cestu pod vatrom. U kućama probijamo puškarnice. Topdžije pošalju po koju granatu koja eksplodira povrh ~~na~~ žandarskih glava. Jedan tip je eksplodirao ali nije nikoga ranio. Skaču kao divlje koze kad ugledaju lovca.

Žandari su se dobro ukopali i ne možemo da ih izbacimo iz rovova. Ispred mosta je brisani prostor. Pred nama je Glina rijeka duboka i tiha. Borci ne znaju da plivaju i ne usudjujemo se da je gazimo. Dolazimo na ideju da bi napunili bure sa pijeskom i gurajući pred sobom najurišati preko mosta. Ali ne možemo da nadjemo bureta. Momenat je takav da je samo neko pripucao u ledja žandara iz P.Gore sigurno bi ih prisilili na predaju ili da sve ijedan zaglavi. Isto gdje je štab bataljona podbacio. On je trebao te predvidjeti a ne osloniti se samo na pretpostavku "da će drugovi iz P.Gore kad čuju pucanj doletiti i udariti neprijatelju u ledja". Borba je trajala čitav dan. Mi smo štedjeli municiju dok su oni sipali kao iz rukava. Navečer su nam se izvukli jarkom pored ceste u pravcu Kladuše. Prešli smo "Dardanele" i u rovovima smo našli dosta municije, zavoja, a tragovi krvi vidjeli su se po jarku. Nekoliko mrtvih je ležalo na cesti kao opomena da "Dardanele" ne dajemo tako lako.

Kapricirali smo se da dokrajčimo sa Pirlingerom iz Bužima jer on ima jak uticaj na aktivnost muslimanske milicije. Svakodnevno šaljem nekoliko zavjeda na cestu Otoka-Bužim. Po padinama s naše strane počeo je da kopni snijeg i na cesti ga je bilo samo u zavjetrinama. Počeo se je buditi život - proljetnim suncem. Seljaci izgone djubre na njive i vrše pripreme za završavanje. Selo se pretvara u jedno veliko radilište. Najsiromasnijima, boračkim familijama - treba pomoći. Front i pozadina predstavljaju jednu nerazdvojnu cjelinu.

Dobili smo izvestaj na komadiću papira, previjenom i umotanom kao koverta. Kurir nam usmeno saopštava "Pirlinger je zaglavio". U izvještaju nam drugovi (iz prve čete) javljaju da

su ispod s. Baštre na samoj cesti d čekali Pirlingera i jednog narednika, koji su se vozihi na biciklima i da su ih pobili. Naš jedan lakše ranjen usmeno ćemo vas upoznati поближе". Kurir nam priča: "Jutros pred zoru spustili smo se na samo cestu. Rasporedio nas je komandir u blizini mosta koji je bio spaljen. To je družo komesare onaj most na kome smo prije dočekali bužimsku postu i gdje smo išli prije u zasjede. Posakrivali smo se pored živice. Komandir nam je naredio da niko ne smije da puca dok on prvi ne opali a onda plutun. Bili smo tako rasporedjeni da smo pod okom imali cestu nekoliko kilometara. Opazili smo na desnoj strani ceste da neko ide u koloni. To su bili "gaćani". ubrzo smo opazili dva žandara na biciklima, jašu prema nama. Umirili se mi gledamo i očekujemo dokle će ih pustiti komandir. Dojahali su do mosta. Zaustavili su bicikle i sašli. Pogledali su nekoliko puta a za sobom u one kuće pored puta koje su bile prazne, a koje ti znaš družo komesare. Kako je most srušen oni su pošli da ga zaobidju gurajući bicikle pred sobom. Gaćani su im dobacivali ... hajd... slobodno je. I tek sto su izašli na cestu opali komandir i onaj narednik se izvnu, Ostali zaspu Pirlingera. Nećete mi vjerovati ali sav je bio izrešetan i opet je davao otpor i rani nam jednoga druga. A onda mu Djuro i "Brzac" sasušo rafal u prsa. Glava mu je sva sasječena. Djuro veli: "Valjalo bi mu glavu ponijeti da vidi narod da je i Pirlinger završio svoje", a drugi mu vele: "Šta ćeš ponijeti kad si mu je raskoko pa se i ne pozna je li glava ili da prostite ono". "Gaćani" malo pripucaše i nestade ih. Mi se lijepo, polagano, uz onaj jarak izvukosmo na "Banjane". Kurir je pričao uzbuđljivo preživljavajući ponovo u sjećanju zasjedu i momente uspjeha.

Glas o likvidaciji Pirlingera prostrujala je kroz kra-
kranična sela kao velika radosna vijest. Ljudi su u grupama dola-
zili u štab da provjere "je li zaista ubijen Pirlinger"? Mnogi
nisu vjerovali da ga može zrno pogoditi - toliko je natjerao strah
u kosti golorukom narodu. Taj dan naše jedinice su bile počaš-
ćene od naroda na cijelom sektoru.

Došao je Ferid iz Petrove Gore. Potamnelo - nabožnog
lica, upalih jagodica sa velikim crnim očima ličio je na teško
iscrpljenog čovjeka. Priča mi o svojim doživljajima u P.Gori.-
"Kad smo se tamo prebacili zatekli smo sve na "nogama". Užurbanost
gdje god dođješ. Jedva smo pronasli Okr.komiteta-Karlovac koji se
je bio naveliko počeo pakovati. U jednoj brvnari, gdje je bio
smješten Komitet, našli smo dvije drugarice. Na naše pitanje:
"Da li je ovdje O.K-a"? one su probljedile, pogledale se zapla-
šenim nijemim pogledom, primicale su se jedna drugoj i opet pogle-
dali na nas, kao da bi htjele pitati "A ko ste vi i šta hoćete"?
Tih dana se je bio odmetnu poručnik b. jugoslovenske vojske Rako-
vić i krstarilo je po P.Gori, a održavao je veze sa Talijanima iz
Karlovca. Najzad sam ih j. oslobodio, rekavši da smo mi došli
iz Podgrmeča i da želimo da se upoznamo sa prilikama na terenu
Caz.Krajine. Njima je "malo laknulo" i ponužili su nam da sjedne-
mo, prethodno nam se predstavljajući. Jedna je bila član O.K-a,
a druga je radila u tehničkom O.Komiteta. Ispričale su nam na
brzinu kako su "sumnjali u nas da nismo taj prokleti Rakelić i
njegovi ljudi", jer im je Hamdija po svom izgledu, a i po opisu
Rakelića, ličio na njega. Čudno poznanstvo!

Upoznali smo se sa Huskom. Sa njim je bilo petnaestak
"ljutih krajišnika" muslimana iz okolne Kladuše. Ja sam ostao

kod njih a Hamdija se je vratio kako ti je poznato. Užurbanost i pripreme na koje smo naišli u P.Gori vršene su zbog pretstojeće ofanzive za koju odmah nisam znao.

Huska je pakovao tehniku Breskog komiteta, jer je on rukovodio komitetom. Sve se brzo zakopava. Početak ofanzive Nagove vještavaju seljaci; ljudi, žena i djeda, koji bježe sa graničnih sektora, goneći stoku i nosći ono malo sirotinje, prnja, da bi sačuvali. Teško je kad padneš u "prpu" a neznaš terena, ljudi, a i tebe skoro niko ne zna. Ubrzo nas je pritislo sa svih strana. Povlačimo se u šumu. Avioni dolaze bombarduju, bacaju letke i pozivaju nas na predaju. Artiljerija tuče iz svih pravaca. Opkoljavaju nas. Šuma je puna naroda, zbjegova. Izmiješali se partizani i izbjegli seljaci. Goveda riču, ovde bleje, svinje bježe po šumi a u zbjegovima djeca cvokoću od studeni. Brza se svijest dovija i pravi pletare kao da ce tu "vjekovati". Djeca gola-bosa plaču i uvijaju se k oko majki, traže hljeba. Granate padaju u blizini zbjegova i ljudi bježakaju po šumi tražeći "sigurnije mjesto". Neprijatelj nas potiskuje sve dublje u šumu i ukopava se gdje ga uhvati noć. Partijski rukovodioci obilaze i bodre narod. U zbjegovima se širi panika. "Božićna * telegrafija" radi: - Opkoljeni smo! Sve će nas poklati!" Vratimo se kućama pa šta bilo s nama?" Demoralizatori napadaju rukovodstvo i traže da se narod preda neprijatelju. Karakteristično je da se u takvim situacijama pojavljuju "zapečkari". Junače se i "hrabri" su. Rukovodstvo je pokušalo napraviti proboj prema Baniji ali nije bilo uspjeha. Odluka je pala da se obruč mora probiti. Vrše se pripreme. Jedinice se pretstrojavaju, pripremaju za juris. U samu zoru izvršiće proboj. Osjećaš da od uspjeha proboja zavisi ne samo tvoj život nego čitavi pokret. Na Kordunu raspoređujemo se na mjesta proboja. Prikradamo

se potrbuške neprijateljskim rovovima tako da se ne čuje ni šuštanje lišća, ni pucanj grančice. Grupice domobrana sjedeći spavaju pored skoro ugašenih vatara. Stražari se ~~uz kestenje~~ prislonili uz kestenje i zijevaju. Bombaši se odvajaju. Oni brzo odmiču na koljenima i laktovima prema rovovima. Teško je opisati taj moment. Kroz glavu čovjeku prolijeću misli kao munje. Pomisliš: "Možda ću živiti još koji sekund". A onda? I kao da vidiš sliku kako si ranjen, kako ti krv curi niz obraze nose te na nosilima, a opet "ti" nailaziš na tog ranjenika i pitaš: "Ko je to ranjen?" Odjedared kao da svjetlica sijevnu, kao da se nebo prolomi gromovima. Bombe eksplođiraju. Prašte i zvižde parčad granata, meci fijuču i lome grančice, a uzvik "juris!" proleti sumom. Sva je šuma uzavrela od pucnjave i vike. Čini ti se da si se ponovo rodio. Diže te neka nedokučiva snaga sa zemlje i jurišlaš. Možda je to nagon za samoodržanje? Urličeš: "Juris! I pretrčavaš od drveta do drveta. Neprijatelj je iznenađen. Bježi iz rovova. Uхватила ga je panika. Nastavljamo sa gonjenjem jer od toga zavisi uspjeh. Ne dati neprijatelju da se pribere to je u ovom momentu glavni zakon za nas. Tada ne osjećaš umora. Nosi nas naprijed ona sila koja nas je digla u juris. I probili smo se. "Ferid je pričao ozbiljno, kao čovjek koji je doživio nešto gdje se rasavalo: život ili smrt. Interesovao me je svaki detalj ofanzive: kako se drže borci u takvim momentima; gdje su sklonili ranjenike; kako su se hranili i mnogo toga. Ferid je nastavio: kad gledamo na tu ofanzivu iz ove sobe izgledala nam mala, beznačajna, laka. Znaj, da sam ja tek u obruču osjetio da sam u ratu. Ne možeš znati koje kakav dok ne dodješ u takvu situaciju. Tu polažu ispit i vojnici i rukovodioci. Da bi održao ljudstvo na okupu uzdi u takvim trenucima, komandovao s njim, moraš imati smjelosti,

odlučnosti, lukavstva, da prevariš neprijatelja služiti svuda primjerom. Svuda rukovodilac mora ići prvi. Kad je on na čelu onda borci vjeruju da će se izaći iz klopke. To sam osjetio na proboju. Dovoljno bi bilo da komandir, vodnik, desetar, a da ne govorim o komandantu, ma i najmanjim neprimrodnim izrazom lica otkrije sumnju u uspjeh, sigurna je demoralizacija. A demoralizacija je psihološka priprema za ~~naš~~ paniku. Ti ne znaš još šta je to panika!? To je takva ludnica gdje ne možeš uhvatiti nikog ni za glavu ni za rep. A tek zamisli paniku u obruču? Ona se stihiski prenosi, ulazi ~~čovjeku~~ u srž, u svaku poru njegeva tijela i bježiš, bježiš kao lud, ni sam ne znaš gdje tražiš mjesto gdje se ne puca. Opasna je to pojava koja se može spriječiti samo čvrstom rukom. Šta da ti toliko toga pričam? "Zapamti dobro: ČVRSTA RUKA SPASAVA SITUACIJU. Ranjenike smo posakrivali u zemunicama koje su bile dobro maskirane. Najteže nam je bilo za vodu koja je bila zagađena leševima ljudi i stoke. Vazduh je zaudarao smradom lješina. Čuma je na mnogim mjestima sasječena rafalima mitraljeza. Rovovima cik - cak išarana je cijela Petrova Gora. Čitava stabla izvaljivale su bombe i granate. Ipak smo pobijedili. A pobijedili smo zato što smo htjeli da živimo, "da bi nastavili borbu". Ferid je uspješno položio manji ispit ratnika a mi mnogi još radimo kao "čarkala". Zadržali smo ga u našem bataljonu. Uskoro je postao "oficir" za vezu" pri našem bataljonu.

Poslije neuspjele ofanzive na Petrovu Goru neprijatelj je počeo sa koncentrisanjem snaga za ofanzivu na Baniju. Poznata "Bakovska bojna" raspoređivala se na polaznim tačkama oko Gline i Petrinje. Neprijatelj je počeo osjećati sve veći porast naših snaga. Borba se je rasplamsavala i pokretu su prilazile sve

nove i nove snage. Slobodna teritorija se je širila.

Hitno je pozvan jedan član štaba bataljona u štab odreda. Kako nije bilo komandanta u sjedištu otišao sam ja. Tamo su se već bili iskupili članovi štabova bataljona iz drugih jedinica odreda. Štab se pakovao. Saopštava nam komesar odreda da štab odreda raspolaže sa podacima o početku neprijatelja ofanzive na Baniju. Donesena je sledeća odluka: "Glavnika odreda će se izvući bez borbe i prebaciti na teren Podgrmeča. Na terenu će ostati nekoliko naših manjih grupa koje će djelovati kao izviđači. Sa jednom jačom grupom ostaje komandant odreda Vasilj Gačesa. Svu rezervnu hranu posakrivati u zemlji zemunica. Za nas pokret zasad ne smije niko znati izuzev rukovodioca. Nestaćemo kao da smo propali u zemlju," završavao je komesar.

Ferić je otišao na teren prema Uni gdje treba izvršiti pripreme za prelaz i obezbjediti štab odreda sa podacima iz Bosanskog Novog.

Upoznao sam drugove u štabu sa naredbom i pristupili smo sprovođenju naredjenja. Ali bežična telegrafija radi. Prebacivanje štaba bataljona iz D. Žirovca u Gornji uznemirilo je ~~aktivista~~ aktiviste. Dolaze nam u štab i traže informacije: "Šta da rade?" Okružni komitet će sigurno preduzeti potrebne mjere. Umirujemo ih s tim: "Da ako šta bude, biće na vrijeme obaviješteni". Jednoj četi smo izdali naredjenje da demonstrira napad na Bužim i poslali im jedan top.

Neprijatelj se taktički raspoređivao na polaznim položajima, i manevraše sa jedinicama da bi nam "sakrio" svoje planove. Lukavost g. Eraka neće ovoga puta uspjeti.

Noćnim pokretima naši bataljoni su se primicali Uni. Naš bataljon prelazi preko Čorakovače, po kojoj ima još dubokog

snijega naročito u zavjetrini. Vodi nas jedan stari lugar koji zna svaku bukvu. Došli smo na liniju Dobretin-Ivanjska. Postavljen sam za "dežurnog u odredu". Komesar odreda Djuro Kladarin, izdaje mi naredjenje u pogledu pregleda "mornarice", rasporeda izvidjačkih djelova i da sve bude spremno za pokret - prebacivanje, do prvog mraka. Odlazim do "komandanta mornarice" Veljka koji me upoznaje da su četiri čamca spremna za prebacivanje i da je ljudstvo u "mobilnom stanju". Spusta se noc. kolono prvog bataljona spuštaju se ka Uni. Valovita, nabujala Una bjesni. Na malim čamcima čovjek se osjeća kao igračka njenih pjenušavih valova, ali ladjari su majstori svoga posla. Pomrčina je i prst se pred okom ne vidi. Oblaci se spustili nisko i izgleda ti kao da se od njih voda nadina i bjesni. Stresna i jeziva noc sa burnim talasima rijeke. A čamci klize po vodi i nestaje ih u pomrčini. Samo ~~ih~~ se čuje fijuk vesla i brborenje vode. Stroj je posjedao na ivici obale i gleda u pomrčinu gdje se gube čamci. Na "pristaništu" nema gužve, vlada tisina, samo se prenosi šapatom: "Nova grupa u čamac!" Prebacio se je prvi bataljon. Njegov je zadatak da obezbijedi prelaz na cesti i pruzi. Nailaze djelovi trećeg bataljona. Prebacuju se i oni. ^{DOLAZE RAINJEVICI.} Bolničarke se uzvršile i htjele bi da je sve sigurno i da ne idu u neizvjesnost. A ko se i ne bi bojao te plahovite, uzburkane vode? Može se naletiti na spruč, mogu valovi pobjesnjeti i da ih ladjari ne savladaju! A i ako se sretne predje rijeka tamo gdje se ide pomrčina je a neprijatelj blizu.

Dolazi komesar odreda. Upoznajem ga sa prilikama oko prebacivanja. Noc je polako odmicala. Prebacivanje obostavljamo za sjutra večer, jer ladjari više ne mogu izdržati. Komesar mi daje naredjenje: "Tvoj bataljon i djelovi drugog bataljona prebaciće se sjutra večer. Mi ćemo vam obezbijediti prelaz na cesti i pruzi.

Jednu pojačanu desetinu ostavićete na terenu zbog izvidjanja da bi mogli imati uvid na teren. Oni trebaju s nama održavati vezu. Ukoliko neprijatelj zaposjedne sva sela onda neka se kamufliraju i presvuku u seoska odijela da bi bolje izvidjali. Pazi ako im bude "gusto" onda neka se prebace nama. Upozorite ih da budu oprezni. Dovidjenja, dakle sutra večer..... "uskoči u čamac ne završivši misao koju sam shvatao.

Vraćam se sa "pristaništa" u štab bataljona. Upoznajem komandanta sa naredjenjem. Odabiramo ljudstvo za zadatak. Iz svih obližnjih sela odabrali smo ih trinaest. Komandant ih poziva i saopštava im zadatak. Vidimo ponosna lica i vedra lica koja primaju povjerljivi zadatak.

Osvanulo je svježije jutro. Pramenovi magle izvijali su se iz njedara Une. Još prije zore uputili smo izvidnice na sve strane. U toku dana treba dobro osmatrati prugu i ravnacemo se prema podacima. Provlače se i nehotice misli "A ako nam neprijatelj blokira Unu šta onda da radimo"? Rukovodilac mora da predvidja sve pa i one najcrnje. Zahtjev razmišljanja postavlja se pred nas još u jačoj formi zato što je naš bataljon "polucivilni", slabo naoružan. To nije bila neka vojnički prekaljena jedinica koja je "okusila" gorčine i slasti bitaka. To su bili manje-više civili išarani sa po kojim "oprobanim borcem". Mnogi od njih još nisu osjetili zvižduk metaka pored ušiju, eksploziju granata i mina. Njih većina misli "poginuću" u prvoj bitci. Obilazimo tu vojsku sa šeširima, kačketama u civilnim odijelima. Na licima im se odražava zabrinutost i kao da bi htjeli postaviti pitanje: "A zašto su baš nas - najslabije naoružane ostavili ovdje?" I ledajući valovitu Unu i vijugavu prugu tu opasnu zonu prelaska mislili! A šta ćemo ako nemognemo preći tamo, na desnu

obalu, gdje je vladao još sinoć mir, a gdje može svaki čas da toga nestane?" Razgovaramo s njima o "beznačajnim stvarima", kako su putovali, da li su umorni, je su li doručkovali i dr. da bi im otjerali te misli "koje grizu dušu". A kroz sat, dva ili pet, ako o tome bude trebalo s njima razgovarati biće drukčije, jer će rukovodstvo imati svoj plan.

Osmatramo teren kuda su se naši prebacivali. Preko polja se vide tragovi kao da je prošla divizija. Neprijateljske patrole krstare prugom i cestom. Pred večer se zaustavlja oklopni voz blizu neprijateljskog uporišta, koje se nalazi nedaleko od mjesta prelaza. Vidimo oficijere koji izlaze iz voza i pokazuju rukama u pravcu tragova. To je za nas važan podatak. Moramo tražiti novi prelaz. Poslije zdogovora sa komandantom "mornarice" odlučujemo da sa prebacivanjem počnemo u prvi mrak i to oko 500 m. nizvodno od sinoćnjeg mjesta. Ladjarci vade čamce iz baza. Po četvorica ih nose na novo mjesto prelaza. Čete u koloni po jedan spuštaju se ka Uni. Utpočinjemo sa prebacivanjem. Prvo se prebacuje "Žirovačka četa". Upozoravamo šapatom borce da skinu kapsle sa pušaka da koja nebi "riknula", i otkrila mjesto prelaza. Sa prvom grupom se prebacuje i komandir Gojko. Prebačeni se raspoređuju pored obale uzimajući zaklone. Na pristaništu je štab i kontroliše taj naporni posao. Svaku grupu koja se otisne od obale pratimo sa uzbuđenjem. Svaki predjeni metar to je pobjeda - jer su bliže obali. Na desnoj obali oko pruge i ceste otpočne borba. Po obali kuda su se sinoć naši prebacivali kose mitraljeski rafali. Svjetleći metci pokazuju cilj neprijatelja. Neprijatelj tu je tukao "u prazno" ne znajući da smo ga nasamarili. Ali počese dejstvovati minobacači iz pravca Čadjavice. Granate kolijecu u blizinu našeg prelaza. Dva čamca sa ljudima

još su na vodi. Ladjari se uzvrtili zbog eksplozija u blizini. Jedan je uspio da dodje do obale a drugi se je izvrnio blizu obale. Borci su se izvukli i priljubili uz obalu onako mokri. Neprijatelj prenosi mitraljesku i bacačku vatru oko našeg prelaza. Metci rešetaju po krovovima obližnjih kuća. Grupe boraca, koje su čekale na prelaz, razbježe se po obližnjim jarcima i iza kuća. Misli mi kroz glavu struje kao munje. Na desnoj obali je 56 drugova, slabo naoružanih, neiskusnih u borbi, ljudi i drugova na koje može svaki čas da se sruči uragan neprijateljske vatre. Šta da se radi? Po prvi put sam osjetio: koliku odgovornost leži na rukovodiocu! U ovom slučaju odgovaramo za život 56 drugova! Njih smo bacili pred čeljusti neprijatelja. Metci po vodi "kljekaju" a mine izbacuju u vazduh vodu. Šta da radimo? Šta da radimo? U blizini nemamo nikog starijeg s kom bi se posavjetovali. Tražimo ladjare ali ih nema. Prelijećemo preko brisanog prostora do prve kuće. Za kućnim zidom "sćućurilo" se nekoliko boraca iz prve čete. Pitamo borce gdje im je komandir. "Neznano"! Neznaju ni za vodnika, ni za desetara. Pada mi na pamet Feridova priča o panici. Ali dobro, mi nismo u obruču. Čalje dvojicu da pronadju komandira. Stalno mislim na onih 56 drugova. Da li su dobro uzeli zaklone? Da li su dovoljno oprezni da im neprijatelj ne podidje? Kako im pomoći? Minut su dugi kao dani. Rajba se pomalo stišava ali bacači još riju poluzamrzlu zemlju. Javlja se komandir "Rara". Vecina mu se čete posakrivalo po jarcima. Dolaze vodnici ne znaju za vodove. Oficiri bez vojske! Šta da se radi? Jedan borac protrča do nas i saopštava nam da je našao veće grupe, gdje su zabili "kljunove" u zemlju, i neće da idu ovamo jer se boje bacača. "Rara" brzo otrča do njih i za nekoliko sekundi već su se polako vukle grupe. Tražimo ladjare. Nema ih.

Komandanta "mornarice" smo pronašli u jednom području. "Za pet minuta da su ladje za prelaz gotove" naredjujemo Veljki. Razletili smo se i tražimo ladjare. Posakrivali su se oko vrha i jedva smo na njih nabasali. "Nemamo vesala družo komesare"! Koljem gonite ali na drugu obalu se mora preci da se ust. novi šta je sa drugovima koje smo prebacili" podvikuje komandant na ladjare. Tražimo dobrovoljce za prelaz na desnu obalu da pronesu naredjenje Gojku - komandiru da se sa drugovima probije preko ceste i pruge. Svi čute. Ponovo pitamo: ko će dobrovoljno izvršiti taj zadatak? Javlja se komandir "Rara" a poslije njega još dva borca. Odredjujemo Veljku da ide s njima kao poznanac terena. Nečka se komandant. Vadi pistolj i krene mu nešto "masno". Pozivamo ladjare i sa pištoljem ih upozoravamo da voze. Pratimo dobrovoljce na obalu. Posjedaše u čamac. Voda zamrori. Mali bjelasasti talasi odbijaju se od čamca koji se gubi u noći. Sjeli smo na obalu i čekamo. Po koja mina prasne u blizini. Ne mislimo više o tim "lutalicama naše misli su sa prebačenom četom-sa dobrovoljcima, koji su stavili život na kocku. Možda će i oni "tamo" pasti u klópku? A onda? Trčimo u jarak i otud iz grmova istjerujemo grupe koje su se posakrivale. Gonimo ih na obalu - tamo-gdje treba dočekati radosnu ili tužnu vijest. "Pa tamo eksplodiraju mine družo komandante" dobacuje jedan iz grma. -"Ustaj" dere se on na njega. Idemo baš tamo gdje pucaju, i ako "tamo" drugovi izgine neka i nas nema jer smo kukavice". Vuku se lijepo i u grupicama. Strah! Taj proklet neprijatelj od koga ljudi stare, koji podgriza čovjeka od glave do pste! On, kao pacov grize ljudsku dusu. I čovjek misli da će ga u grupi razbiti. Misliš da će te od toga "teškog" tereta spasiti onaj pored tebe koji ne može ni pljuvačke da proguta? I dovoljno

bi bilo da u blizini eksplodira jedna mina pa da ih mnogih opet nestane. Kroz glavu mi proleti misao: "Čvrsta ruka rešava situaciju! Beremo se na njih i prijetimo pištoljem Dolazimo do obale. Raspoređujemo ih pored obale uzinajući vrbe kao zaklone. Opet se poneki grupisu. Paljba je prestala. Noć je pusta a pomrčim pritiska dušu čovjeka kao tuč. Čekamo i osmatramo ivicu desne obale. Ugledali smo crne siluete prema horizontu. Spuštaju se niz obalu i gube u mraku. Čujemo žuk sumovo vesla. Čamac se sve više primiče našoj obali. Stigli su. Priletimo čamcu. "Rara" iskače i grli nas. "Prebacili su se. Nismo ih nigdje mogli naći. Mi smo prelazili prugu i cestu i nema nigdje niko. Poljubili smo se s "Rarom" za radosnu vijest. Odlazimo u kuću Pere Malivuka, komandira druge čete gdje zaključujemo da sa prebacivanjem nastavimo sutra veče a u toku noći da se prebace čamci na teren blizu Blatne.

U toku dana izvidjano teren i naročitu smo pažnju posvetili okolini Blatne. Neprijatelj je načičkao posade duž pruge a patrole im se kreću u većim grupicama. S vremena na vrijeme prohuji p po koji voz. Rekiramo se prema s.lvanskoj bliže mjesta "novog prelaza". Borci idu natmureno, bez "šegačenja", nabacivši šešire i š kačkete na oči, kao da bi ih htjeli sakriti. "Rara" ide na čelu kolone sa Perom Malivukom. Pero odlično poznaje na toj prostoriiji svaki grm, jer je odrastao pored Une. Skladno razvijen, sa crnom-gustom bradom koju je brijač, zakrvavljenim očima, nezav, "brz" u govoru izgledao je silan kao valovi pobješnjele Une. On se je smijao "gospodinu strahu" koga su sinoć borci preživljavali. Vjerovao je da od metka ne može poginuti. Često je govorio: "Za mene nema bezizlazne situacije." Bio je ofanzivan-pun planova za na napade. Pravi partizanski komandir!"Ja ne dam nikada inicijative iz

ruku. Ako napadam onda i napadam da se neprijatelju dobro "tur okrvavi". A ako ne potjeraju onda ne "bježim" nego se povlačim kuda ja hoću i kako ja hoću. "Tih u svojih stavova on se je pridržavao svuda zadržavajući hladnokrvnost koja je bila njemu svojstvena. "Rara" lijeno korača pored njega, namršten, kao da je on kriv zbog straha kod pojedinih boraca. "Eto svetu im nedjeljicu pokazao sam primjerom da svaka koja puca ne ubija ali opet ih je bilo pa se posakrivali ko miševi. Nisu svi kukavice k ja ih znam. Ne! Tu mora da ima nešto drugo! Mislim da ima nekoliko panikera koji su omu gužvu napravili, a i poneki vodnik i desetar nije "rukovodioc" kako treba. Cini mi se da u tom grmu leži zec i da tog grma treba izgoniti strah. "-pričao je "Rara", a grizla ga je pomisao da će se o njemu i njegovoj četi dugo prepričavati "kako je bilo na prelazu".

Dolazi treća noć. Dosadna je ta naša sporost u prebacivanju. I opet se spuštamo kolonom ka Uni. Iz "Rarine" čete javljaju se dobrovoljci koji će prvi preći i postaviti zasjede za osiguranje prelaza. I opet zarezase vesla, bodrije i odlučnije. Prva grupa se je prebacila. Od njih je pruga daleko oko stotinu metara. Ispitali su teren i postavili zasjede. Prebacivanje se nastavlja. Najzad smo na desnoj obali. Prelazimo prugu i izvlačimo se prema Rakanima. To je teren koji mi je poznat i na kome smo se prije par mjeseci tukli oko oklopnog voza. "Beširdžije" prolaze, lijeno i neoprezno, kao da smo na ostrvu mira. Razgovaram sa Djuron, komendantom, o tome: kako bi se ova ležernost izgubila kad bi negdje u blizini zapucalo. Djuka kako smo Djuru zvali smije se tiho, kao za sebe i blago mi odgovara: TREĆA OD NJIH NAPRAVITI VOJNIKE! Zamisljene je koračao pored mene sigurno razmišljajući o e

zadatku koji je pao na njegova pleća da od ove mase sa šuširima izgradi vojsku.

Stigli smo u Rakane. Sa Djukom i operativnim oficirima drugog bataljona odlazim u štab odreda. Kao "dežurni odred u vezi prelaza" raportiram komesaru o izvršenom zadatku. Komesar nas nudi da sjednemo i traži da mu pričamo kako je teklo prebacivanje. Pomalo se smješku na naša izlaganja i kao da bi htjec reći: a šta bi vi htjeli, da imate gotove vojnike? Gledeći se rukom po obrazima zamišljene je upro pogled u komandanta. Kratko nam je ispričao kako se je snašao komandir naše treće čete Gojko kada je zapucalo na prelazu. On je razvio streljački stroj i pužeci potruške prošli su prugu. Što vidite da imate snalažljivih rukovodioca. Zatim nam je izložio zadatak bataljona. "Smjestićete se na prostorijsi M. Rujiske i sa dvije čete čete zaposjesti položaj prema Dedićima i Hozićima vezujući se lijevo ka Novskoj planini sa Krajišnicima a desno sa "Radnirovačkom četom" koja je negdje u Radnirovcu. Jednu četu čete zadržati kod staba. Sa borcima radite naročito vojnički. Ono "vojnički" je naglesio pogledajući na Djuru sa malim smiješkom. Zamolili smo ga da ako bude akcija izna u vidu i naš bataljon da bi i mi malo "narčili" sto vele Crnogorci.

Smjestili smo se na predviđjenu prestopi u. Kod sebe smo zadržali treću četu. Na položaju su druga i prva i ono sto naše jedinice nisu do tada pa skoro ni kasnije običavale-iskopale su rovove. Oko logora se vježba. Pored nas naiđe poneki partizan iz Podgrmeča, sa karabinom u vojničkoj uniformi, zastane i gleda oficir pa kao da bi htjec pitati: "A kakva je ovo bratija što vježba sa šuširima i stucovima"? Narod nas gleda sa izvjesnom prikrivenom ironijom i kad nam donesu hranu poneki slobodniji dobaci: "Ajte jadni ne bili negdje na prugu pa se obucite i naoružajte kako dolikuje vojsci.

Poslije dva dana kako smo prešli Unu neprijatelj je osjetio da se na toj maloj prostoriji nalaze naše jače snage. Posade na pruži od Blatne do Čadjavice likvidirali su naši: prvi, drugi i djelovi trećeg bataljona. (proširiti iz izvjestaja 1 Kr.odr. o moralu neprij. br. 4043). 16/17 aprila zarobljeno je 3 p.mitraljeza, 46 karabina, 5000 metaka, 47 domobrana i viši broj obuče i odjece. Borci u tim bataljonima mijenjaju oružje i šalju nama "kao milostinju" svoje štučeve i duplice. Uspjesi naših jedinica razvijaju borbeni moral i stvaraju zavist naših boraca. Vi možda ne znate za takvu zavist? Sigurno mislite da će njen plad biti mržnja ili prezir? Ne! To je zavist koja je protkana ljubavlju, koja to tjera da dostigneš onoga kome zavidiš. Nesto najgore za pravu vojnu jedinicu jeste, ako vas nerado gleda narod i borci drugih jedinica. Ako jedinica hoće da je narod voli i poštuje, da se s njome hvale druge jedinice i da su u nju sigurne, onda se mora ratovati, onda se mora tuci neprijatelj. I što više tuce neprijatelja tim je ljubav naroda prema vojsci veća. Tu jednostavku i голу istinu sada smo mi najbolje osjećali. Zašto je taj narod volio svoje čete i nazivao ih "svojima"? Nije dovoljan odgovor samo to da su u tim četama njihova djeca. Ne! One su ih vođile i ta ljubav je jačala jer su to čete pred njegovim očima polagale sv je borbene ispite i dotro ih položile. I kad na nas gledaju sa nepovjerenjem, to je zato što oni vježbe smatraju "ležancijom". Oni smatraju i to iz mnogo razloga pravilno - da je borba najbolja vježba. I kada bi im došla najbolja jedinica koja bi samo držala položaj i vršila egzercir oni bi je gledali sa nepovjerenjem.

Jedan manji neprijateljski ispad iz pravca Dedića naši su razbili i tim nam se je podigao "labavi renome".

Medju našim borcima kolaju skoro fantastične vijesti o uspjesima kozarskih partizana. Zdogovaramo se u stabu da neko od nas ode na Kozaru i "digne" sto od oružja. Ali da se nebi prosjačilo trebalo je u zamjenu dati koji top. Na koncu odredjuju drugovi komesara da "diplomatski ispita" mogućnosti te "trgovačke operacije". Neću nositi topa jer ako vide kozarčani našu "artiljeriju" mogli bi se naj pokajati tj. odustati od razmjene. Nepoštena trgovina ali mi smo je prihvatili. Na polasku Djuro dobacuje "To ti uredi po komesarskoj liniji". Obišao sam čete na položaju i uputio se preko Muslimanskih Agića u Radimirovac do pete čete "Ratkova bataljona". Ovdje su se jedinice uglavnom zvale po imenu njenog komandira-komandanta. Slava i priča o jedinici prenosila se je kroz priče o njenom komandantu-komandiru. Komandir "Radimirovačke čete" Stevo Rauš-isklesani vojnik izasao mi je u susret u vezi prebacivanja preko Sane. Kod Steve sam zatekao jednog mališana od svojih 12-godina, koji je pjevao pjesme i koji se nije htio otkupiti od čete. Gladim ga po glavi a on me oštro gledajući sigurno imitirajući pogled svog komandira kaže: "Ja sam družo komesare borac Radimirovačke čete i komandir mi je drug Stevo. Na terenu Kozare pa i Podgrmeča bilo se je počelo odomaćivati kod jedinica da imaju po nekog mališana. To su bila većinom djeca koja su ostala bez roditelja. Njih su jedinice "prisvajale" i nije bilo te snage koja bi ih mogla odvojiti od jedinice. Oni su se većinom vrmali oko kuhara, komandantovog i komesarovog konja, a ponekad su bili izvrsni kuriri.

Prebacujem se preko Sane blizu Svodne. Tu radi kerep. Željeznička pruga, stanica, mostovi sve je porušeno. Cesta je prekopana na mnogim mjestima. Osjetiš ratna rucenja u minijaturi. Ta razaranja su sada nužna. Svaki metak metar razvaljene pruge, ceste

to je za nas dobitak u vremenu. A za nas je neobično važno da li će neprijatelj što sporije napredovati u svom nastupanju. To je neminovni zakon svakoga rata "sve što koristi ili može koristiti neprijatelju uništavaj".

Dolazim u Karan gdje se nalazi Ratkov stab. U gustom sumi, zgrčenim puteljcima od posječenih stabala, nalaze se barake. "Ovdje su štabske prostorije "pokazuje mi drug Trninić rukovodioc političkog kursa. "U stabu nema nijednog druga jer su svi otisli u akciju na Dubicu" nastavlja Trninić. Razgledam to naselje koje je niklo u ovoj gustom sumi, i gdje se kuju planovi za uništavanje neprijatelja na pruzi Bos. Novi - Prijedor i na pruzi Bos. Novi-Velinje. Tu niče novi život. Tu se evo obrazuju naši mladi drugovi. Nedaleko od štabske barake k nalaze se barake za kussiste, radionica, za prištabske djelove. Imaju i električno svjetlo. Zamislite partizanišuma-barake i električno svjetlo? Osjetis da tu ne radi samo vješta ruka ratnika nego i dobrog organizatora.

Došao je komesar bataljona Žarko Zgonjanin. Posmatram ga sa strane kad sjahuje s konja. Oko njega se iskupilo nekoliko kurira i boraca iz zaštitnice pa kao da bi mu htjeli sa lica pročitati kakav je bio uspjeh na Dubici. Upoznajem se s njim. Ulazimo u stab. Staloženo mi priča o prilikama kod njih interesujući se za naš odred i za ofanzivu o kojoj je bio obaviješten. Upoznao sam ga sa ciljem moje posjete. On se osmjehnu i dobaci mi "Ako Dubica bude naša ~~na~~ biće i za vas oružja". Ali došao je izvjestaj da napad nije uspio. Naši su bili zauzeli periferijske djelove ali dan ih je onemogućio da dalje napreduju. Napad na utvrđeni grad! Zna li vi koliki je to uspjeh i skok u razvoju partizanske jedinice? I kolika je radost kad se oslobodi utvrđeni grad? Ali eto sad

nije bilo uspjeha. Komesar mi hladnokrvno dobacuje "Ne daju nam skotovi u gradove. Ali daće, daće.....!"

Povratio sam se u bataljon bez uspjeha. Slabo sam položio ispit "diplomate".

Sa terena Banije izvidjačka odeljenja su slala izvještaje štabu odreda o prilikama koje su tamo vladale. Neprijatelj se je uglavnom zadržavao u selima pored ceste. Otkrili su nekoliko naših magacina sa hranom. Štab odreda nas je obavijestio da su dobili izvještaj da je poginuo komandant odreda Vasilj Gačesa, ali da se ne upoznavaju borci sve dok se vijest ne provjeri. Grupu koja je bila sa Gačešom iznadio je neprijatelj negdje na prostorići između Žirovca i Hrv. Bojne u šumi /lugarevoj kući/. Opkoljeni drugovi borili su se lavovski i uspjeli se probiti ali je komandant podlegao. Podvučeno je bilo da se naročita hrabro držao sibi.

Prema opštim podacima štab odreda je donio zaključak za povratak naših jedinica na teren Banije jer je već ofanziva jenjavala. Trebalo je brzo razbiti pojavu izvještajnih četnika oko Dvora, koji su sa ofanzivom izmislili na svjetlo dana. Izvidjači su odigrali krupnu ulogu u proučavanju držanja ljudi koji su se sastajali sa neprijateljem. Po zdogovoru našeg štaba odreda sa Podgrmečkim odredom na teren Rakana-M. Rujiske ostaju naše dvije čete. Štab je odredio čete iz četvrtog bataljona i komesar ostaje s njima. Naši ranjenici, mđ majstori iz radiona ostaju u Podgrmeču. Jedna naša četa sa komandantom vraća se na Baniju.

Trebacio sam štab ili bolje reći samog sebe u školici u Čadjevicu. Zadatak četa je odbrana slobodne teritorije od ispada

neprijatelja. Vjerujem da za razvoj ~~na~~ mlade partizanske jedinice "odbrana" - smrt. Ležanje, izvidjanje, patroliranje popne se čovjeku na nos. Održavam vezu sa stabom Podgrmečkog odreda pod čijom sam komandom. Ubjedjuju me da je držanje tih položaja "važan zadatak".

Možda i ja previše usko gledam na držanje položaja. Ali ipak to rucanje od položaja do položaja dosadi. Leni se čini da je pokret ono što u jedinici razvija borbenu izdržljivost, diže kvalitet same borbenosti. Najbolja jedinica ako leži dugo na položaju razmenkolji se ~~na~~ olabavi pa ne znam kako s njom raditi. A tek kako ubitačno može dejstvovati "ležanje na jedinicu koja još nije prošla nijednog ozbiljnog boja, koja nije imali nijednog vidnijeg uspjeha.? Ali kako bilo da bilo mi "moramo držati položaj jer smo na važnom sektoru gdje neprijatelj ne smije prodrijeti". Da bismo bili svjesniji važnosti zadatka jedared nas je obišao i komandant odreda i pregledao položaj.

Prosiriti sa sporaz. čet. i ustaša i proslava 1 maja.-

Sa Banije su nam javljali dva puta da se trebamo prebaciti. Napokon je štab Podgrmečkog odreda pristao da nas "pusti na Baniju". Raspolažemo podacima da neprijatelj sa jačim snagama pravi zasjede na Uni. Nemamo podatke da li te zasjede čaju po noći. Od seljaka iz Rakana i Caujevice, koji su isli na kosidbu u polje pored pruge, dobili smo podatke da na oklopnom vozu imaju dva oficira-domobrana koji su naši simpatizeri. Sa Feridom pravim plan kako da predjemo prugu i da se obezbjedimo od zasjede. Odlučujemo da lično mi ispita-
mo prugu i teren oko Une. Prerušili smo se seljačka odijela. Pronašli smo dva šešira, poderana i sa velikim *MASNIM* obodina. On uzima vile a ja rogulje. Skupljacemo i razgrtati sijeno. Kosulje smo spustili povrh klača a ispod njih prikačili po dvije bombe i pistolj. Trebamo gluniti seljake. Upozoravamo jedan drugora na izgovor, na

irena, koja smo odredili. Sa nama ide nekoliko boraca koji će biti u zasjedi više pruge u grmovima. Spustamo se prema polju. Ostavljamo borce na okuci blizu "Nikodine" kuće. Došli smo do gomilica sijena i počeli razgrtati i zgrtati. Moglo bi se reći da smo "vodu varili i vodu ladili". Ali nije bilo tako. Mi smo imali cilj! Prinašli smo se vodi. Pored obale u blizini nema nekoga. Na lijevoj obali oko vrba vranio se je jedan civil. Ugledao nas je. Izvukao je čamac i prebacio se do nas. To je bio kurir koji je nosio postu za nas. Drugovi su naredjivali da se najhitnije prevašimo. Pročitavši naredjenje poderao sam ga i začepkao u mulj. "Reci drugovima da je sve u redu i pozdravi ih" govorimo kuriru s kojim se rastajemo. Nailazi oklopni voz iz pravca Čadjavice. Zdogovoramo se kako bi bilo da ga zaustavimo i da razgovaramo sa tim oficirima koji "simpatisu partizane". Nemamo odlučnosti. Bježimo i sakrivamo se u grmlje. Domobrani nam viču da ne bježimo nego da radimo. Voz je prošao. Opet izlazimo u polje. Zdogovoramo se da ga zaustavimo bliže naše zasjede na samoj okuci gdje je pogodan teren i za "umaći" ako bude trebalo. Smijemo se našem izgledu. Ubrzo nailazi putnički voz iz pravca B.Krupe. Opet bježimo u grm. Jedan ustaša sa prozora viče "Evo bježe banditi". Voz brzo projuri. Trčimo prema okuci. Polako se "vuče" oklopni prema nama. Vičemo da zaustave voz. Deremo se. I zaustavio se je. Prema nama iz voza uputi se domobranski natporučnik, a za njim pođe nekoliko vojnika-domobranj. Mi vičemo "hoćemo samo da razgovaramo sa gospodin oviđirom". On se okrenu i dade znak domobranima da se vrate. Pozdravljamo se. On drži desnu ruku u džepu a lijevom nam nudi cigarete. Poslije njega prilazi nam jedan željezničar. On je prepoznao Ferida i namiguje mu da se malo izmakne. Ja razvezao priču gosp. ovićiru kako ne smijemo izlaziti na rad u polje, kak kako na nas mirne seljake pucaju. - On se tebože

čudi kako je to moguće "da na jk mirne seljake pucaju". Pa ju koliko znam mirni seljaci su mogli dolaziti i u grad dobivali su soli, gazu, šećera idr. stvari. Na vas pucaju sigurno zato što idete sa banditima. Oni koji javljaju bandite dobro prolaze. Ali sada ćemo mi sa tim pačicama raščistiti. Počela je naša velika ofanziva pored Sane. "Gledam skoro blesavo toga gospodina kako izlže strategiju "uništenja partizana". Nasmijao bih mu se "Mulji kako je naivan. Ali treba glumiti. Prilazi mi željezničar. On objašnjava gosp. oficiru kako smo mi seljaci mnogo propatili pa sada nemamo povjerenja "u vlast" kako nas je varalo i mnogo toga. Ferid stalno puši cigaretu za cigaretom. Željezničar sjeda pored obližnje ogradice i pita me za Hamdiju. Ja se pravim da ga ne znam. "Pozdravi ga. Mi smo dobri prijatelji. Ovaj oficir je dobar čovjek ali se pravi pred vama jer misli da ste seljaci. Kad budete minirali vozove nemojte dizati lokomotive jer su unutra naši ljudi. Ferid će ti sve ispričati. Pored obrazlaže oficiru kako ne smijemo da radimo u polju zbog zbog zasjeda pored Une i da oni na nas često pucaju. "Nisu te zasjeda radi vas nego zoot onih iz Banije koji se prebacuju pa nam ruže prugu i napadaju. "Uvjeraća ga Ferid da su to laž, da se iko prebacuje na n nasu stranu. Najzad nam gosp. oficir obećava da će on narediti da na nas nesmiije niko pucati i da slobodno radimo svoje poslove. Rastajemo se. Zasjedak, koja je bila nedaleko od nas držala je stalno na nišanu gosp. oficira za svaki slučaj. Izvlačimo se ka Rekanina. Smijemo se našem "glupom potezu" gdje smo mogli boljom računicom nešto uloviti. Izvidnica nam javlja da se je oklopni zaustavio na stanici Čadjavici i da opažaju gdje se domobranci pored Une kreću u pravcu Čadjavice. Riješili smo da se u toku noći bezuvjetno prebacimo preko vode. Ete su se spremale. Da li smo znak na lijevu obalu ladjarima. Spustamo se nedaleko od ceste

i pruge u šumarke i u prvi sumrak postavljamo desno i lijevo zasjede. Ostatak ubrzanim korakom prelazi prugu i cestu i brzo prističe na pristaniste. Počeli smo sa prebacivanjem. Ladjarj su uložili sve svoje snage i prebacivanje je izvršeno brzo, majsterski. Na lijevoj smo obali, na svojoj Baniji—kako bi rekli "Banovci!"

Poslije nekoliko dana dobili smo vijest iz Podgrmeča da se je "gosp. ovicir" prebacio u partizane.

Hamdija i Kirko ostali su u Podgrmeču.

Sa bataljonom smo se rasporedili na starim položajima granici Krajine. Neprijateljska ofanziva je jedna vrsta rešeta kako za jedinicu tako i za pozadinu. U takvim situacijama pokazuju se lažni prijatelji, kolebljivci izmiče, kukavice izviju svoje vratove ljudska duša je na prebi. Iskrsaveju likovi junaka, likovi koji se čovjeku moraju duboko urezati u sjećanje. Zar bi se mogla zaboraviti žena sa troje djece koja se je sklonila u bunkeru u groblju i koja je da bi sačuvala djecu morala udaviti najmanje da plačem ne otkrije ostale? Najmladjem djetetu je bilo nešto više od godina dana. Kad je neprijatelj prodro na teren Žirovca žena je sa djecom pobjegla u bazu. Neprijateljski oficir je izabrao groblje kao pogodnu tačku za kontrolu terena prema G.Žirovcu. Odatle je mogao najbolje dejstvovati. Mitraljez su postavili na grob u njemu je bila majka sa troje djece. I kad je mitraljez počeo da bljuje vatru najmladjji je zaplakao. Šta znači plač u toj situaciji? Smrt za sve njih. I zamislite tu majku koja mora svojim vlastitim rukama zadaviti dijete da bi joj ostala u životu druga djeca? Vjerujem da nema t ga pera koje bi moglo opisati svu njenu duševnu borbu u tome času. Ostalo dvoje djece zbio se je oko nje sv savilo pod njene skutove. Jedna majka prinosi dio svoje krvi na žrtvenik za slobodu.

Našlo se je hulja koje su nam izdele neprijatelju sklonista hrane. A bilo ih je i takvih koji su sa neprijateljem otisli u uporišta i otud otpočeli širiti četništvo. Ogromna većina naroda bježala ispred ispred neprijatelja u šume, baze, sklanjala se od krvničkih očiju. Gaćani su opet ispadali u pljačku i palili kuce.

Posjetio nas je Huska. Pretstavlja nam se jednostavno - kao što je i on sam izgledao sam jednostavan. "Ja sam Huska član O.K.a". Razdrljen, blatnjav, sa kurjačkim očima smijehom koji se pretvara u grohotanje učinio mi se je ~~mi~~ simpatičan. Došao je kako kaže namjerno, da pretresemo stanje na Krajini. Kad govori neprvožno četa, gestikulira-nadopunjavajući govor pokretima ruku. Brzo se osjeća kao domaći kao naš stari poznanik. To je osobina mnogih partizana da se brzo aklimatiziraju na svaku sredinu. Komotan je kako u svom vanjskom držanju tako i u govoru. Ponesitost, koja mu povremeno izbija na površini nastoji da sakrije da ne bude upadljiva. Kad govori o ozbiljnim stvarima mrsti čelo, podiže vjedji i gledajući neptrenice polako izlaže misli. Zapažam da voli istaći svoje veze sa višim rukovodstvom. "Za mnoge stvari u kojima nam treba pomoć on ističe: "JA ću to urediti sa C.K. Hrvatske". Skoro upadljivo se osjeti da voli laskanje", velikanje, da je u centru pažnje. Takvi ljudi često posjeduju jake ambicije koje mogu da se razvijaju u raznim pravcima.

Egocentričnost je vrlo opasna pojava naročito kod ljudi koji uobražavaju da su predodređeni da budu "vodje" ili ovdje uzevši "vodjice".

Huska je pričao o prvom oslobodjenju Kladuše. Tamo su zatekli Hasana Miljkovića, bivšeg narodnog poslanika, koji je istupio i govorio na jednom mitingu. Ali kad su se nasi povukli iz Kladuše on je ostao. Huska je probao s njim uspostaviti vezu ali nije

"išlo-nije odgovarao."Stari je to lisac-demagog svoje vrste" priča Huska za Hasana. Interesovao me je taj građanski političar поближе jer je svojevremeno imao jak uticaj na muslimanske mase u okolini Kladuse. Huska je ukratko ispričao jednu sličicu iz Hasanove k političke prošlosti. "Bilo je to negdje oko izbora 1935. ili kasnije - tačno ti ne mogu reći. Kačekovci, koji su imali jak uticaj na Hrvate-Kajare-kako ih mi zovemo, organizovali su zbor blizu Cetingrada. Da bi razbio taj zbor Hasan je odveo veći broj muslimana i nastala je gužva. Bilo je mrtvih i na jednoj i na drugoj strani. Poginulo je više od deset muslimana. Kad su te mrtve dovezli u Kladusu iskupilo se mnoštvo naroda na džemazi. I Hasan je tada govorio i proglašio poginule-šehidima,"jer su poginuli za din i islam". I ona masa vjeruje. A da im je rekao idemo žariti i paliti po Cetingradu sve bi pošlo ne pitajući za koga i kome će to koristiti". Boriti se protiv demago-gije i demagoga u politici a naročito jos kad imaju vlast u rukama nije nikako laka stvar. Često takva politika i oni koji je propovjedaaju može imati udobnosnih posljedica na mase, a naročito na mase koje su primitivno-fanatizovane-kakve su baš bile na Krajini Buržoazija je takva. I nije ga lako sada pridobiti kad narod govori kad piše svoju istoriju krlju jer buržuja ne uhvati ni za glavu ni za rep. Ali demagog može vuci za nos narod izvesno vrijeme a svakako ne dugo. Laž mora pasti kad-tad pa me bila ne znam kako lijepo izrečena, "obavijena nedokučivošću", prikazana kao neka viša stvar. No to neće doći sama od sebe. Trebaju snage da se bore za istinu. Komunisti su uvijek bili prvi borci za istinu. Pobjedićemo lažove, demagoge, iako uz ogromne napore, a evo danas i krv prolijevajući" završavao je Huska svoju priču. Ugovorili smo da se čvršće povežemo u prodiranju na Krajinu. Na rastanku mi steže ruku i naglašeno dobaci "Tražiću od C.K. Hrvatske da predješ nama u P.Goru gdje gdje je i S.

S.K. Cazin radi jedinstvenosti u radu".

Poslije našeg rastanka razmišljam o toj snažnoj, neugladjenoj, neisklesanoj figuri. Svidio mi se je naročito za to što je nikao iz vjekovima zaostale muslimanske sredine, u kojoj je među prvima počeo kidati okove fanatizma tražeći svjetliji put za svoje zemljake.

Maskirani kao muslimani ja, Djuro Krapandža i operativni oficir našeg bataljona, prebacujemo se u s.Ijusinu. Kod Dušana Nikolića, gdje nam je bila baza kada smo se prebacivali na Krajinu. Održao sam sastanke sa Suljom Suljićem i njegovim sinom Arifom. Stari je pošten, ali strašiv i nije od akcije. Arif je sušta suprotnost njemu i nastupa borbeno. Pretresamo pitanje rada ilegalnog odbora koji je bio formiran u selu.

Održao sam sastanak sa Nijazom koji je došao iz Cazima.

"Prevario sam onu bandu. Rekao sam im da idem do Stijene da nadjem mjesto za izlet djaka", priča Nijaz. S njim je došao Haso Bajrić koji je od ranije radio na vezi sa Cazinom. Izručuje mi pozdrave od svoga starog oca, koji je bio u Stijeni". Znaš šta ti je stari poručio kaže Haso. Rekao je da će ti poslati zar pa da se udešiš a ja cu te prebaciti do njega, hoće da te vidi". Pretresali⁵⁷⁰ prilikama i radu u Cazinu. U grad je već funkcionisao ilegalni "odbor" a drugovi su se bili bacili i na obližnja sela. Za Nuriju je rekao da se dobro drži i da možemo računati na njegovu podršku. "Kuha ga šeš-beš kako smo nazivali erifa Buljubašića".

Po svrsenim sastancima probali smo se vratiti, ali milicija je osjetila za naše prebacivanje i dobili smo izveštaje da svuda, po nama poznatim putevima, postavljaju zasjede. Odlučili smo ostati još jedan dan kod K Dušana.

Osvanuo je 22.juni. Dušan nas je rano probudio i saopštava nam da se je čula velika borba u pravcu Bos. Krupe. Izašli smo iz kuće. Magla se je širila dolinom Une. Čulo se je potmulo režanje mitraljeza. Po pucanju smo ocijenili da je vatra jednostavna. Podilazi nas neka radost a i neizvjesnost o toj borbi. Odlučili smo se da krenemo u pravcu mosta između Krupe i Otoke i tamo ocijenilo situaciju. Ranije smo imali u planu dizanje tog mosta. Možda nam neće biti "su
razga

da ga mi dignemo. Idemo žurim korakom prema cesti Otoka-Cazin koju treba preći. Susrećemo muslimanske žene i djecu koja bježe prema s. Stijeni-Cazinu. Raspitujemo ih šta se je zbilje i zato zasto bježe. "Nas "Navalili vlasii na Krupu. Zapalila se je čitava kasaba. Aman jarabi šta ćemo ima ih ko plive"-priča nam jedna stara muslimanka koja se jedva tetura. Uvjerevamo je da se ne plaši i da ne bježi, nego da se vrati kući "jer oni sto napadaju neće poštenom svijetu ništa", ali nas ona i ne sluša nego gleda da se što prije udalji. Primašli smo se pruži. Djuro nosi ošarafljenu bombu i pištolj u ruci, operativni pištolj a ja u jednoj ruci pištolj u drugoj kišobran, koga smo digli od Dusana. Ugledali smo karaulu kod mosta. Osmatramo je ali ne možemo nikoga primjetiti. Spuštamo joj se bliže. U nekoliko koraka Djuro je dotrkaao do nje i udje unutra. Za par sekundi izadje i više nam da nema nigdje nikoga u blizini. Kako smo mogli ocijeniti domobrani su pobjegli prije na nekoliko minuta. Ušli smo u vaktarnicu. Po njoj leže razbacani meci i čebad. Sve je u neredu. +o tome ocjenjujemo da su bježali bezglavo. Odlučujemo da idemo u Bos. Krupa. Uputili smo se prugom. U obližnjoj dolini vidjeli smo usamljenu kućicu. Djuro je poznao ženu iz te kuce te ju je pozvao da joj saopsti da ode do Vakternice i digne brašna koga je tamo bilo. Pred Bos. Krupom u blizini tuneša sretamo se sa prvom grupom partizana. U razgovoru i njima upoznali smo ih dakle nema neprijatelja tako da su mogli ubrzano produžiti put.

Ulazimo u B. Krupu tu malu Bosansku kasabu na Uni - koja nam je tog puta izgledala veličanstvena mjera jer je naša. Sretamo se sa poznatim drugovima. Hajka se veseli. Narod je izašao po ulicama i svuda se vide grupe vojnika i civila. Partizani su živi agitatori Svuda objašnjavaju ciljeve borbe.

Hamdija i Mirko nas čašćavaju. Nazdravljamo pobjedi i želimo nove. Hamdija nam pokazuje jednog svog borca. On prilazi i moli čašu vina. Čudna je priča o tom čovjeku. Hiljadu ^{deset} četrdeset prve u vrijeme najvećih pokolja i on je bio među ~~zad~~ zatvorenima koje su vodili naše "Crnog jevreza" i ubijali. Grozna je njegova ispovijest - ispovijest čovjeka koji je isao u smrt i preživio strahote ustaskih zvjerstava. "Kada su nas svezane doveli više jezera - ubijali su nas po po grupama. U grupi samom bio je i moj brat, Cuo sam rafale i znam da

nisam bio pogodjen ali sam zajedno sa ostalim strmoglavo pao u jezero. Bio sam onesviješten. U vodi sam došne sebi i osjetio da nisam mrtav. Pokušao sam plivati. Uspio sam doći do obližnjeg mosta gdje sam se podvukao. Noć je bila jezovita. Pomrčina je bila još veća u tom crnilu jezera. Osjetio sam kratke šumove kao da neko pliva. I nije mnogo prošlo iz primakao mi se jes jedan. Bio je ranjen. Prihvatio sam ga i čvrsto smo se držali greda od mosta. Ni pokušao nisam da ga pitam ko je jer sam se bojao i svoga šapata. Prostala je pucanje. Svršila se kovano ugrifanje. A onda u ubrzo ču se šum motora i kamion predje preko mosta u pravcu Bihaca. Tek tada mi se javi moj drug sav je drhtao kao i ja ali počeo se saliti da ga hvata nesvijest. Pomisljali smo obadva na isto da nam se je nekako izvuci ispod mosta. Pa ubrzo se opet čula zuka kamiona. Stigao je do mosta i stao. Mi smo umrli od straha. Iz kamiona je izašao nek ustaša s namjerom da traži da kogod nije ostao živ. Tražio je bateriju. Drugi su mu dobacivali da je lud i da ide na kamion jer ni ptica ne bi ostala živa kad bi je odozgo bacili u jezero." Najzad je i on odustao od traganja i popeo se na kamion. Opasnost je prošla. Misimo se bili prihgubili jedan uz drugog kao da nismo disali. Kad smo došli sebi izvukao sam ranjenog druga i polako smo prešli cestu a onda se počeli penjati uz obližnje brdo. Vukli smo se kao mrtvaci izlemljeni iskrkani. Dan nas je zatekao negdje blizu vrha brda ali smo već bili sigurni da smo se ovog puta izvukli."

A što sada radiš? Upitao ga je i prebacivao mu Hamdija.-
Novi disciplinovan! Dosada si bio tri puta razoružan. Kad smo posli na Krupu on je išao bez oružja. Upao je prvi u grad i došao do oružja. Zadavio je jednog ustašu. A onda je otišao sam do

obližnjeg tunela, ipak opet goloruk i uspio je da dovede 30 domobrana sa oružjem. Eto toga živog heroja - koji neće da nas sluša. Ne znamo da li opet da mu dadnemo oružje. Završio je Hamdija.

Zaista ima mnogo toga što naša partizanski ponos ne dozvoljava - a na prvom mjestu ^{NEGA} nerhičnost. Vojska bez discipline je najobičnija rulja koja kao gomila može postići uspjeha ali koja će se najzad pretvoriti u rulju - u bandu. A mi smo oslobodišci i to moremo svuda pokazati.

Iz Bos. Krupe krenuli smo desnom obalom Une. Stigli smo u Rakane. Nailazimo na Voju Todorovića, komandanta I Krajiške brigade. "Baš sam vas i trebao. Poslao sam kurira do vas. Mi se spremamo da napadnemo Blatnu i vi bi nam mogli isporučiti s lijeve obale Une da postavljate zasjede"- rekao nam je drug Vojo. Poblizje nas je upoznavao sa planom napada. - Drug Levi je raskrillio kartu na zemlji i daje neke predloge u vezi napada. Stižu nam ši kuriri, komandir prve čete Fero Malinić javlja da će on sa svojom četom zauzeti Blatnu bez ikije pomoći. Na malom komadićku papira izvještava da je uhvatio vezu sa domobranima iz Blatne, te da su se zdogovorili o predaji. Javlja da će se u prvi sumrak prebaciti na desnu obalu i izvršiti napad.

Situacija se izmijenila. Pretresamo nove podatke i zaključujemo da svakako vidimo jedan bataljon brigade kao rezervu - ukoliko bi domobrani prevarili da ih dobro opametimo. Krajišnici će pripremiti i bacače. Rukovodilac zina bacačkog odjeljenja je dobio zadatak da uzme potrebne elemente - kako bi mogao po potrebi dobro i sigurno dejstvovati. Akcijom će rukovoditi po sporazumu komesar Kačar ispred I krajiške i komesar IV banijskog bataljona. Javljamo Peri plan napada i ugovorene znake.

U prvi sumrak prebacio se Malivuk sa svojom četom. Komandir

dant Djuka, dovukao je pojačanje toj četi i on se s njima prebacuje. Nastali smo se na kraći dogovor. Fero nam ukratko iznosi kako je uhvatio vezu s domobranima." "Poslao sam jutros rano patrolu pored Une. Bila je magla. Privukli su se samoj obali i zapazili gdje se neki ~~xxx~~ domobranci umivaju na Uni". Zviždukom su skrenuli njihovu pažnju na sebe. Uspjeli su da s njima razgovaraju. Tražili su njihovog starješinu na razgovor preko vode" a hitno su poslali jednog kurira po (komandira) mene. Ja sam došao do naših i zaista poslije nekoliko časaka došao je na obalu domobranski starješina. Zdogovorili smo se da će nam se predati ali da "fingiramo borbu". Prepucavaćemo se jedno vrijeme da bi oni mogli imati izgovor da su pod borbenim bremenom bili savladani." Rekao mi je da imaju jednog ustašu koji će se boriti ali da će oni s njim srušiti. * On je na teškom mitraljezu i tući će prugu. Oni će zadužiti pojedine domobrane da nas upoznaju na minsko polje. Sve je utanačeno i mi ćemo prvi otvoriti vatru." Mi smo nepovjerljivi. Upozoravamo borce da budu vrlo opretni i spremni na najčešću borbu. Obično u ovakvim momentima, kada skoro svi borci znaju "da je nešto uglavljeno" i da će se doći do plijena bez "borbe", popusti borbeni ~~OPITO VPAST~~ i ide se u borbu "kao u svatove". Mi smo svjesni da neprijatelj takvim svojim "uglavljivanjima" može napraviti nemalo da bi se bolje spremio i nema nam veće žrtve.

Rasporedjujemo se u streljački stroj kad smo prisli na potrebno otatojanje. Nasi otvaraju platanisku paljbu ali u vazduh. Domobranci odgovoriše vatrom. Sejenjujemo po svjetlećim mecima da pucaju visoko. Ali pored pruge počeo sipati "šiša". Ovdje nema šale. Ustasa je tukao ~~O.D.R.E.D.E.N.J~~ prostor punim rafalima. Odjedanput je umukao. Mi smo mislili da su i njih domobranci svršili. Jos smo se malo prepucavali a onda se čulo "juriš" i galama naših boraca. Domobranci nas upozoravaju na "ježve" i

minska polja. Ulazimo u stanicu. Pero odmah respituje za ustašu .
Nema ga! Domobranci ga nisu ubili, bilo im ga je žao ali vole da ga
mi ubijemo. Pero se uzvrtio po zgradi i hoće svakako da ga pronađe.
Ubrzo ga je doveo.

- Zna li gdje sam ga našao? Sakrio se na tavan. Počupao je bio
vrata, ali sam ih izvalio. Evo vam tog junaka sa mitraljeza!

Ustaša, mladić od svojih dvadesetak godina, skupio se kao
prebijeno psoto iako ga niko nije dirnuo. Pod ostrim pogledima
boraca k leđi mu se krv u žilama. Noli za oproštaj i da nikad nije
nikoga ubio. Pero ga je svezao za svaki slučaj i predao štabkim
kuririma. Borci se razmilili po zgradi u podrum na tavan, po so-
bama i izvlače gdje god šta ima. Pune kistre municije iznose se
brzo iz zgrade. ~~PERA~~ i hrana stavljaju se na jedno mjesto.
Domobranci slažu puške a naši ih prebrojavaju.

Upozorava nas komandir domobrana da još ima jedna njego-
va grupa nedaleko ~~PERA~~ ^{OROCI} koju treba dovesti. Određujemo Feru da
ide sa grupom a vodiće ih jedan domobran. Imamo dovoljno vremena da
bez opasnosti pokupimo sve što nam može koristiti. Ubrzo Pero do-
vodi još petnaestak domobrana. U stanici vri. Bogat plijen. Javlja-
mo drugu Voju da je plijen plan ostvaren i o rezultatima akcije.
Naši borci sa vendlovkama poskakuju tj. od radosti jer će dobiti
"garavu". Mnogi će se od njih odući. Izmijenice se lice i naličje
našeg bataljona.-

Odlučujemo da pozovemo Otoku i tražimo pomoć od njihovog
garnizona. Prilazimo aparatu. Otoku naziva domobranski starješina.
On će ih zvati zbog "glasa" i upozoravamo ga da im panično prikaže
situaciju - kako bi se odlučili da pošalju pomoć. Mi smo riješili
ukoliko pošalju pomoć da istu dočekamo u zasjedi i na taj način
povećamo uspjeh. Nismo sigurni u ovaj plan ali probaćemo "jer

ponekad uspijeva i ono u što nismo imali nimalo nade". Otpočinje telefonski razgovor. Domobranski starješina ih upozorava na napad i da hitno treba pomoć. Ukoliko ne dobijemo pomoć svi ćemo izginuti!

-Halo, halo... Otoka, halo...

Javlja nam se glas dežurnog telefoniste. - Je li to Blatna?

-Blatna je ovdje, Blatna....Dajte nam na aparat zapovjednika!... zapovjednika.

-Odmah....otegnuto odgovori dežurni telefonist.

Aparatu pridje Pero Malivuki moli da on razgovara sa zapovjednikom. Upozoravamo ga da bude diplomatski vješt "da nabi izgubili ono..... a ni sami nismo bili sigurni sto".

Pero uze slušalicu i poče sa "halo". Ko je na telefonu?-pita Pero Svi smo se uzirili jer nas interesuje razgovor "našeg diplomate". Neki se pribili uz Peru da oni čuju šta će govoriti g, zapovjednik.

-Ovo je Blatna, dere se Pero. Šta je sa pomoći..l. šta je.... Čujemo odsečene tihe glasove iz aparata: "Držite se... držite se do sutra.... Probali smo sakupiti.... ali ne do sutra. I mi očekujemo napad Pa znate valjda.... u Krupi su...

Pero se meškolji i pogledom nas pita "šta"... šta bi dalje govorio? Djuro se poče smijati. +Mi smo spremali ražanj a zec neće da dodje. Daj ga u materinu...

Pero i dalje nastavi razgovor. - A šta ćemo ako ne :og-nemo izdržati do sutra?

-Nemojte se predavati.... držite se... sutra ćemo vam pomoći ako nas ne napsdnu.Sad je sve raštrkali se...govorio glasno aparat.

-E šta kad je tako, viknu Pero onda zapiši ili upanti da si razgovarao sa partizanom. Mi se dobro držimo u ovom tvom uporistu... Aparat je počeo da zuji jer mu je sabesjednik sigurno bio - na drugoj strani - bacio slušalicu.

Domobrani su svi Hrvati. Većina ih je iz okoline Varaždi-

na. Kuriri su svezali ustasu i dovedoše ga nama u sobu. Gledamo toga plavokosog mladića, bijeda, plućna lica gdje moli za oprostaj. Domobrani nam šapću: ne, nemojte ga za živu glavu puštati on je veliki zločinac. Mi bi svi stradali radi njega. Streljajte ga... ucmekati ga majku mu nstašku...

Mislim o tim domobranima. Čudni su to ljudi. Oni ga nisu htjeli ubiti a evo mole nas, i ne da mole nego traže po svaku cijenu da ga ne puštamo živa. Zašto su takvi? Ne vole ustaše. Čak ih mrze. Žele ih kad ih oni trebaју da ubijaju? Nemam vremena da o tome mislim dugo, jer je u zgradi gužva. Prebrojavaju se puške, čebad, šatorske krila, bombe, Pregleda se svaki čošak. Sve se brzo kupi uz galamu koja je ponalo nama svojstvena kada se dodje do plijena. 64 puške, 4 p.mitraljeza, 48 hiljada komada metaka, teški mitraljez. Liješ plijen u ovoj jeftinoj operaciji... Krajišnici od nas ništa drugo ne traže nego samo municije.. Dobri su to drugovi i ratnici. Nisu samoživci jer vide nase golace... Kolona domobranska krenula je zajedno sa našim četama na prelaz do Une. Prebacujemo ih na Baniju. Jedna desetina, koja je ostala da zapali stanicu i razruši skretnice sustizala nas je. Plamen od stanične zgrade dizao se je visoko u nebo osvjetljavajući bližu okolinu. Pored kog god borca prodješ čuješ kako smokoće ustima... jede domobranski mjesanac sa marmeladom. Umorni su i blatnjavi ali doskočice sipaju kao iz rukava. Polako se vuku i galame... jer nema neprijatelja na nekoliko kilometara. A čuli su kakav je to neprijatelj" koji će dati pomoć napadnutima sutra".

Oko tri sata ujutru počeo je napad na Čadjavicu. Napad je vršio Cvijin bataljon iz "Prve Krajske". Borba je bila ostra i na momente je izgledalo kao da se je sve slilo u paklenu vatru. Nisu se mogli razlikovati pojedinačni mitraljeski rafali, pa čak ni sraz

detonacije bombi. Bilo je kao u kotlu. Neprijatelj je davao grozničav otpor. Borba se je oduljila i prema tome smo ocijenili da nismo zauzeli Čadjavicu. Svuda je oko uporišta brisani prostor i postoji opasnost za neuspjeh i da imadnemo veći broj žrtava. Pronalaze nas kuriri koje je poslao B. Vojo Todorović. Od nas se traži da se lijeve obale Une ringiramo napad na Čadjavicu kako bi se djelovi Cvijinih bataljona lakše mogli izvući preko brisanog prostora. Odredili smo jedan vod za taj zadatak. Borba se je oteglala skoro do noći, kad su naši na desnoj obali uspjeli da se izvuku. Što što vam je borba-rat! U jednoj istoj noći na jednom sektoru se postižu "laki" uspjesi a na drugom "bezuspješni napadi". Svaki čas je promjenljiv i kako se kome nasmije sreća.

Narod iz obližnjih sela Dobretina, Ivanske, Bastre-Banjana skuplja se oko staba da "vidi zarobljenike". Svaki pa i najmanji uspjeh vojske to je i uspjeh pozadine. I sasvim je prirodno interesovanje koje svaki čovjek, omladina, babe, djeda, pokazuju-i-pokazuju i ovom prilikom. Svalače se i partizani i domobrani. Razmjenjuje se odjeća i obuća. Domobrani, "to naše zlatno pravilo" već odavno znaju, pa i u ovoj grupi ih ima koji su bili "partizanski gosti". Održali smo s njima "ubjedjivačku" konferenciju da ostanu u partizanima i da se bore protiv okupatora-ustaša i četnika. Javljaju se dvojica iz okoline Zagreba, ali i oni se poslije pokolebaše. "Pa znate družo komesare, mi ćemo vama i ovako koristiti. Dobar smo mi vas magazin. Privučemo se svojim kućicama i tamo se kriti, a ako ne mogu, nikako onda ćemo uprtiti puške pa ćemo ih vama dati. A one budale će nas opet naoružati". Nekoliko njih izjavise "pa mi ćemo se pridružiti partizanima u našem kraju ako bude gusto". Računica seljaka koga još fašizam dobro prignječio. Ne pođnose svabe, mrze ustaše, ali im se s njima

otvoreno ne bare RELEJNIM stanicama uputili smo ih na njihove krajeve.

Čete su se išerale. Uniforma i "pravo" oružje daje vojniku drugačiji izgled. Nije toliko važan vanjski izgled koliko uticaj koji uniforma i "pravo" oružje vrši na dušu boraca. Kako je mnogi od nas nekada mislio o uniformi, kako čovjeka zarobljava, pritiska ga kao mora i guši, ukviruje ga i kao ličnost i što je "najteže" ukviruje mu dušu". Kako je bilo tada lijepo biti "civil"-slobodan kao ptica. Ali u ratu je to drugačije. Uniforma nam se sada čini ne rečim "velikom", čas im uzdiže, čini nas odgovornijim, požrtvovnijim, oduševljenijim. Ona će mnoge borce polako dizati iz okvira "lokalnosti" koji još u njima živi, i koja treba pobjeđivati. Svaka uniforma u našem borcu ima svoju istoriju. Ona je vezana za mnoge naše napore, neprospavane noći, duga i teške marševe, borbe i prolivenu krv. Zar nije ča četa a ponekad i najčešća-tematika razgovora naših boraca, "gdje se ko obukao i kako, gdje je ko zarobio oružje koje nosi i kako". Koliko su borci čiliji, lag-niji, ostriji u pokretima kad imaju uniformu? I pogledi im se pomalo mijenjaju -postaju ratnički ostriji, suroviji. Uokvirivanje je potrebno i čak i nužno ako hoćete da imate vojnike. Mi se ne osjećamo "zarobljeni uniformom" - jer plemenitost ciljeva naše borbe uliva nam i ljubav za vojsku koju stvaramo.

Skok , lijep skok u našem razvoju. Pored plemenitog cilja borbe i "vojnički izgled "Narod gradi - narod razgrađuje".-

Ona je "slobodna" za prelaze. Na 10-15 km nema neprijateljskog uporišta. Čamci se ne sakrivaju u "bazena". Ladjari se vrzaju pored vođe. Svi su u pripravnosti. Izvodi se "udar na prugu". To je akcija pozadine. Odbori su oglasili upoznali sva sela - da se "mobilizira" sve što je sposobno za tu akciju. Pronalaze se krampe, lopate, sjekire, pile, ključevi za šerafe i sav alat potreban

potreban za akciju. Ovo je prva akcija u kojoj učestvuju pozadina Grmeča sa pozadinom Banije. Zbog toga se iskuplja "sve sposobno" da bi se manifestovala snaga "retnika" iza fronta.

Prołaze duge kolone omladinaca, omladinki, staraca i žena prema pristanistu. Una je tiha i cutljiva kao da i ona hoće u ovom velikom trenutku da olakša prełaz. Ladžari se svukli kapute zasukali rukave a po rutavim prsima im se užiju sunčani zraci. Rađe četiri čamca. Svaki prebacuje po 5-6 lica. Mišići kod ladžara napinju se i znoj ih probija. (vrela junkska dan).

Na desnoj obali pored pruge iskupljali su se Podgrmečlije. Došli su organizovano iz raznih obližnjih i udaljenih sela. Raspoređuju se u vodove, desetine, grupe. "Po vojnički treba nastupati u akciji" jer se tada više uradi.

Banijci su se prebacili preko vode i kolonom idu pruzi. Dobili su raspored. I počinje bitka. Otkarapljuju se šine ~~u vodu~~ i bacaju u Unu. Režu se telefonski stubovi, razbijaju čaše i trga žica. Razvlači se sljunak a pregovi se slažu na gomilu za "palenje". Neke grupe odnose u Unu šine sa pravovima. Ovaj komad pruge skoro od Čadjavice pa dalje do Blatne postao je "poprište" ljutog okršaja. A kad je pala noć - blaga junska noć, plameni jezici pojavili su se duž "nekudašnje pruge". Na stotine vatara ~~ukazivaj~~ pokazivala je koliko su udarničke pozadine svršile toga dana. Dolinom Une odjekivala je pjesma - slobodarska pjesma - slobodnih ljudi.

4. juli.

Fozvan je štab bataljona u štab odreda. Krećemo na put Djuro, ja i operativni oficir. Pred zgradom stabu odreda iskupili se rukovodioci ostalih bataljona. Pretpostavljamo da se sprema šira akcija - vjerovatno čitavog odreda. Dosada još nismo izvodili takvih akcija, a to znači još odred kao borbeno formacija - cjelina

- nije oprobao svoju snagu. U akcijama t kvog "stala" pojaviće se . . . M.N.P.G.O. . . pozitivnih i nepozitivnih pojava koje će poslužiti za dalje dizanje borbenog kvaliteta naših jedinica.

Štab odreda nam saopštava da će sutra veče početi akcija na Bos. Novi. Cilj napada na ovo uporište - "neprijateljsku tvrđavu" u Bos. Krajini jeste: rasterećivanje kozarske ofanzive koja je bila u punom jeku. Dobili smo i pored usmenih objašnjenja i pismena naredba. Početak akcije u 11 h. navečer. Znak za juriš na grad biće kad naš avion izvrši bombardovanje grada i počnu dejstvovati naši topovi - Krajiski topovi. Dotle da se izvrši izvidjanje terena, kopanje rovova za mitraljezku gnijezda mjere u vezi podvlačenja uporištu i dr. Napad na Novi vršiće se iz pravca Podgrmeča - preko Novske planine, iz pravca Kozare na "Kulu" dominantnu tačku više grada i iz našeg pravca preko Matijevića - lijevo obalom Une. Vršimo zajedničko izvidjanje i upoznajemo se поближе sa rasporedom naših bataljona. Naš bataljon će nastupiti pored Une ka mostu - a lijevo od nas će II bataljon napadati na utvrđene kote oko Matijevica Iebrenicu gdje ima-ju 4 haubice - koje je neprijatelj utvrdio (cik-cak rovovima i bodljikavom žicom sa *M.N.P.G.O.* poljima. - U grad će upasti "Omladinska četa" krajiska, unutra se sakriti - da bi "zametnula" nered kod neprijatelja kad otpočne napad. Obilježili smo mjesta gdje ćemo iskopati rovove za mitraljeze. Ukopaćemo ih na nekoliko mjesta i rovom "spojnicom" prebacivaćemo naša dva teška mitraljeza da bi neprijatelj mislio da ga tuče više mitraljeza.

Na konjima se žurno vraćamo u bataljon. Akcija je zamašna - traži samoprijegornost, zalaganje, odlučnost. Treba pomoći Kozari! To saznanje da je Kozara uobručena, da je u teškom položaju - treba da prodrma svakog borca. Ako bi ovladali Bos. Novim

to znači izlaz za Kozaru. Neprijatelj bi se našao između dvije vatre i morao bi "otvarati izlaz". To trebamo postići ne žaleći žrtava.

Vršimo savjetovanje s komandama četa. Na osnovu njihovih podataka o neprijatelju - dajemo konkretne zadatke četama. Većina boraca našeg bataljona poznaje teren - prilaze gradu - a i sam grad. Odlučujemo da i pored poznavanja terena u toku sutrašnjeg dana izvidimo teren i da zadatke u potpunosti rasvijetlimo. A dotle pripremiti t.j. održati sastanke ćelija partije i aktiva SKOJ-a i tu "najudarniju pesnicu" dobro pripremiti.

Dan nam je prošao u izvidjanjima i ostalim priprema. Spustala se je noć. Mihi povjetarac se je poigrao poigrao dolinom Una, a tamo u pravcu Kozare čula se je jeka topova. Iskupio se je bataljon. Pri ručnoj lampi komandant je pročitao naredbu za napad na B. Novi. Borci su ga slušali napetom pažnjom. O značaju bitke govorio je komesar. Mjesecina je bila kao dan. Kolona po jedan kroćemo. Desno od nas vidi se modrikasta Una. Krećemo seoskim putem ka Stijevecima. Došli smo do na dva kilometra od uporišta. Na desnoj strani Une nedaleko od nas vide se svjetla po kućama u predgrađu Novog - Vidovici. Jedan vod sa operativnim oficirima odvajaju se od nas i odlaze lijevo na obližnje kote, gdje su u toku dana ukopani rovovi za mitraljeze. U ustoj nepokošenoj travi zapliću nam se noge. U obližnjim kućama nema žive duše. Neprijatelj puca na sve strane. Nekoliko rafala prozvižda više naše kolone. Nekoliko pucajeva odjeknu pojedinačno. Javljaju nam pr ko veze da imamo jednog ranjenog. Slab predznak. Još do borbe - do napada - ima sat, a mi već imamo ranjenog. Prosvirao mu je metak kroz obraz ne ošteti osi kosti. Čvrst je i ne pušta glasa. Uvukli smo ga u kameni podrum obližnje kuće, gdje se odlučujemo da postavimo bataljonsko previjalište. Tu zadržavamo i seljake koje smo mobilisali za nošenje ranjenika. Stigli smo na položaj za napad.

Primiče se 11 sati. Napeto očekujemo zvuk aviona. Ali ga nema! Nijemu ti inu razbija poneki domobranski pucanj. Do našeg satu već je prošle 5 minuta. Pripitkivamo se zašto nema aviona. Odjedamput ču se detonacije topovskih granata. Počinje napad. Sa svih strana vatreni обруч primiče se gradu. U samom gradu vodi se paklena borba. Tamo ključa kao u kotlu. Šeho je upao u grad sa omladinskom četom i vodi borbu s blindiranim. Naš drugi bataljon uz sadejstvo trećeg zauz o je jag Lebrenicu - najutvrđeniju točku u vanjskoj odbrani grada na lijevoj obali Une. Poginuo je komesar bataljona. Domobranski je satnik s četiri haubice predlagao da otvore vatru a na grad, ali naši drugovi nisu usvojili taj predlog zbog toga što bi tukli i naše. Mitraljezi kose, a bacači riju na sve strane. amo na momente se mogu razabrati pucnji pušaka. Primakli smo se vanjskim kućama grada odakle nam pružaju ogorčen otpor. Borba se oteгла. Već se primiče i jutro. Imamo dosta ranjenih. Brzo ih izvlačimo do previjališta odakle ih bolničari prebacuju u stapsku ambulantu. Dobivamo naredjenje za povlačenje. Već sviče. Iod borbom se povlačimo. Kad smo izašli na obližnje brežuljke počeli su dolijetati neprijateljski avioni. Spustili su se tako nisko da nam se čini da će zepeti za vrškove drveca. Neilosrdno mitraljiraju i bacaju svežnjeve bombi. Mi mo se sklonili u obližnje šikare i jaruge, niko ne pokušava da se odlijepi od zemlje. Ne stijemo se izlagati novim nepotrebnim žrtvama. Neraspoloženi smo. Namrgođenih lic, ispijeni i umorni nastavili smo put kad je nestalo neser ršmita.

Dobili smo od štaba odreda obavještenje o uspjesima i propustima II bataljona. Nisu izvukli topove. Nisu ih čak ni minirali ni odnijeli zatvarače. Neprijateljski vojnici, koji su bili zarobljeni na Lebrenici, u otstupanju naših pokušali su da su-

taku po njima. Naša velika neiskustva! A na Podgrmečkoj strani jedan bata ljon nije stigao na vrijeme u akciju i nije izvršio zadatak. Zbog toga je Mehina jedinica bila u opasnosti da bude uništena u gradu. Meho je bio ranjen i uspjeli su ga omladinci - borci izvući. Javljali su nam drugovi iz Podgrmeča da je naš avion koji je trebao učestvovati u napadu - ovaj dan izgorio, jer su ga napali avionski avioni. Žrtava je bilo mnogo i s jedne i s druge strane. General Stal je tada izjavljivao, da od Kozarske ofanzive ne bi odustali da je pac i Bos. Novi, pa i Zagreb u naše ruke! Nijemci su bili sviješni šta znači Kozara sa svojim partizanima. Oni su htjeli da unište njenu živu snagu, narod Kozare, koji se borio kao jedan čovjek; htjeli su da unište njeno srce i da prospu herojsku krv. Iako naš napad na Bos. Novi nije uspio, ipak je on davao drugovima u Kozari snage i da produže borbu za život i smrt, dajao im vjeru u to da nas još ima i da ćemo ginuti jedni za druge dok nas postoji.

Bitke na Bačugi

U napadu na Bačugu selo između Glina i Petrinje, učestvovali su I i IV bataljon Banijskog odreda. I prvi bataljon je sa prokušanom borbenom tradicijom, a IV je još mlad, treba da se uči vještini borbe. Ne može se reći da i on nema iz sebe svijetlih uspjeha, ali je još daleko od toga da bi se nazvao "udarni". U ovoj akciji i IV batalj. treba da pokaže i volje i upornosti da bi se bar primakao naziv "udarni".

Noć, ljetna, pomalo sparna noć. Oko pruge Glina-Petrinja, kuda se prebacujemo na momente duhne povjetarac - ali tek toliko da ga jedva osjetiš po licu i kao da te izaziva. Kolona se otepla - žini ti se da joj nema kraja. Postali smo snaga i iz dana

u dan postajemo jači. Ovdje nas ima oko četiristotine a takvih po četiri stotine, hiljade ima svuda po našoj zemlji.

Prinikli smo se uporištu. Na obližnjem brežuljku vidi se crkva koja je bila pretvorena u hapsaru kad su ustase "carovale" među golorukim narodom. Djuka poznaje svaki grm jer to je njegov kraj. On prilazi borcima i počinje ih raspoređivati. Strpljivo komandantski objašnjava pravac nastupanja, govori o podilaženju, tišini upućuje kad će se otvoriti vatru. "Četvrti" vrši napad a "prvi" ga ispodmaže sa jednom četom. Dvije čete su otišle na obezbjedjenje prema Petrinji. Znamo da je tako zloglasni korak Irak sa svojom bojnom i da će poći da intervanise kada čuju borbu.

Otpočela je borba. Početak joj je plahovit. Partizansko je pravilo pored iznenadnosti u napadu i "Silovitost". Neprijatelja treba ošamutiti ne dati mu vremena da se snadje. To pravilo smo primijenili i ovdje ali neprijatelj je bio budan kao da je "nešto očekivao". Pružili su nam ogorčen otpor. Imamo čestih slučajeva u borbama da, poslije oštrog okršaja, nastane zatišje. To je "zatišje na momenat". Tako je bilo i u ovoj borbi. Svako zatišje mi probamo iskoristiti. Nastaje dozivanje. Pitamo ih: "Ko je tamo"? Odgovaraju da su Krajišnici". Savjetujemo im da ne gube uzalud glave, da se predaju. Oni nam odgovaraju: "Ovdje su domobranci, ljuti Krajišnici - biste li mitraljeza? ludački bi podvrisivali i ispalili po nekoliko rafala. Mi smo strpljivi i uporni. Nas interesuje iz kojih su mjesta. I dobivamo odgovora "Iza nas od svake: Bužima, Bihaća, Krupe, Eladuse".

U bataljonu smo imali dvojicu drugova iz Bužima Mehu i Ibru. Preko veze tražimo Ibru i on polako potrbuške privlači se nama. Govorimo Ibru da pita ko se nalazi iz Bužima. Iz rovova mu na upit odgovara jedan "da je bužimljanin od glave do pete".

Sad nastaje prepoznavanje starih poznanika po glasu. Vatra je prestala i čujemo gdje z u rovovima viču da se ne puca. Razgovor treba razviti i koristiti da bi se bliže podišlo rovovima.

- Jesi li ti baš Ibro? pita domobran iz rova.

- Jesam, jesam - tačno znaš zemljak! - Sjećaš li se kad smo bili zajedno u domobranima u Krupi? Znaš li kad nam je ona u kafani pjevala? Ti si joj daš stoju!

- Sjećam se Ibro. Dodaj do rene u rov". Čujena gdje upozorava obližnje domobrane da niko ne puca. - Ne boj se Ibro, niko neće netka opaliti - . D O B ! . na razgovor!

Ibro, stasit i okretan mladić, od svojih 20 godina traži od komandanta odobrenje da ide na rov. - Još ne sačekavaj odgovor, edvažno se upravi i punim korakom uputi rovovima. Komandant naredjuje stroju - privlačiti se rovovima ali da niko ne puca.

Zora je počela da radi. Sa istoka je pucala bjelina da dana a na domobranskim rovovima stajale su dvije prilike usprevljene, zagrljene. I sve oči bile su uprte u taj prizor. Nasil su već došli do samih rovova. I nestaje bratimljenja braće koju je okupator htjeo zakriviti i istrijebiti. Domobrani su se predali, njih 135 su sa zapovjednikom učiteljen - hrvatom. -

130 pušaka, 7 p.mitralj. 2 teška mitralj. 140.000 neteka i mnogo g druge sprema koju smo jedva potov rili na četvo-ro kola. Bogata lavina. Bataljonski brico. tako se je snabdjeo, da bi mogao "otvoriti" salon". A to nije za poteženivanje kad se zna "šta znači brico za nas." Trijao je rukama, zadovoljan, jer nije džabe ceketao usnara kada je od štabnih kurira "načuknuo" da će se ići u akciju. " bio je vrlo uporan u "da i on ide u borbu".

Djuka je pronašao staru (majku) i ženu sa djedom. Otprema ih na Baniju na slobodnu teritoriju. Teško je izraziti riječima taj i dirljivi susret majke sa ratnikom sinom i onih grčevitih - snažnih poljubaca djece i žene koja susreću, poslije toliko mjeseci - oca - oslobodioca. Sjetio sam se i ja svojih roditelja od kojih me razdvaja na stotine kilometara, i koji ovako negdje grle - bogzna koga crnogorskog ili srbijanskog partizana - koji im donosi slobodu. Starica grli i mene jer sam Djukin drug a svi njegovi drugovi to su njena djeca. Sjetio sam se mnogih motiva naše umjetničke književnosti gdje su obrađeni likovi majke - sveopšte majke; vjerne *W.M.B.E.* i druge ali mi se je ova starica učinila u ovom trenutku tako velikom, da joj nije samo dovoljno reći "majko".

Kola sa plijenom prelazila su prugu. Na mjestu gdje je prvi bataljon i obezbjeđivao otkočela je borba. Djuka odvaja dvije čete sada dobro naoružane p.mitraljezinu i kreće prema mjestu borbe. To je Mrak pošao da intervenise ali smračilo mu se. Za nepunih sat borbe djelovi Mrakove bojne bježali su prema Petrinji da kažu "nepobjedivom Mraku" da su pobijedjoni.-

Većina predanih domobrana su muslimani, krajišnici iz Cazina, Bužina, i okoline Velike Kladuše, Bosanske Krupe, Bihaćke Gat. Po običaju s njima smo ~~možda~~ održali "objedjivačke konferencije" da ostanu u partizanima kako bi formirali muslimansku četu, ali im naši argumenti još nisu shvatljivi i bliski. Odlučili su se da idu kućana. Znali smo da će biti koristi od tih "živih letaka" ali neobično bi se brže razvijao naš pokret u tim krajevima da su ovakvi htjeli prihvatiti naše pozive.

X

X-- X

Pogranična muslimanska sela zadaju nam najviše brige. Tu se najviše ističu Vrnograč, Pozvird i djelomično i Bužim. Uspjeli smo stvoriti vezu sa Tatarom u Vrnograču "ali jedna lasta

ne čini proljeće". Za nas je i ta veza neobično važna jer polako će se naći ljudi koji će biti "iskre" a takav je bio Petar.

Divlje ustase okupljene oko Zore Sadikovića često prave hajke na pogranična srpska sela u Glinicu, B.Bojnu, i dr. a ponekad se prebacuju preko rijeke Gline u srpska sela u podnožju Petrove Gore.

Na signale civilnih straža narod ovih sela skoro svakodnevno bježi od kuća prema Opljaju, Hrvatskoj Bojni - gdje je bilo sigurnije. Često su gorele kuće, hambari i štale. One koji nisu mogli bježati . *ZAVINE RUKJE* su hvatale, mrcvarile i vrlo često spaljivale. Iz tih sela diglo se pod oružje sve što je bilo sposobno.

Avgusta mjeseca 1942. g. dvije čete IV bataljona i jedna četa II bataljona uz sadejstvo jedne kordunaške čete napale su Vrnograč. Bilo je zauzeto čitavo naselje izuzev starog turskog grada - tvrđjave koja je bila tada neosvojiva. Toga dana mnogi zločinci su platili svoja zlodjela a dimovi i plameni njihovih kuća služili su dugo kao apomena da je prošlo vrijeme nesmetanog važenja zločinstava. Ovom akcijom rukovodio je štab odreda. Zbog poljevinu glavni štab hrvatske je . *UKORIO* štab odreda - smatrajući taj korak nepolitičkim. Glavni štab je stajao na stavu da borba ni u jednoj fazi ne smije preći a osvetoljublje naših masa jer zavedene, prevazene muslimanske mase treba osvjetavati, u *Ki* koj su im pravi neprijatelji. Zločinci treba da osjete naš gnjev, ali taj gnjev ne smije se pretvoriti u osvetu prema svim muslimanima toga kraja. Sve partijske jedinice u četema detaljno su pretresale grečke u akciji na Vrnograč usvajajući pravilnost stava G.Š.H. Poslije ove akcije malo kada su se usudjivali ustaski banditi da predju "granicu" i da harače i pustoše po srpskim selima.

"Kada nam si je ležke. Tanak proziran papir u raznim bojama, dobar za zamotavanje cigareta. Proglas GERMONEA... stvaranju hrvatske - pravoslavne crkve.

Zakazali smo zbor u Obljaju. Narodu treba reći o novim Pavelićevim trikovima. Razgovaram sa Dmitrom Mitičem - članom SK KIJ Glina o ovom letku. Gledajući sliku "Pavelićevog agenta" - pastira nove hrvatsko-pravoslavne crkve". Dmitar mi ispriča priču koja je već po narodu kružila.

"Pavelić se bio zarekao da će Srbe potrijebiti u NDH pa se malo u računici prevario. Došao je na to da se ne može jedan narod istrijebiti. Kad je to saznao - onda je sjeo kod Kate pa počeo raspraviti kako bi bar Srbe navukso "na x tanak led - ali da mu nekako i povjeruju. Tako razmišljajući on odluči da po Hrvatskoj traži živog srpskog popa. Stavio je u pokret čitavu državnu mašinu da ga pronadju ali sa svih strana stižu isti glasi: "Nema! Jednoga dana on sam izadje u Zagreb da bi lično vidio jer nije vjerovao svojim doglavanicima "da baš nema ni jednog živog srpskog popa" i tako šetajući, uz strašnu pratnju naildže na jednog čistača ulica. Bav zarastao u bradi, u dronjicama, ugledavši p Pavelića, čistač je probao da bježi. Paveliću se na prvi pogled učinilo da bi taj čistač mogao biti srpski pop i kad je ovaj počeo da bježi svi su pojurili za njim. Uхватili su ga i onako pretstravljenia doveli Anti. Čistač je pao ničice moleći za oprostaj jer je on samo siroti čistač koji je htio "njegovanju svetosti" očistiti prostor da bi nesmetano šetala. Pavelić ga je pitao da li zna pjevati pravoslavne crkvene pjesme. Bradonja, čistač, polumrtav od straha odgovori: "Ja sam Hrvat" ja sam ustasa vaše prevashodstvo ja nikad nisam bio grko-istočnjak. Oni su po vašoj zapovjesti uništeni. Kada je govorio Pavelić je osjetio ruski naglasak pa mu je dobaci "A ha, ti si Rus! Znas li ti da je Pitar odredio da se svi Rusi

pobiju?" Bradonja je sav drhtao i izbezumljen odgovorio: "nisam ja Rus, nisam ja Rus. Ja sam čistokrvni gošt, Nijemac, njem..! Pavelić mu je naredio mu je naredio da ga sutra posjeti u dvoru i zadovoljan što je našao, ono što je tražio, vratio se u rezidenciju. Tada je pozvao sebi pobočnika i naredio da sutra mora nedje naći mantiju za grko-istočnog popa. Ovaj se malo vrpoljio ali na koncu se sjeti da bi moglo biti u Jasenovcu mantija i odgovori snishodljivo: "on će to sigurno naći."

Sjutradan je čistač došao u rezidenciju kod Pavelića. Bio je strašno blijed i izmučen spremajući se za teški susret. Usavši na vrata digao je desnicu u zrak, kao da ga je Adolf učio lo godina, izvalio "spremni!", a onda se munjevitom brzinom bacio pred Pavelićeve noge ljubeći mu čizme, ruke, a vele i stražnjicu. Kad se to svršilo onda mu je Pavelić dao znak da sjedne. Četajući se velikodostojanstveno izložio je čistaču da ima namjeru da stvori novu "hrvatsko-pravoslavnu" crkvu, ali prije nego predje na stvar traži da mu čistač otpjeva nekoliko "krko-istočnih pjesama", odnosno sad "hrvatsko-pravoslavnih". Čistač je iako je još u strahu, izvio šiju i počeo da gudi. Pavelić ga je prekinuo sa "odlično". "Takvih pastira treba mome carstvu". Brzo je pritisnuo dugac a na vratima se pojavio pobočnik. "Donesi onu mantiju" viknuo je Pavelić. Ali se brzo popravio. "Ne, nego izvršite probu u vašoj sobi!" Davši rukom znak čistaču da ide sa pobočnikom? Ovaj okrenut licem poglavniku išao je unazad dok nije stražnjicom udario u vrata a zatim se popravio i našao izlaz i natraške napustio radni kabinet. Usavši u pobočnikovu sobu čistač je ugledao mantiju na vješaljki. Soba je bila u ogledalima tako da se mogao vidjeti i sprijeda i ostraga. Kad je navlačio mantiju zapazio je na njoj mrlju krvi. Pobočnik primjetivši to isto u sali mu dobaci: "tu je neko zgnojio stjenicu.!" To ~~xxx~~

čemo iski iščistiti". Čistač se obukao u pastirsko ruho i ogledajući se okrenuo prema pobočniku te viknuo "spremni"! Ovaj je otvorio poglavnikova vrata, uveo ga i pretstavio novog pastira "hrvatsko-pravoslavne" crkve.

Poglavnik je ponudio "pastira" da sjedne a pobočnik naredio da hitno dodju fotoreporezi i da udju novinari. On je iz stola izvađio "proglas" a njegova svetost-crkveni pastir pročitao ga dopisnicima.

I eto sad nam "roda" sa sipa papire da se upoznamo novim pastirem "dušobrižnikom" - završavao je Dmitar priču.

Na zboru je bilo mnoštvo naroda. Došlo je skoro sve što može gnizati u nekoliko opština. Masa je bila ogorčena nove ustaške pođvale i još uvjerenija prihvatila poziv govornika za daljnu berbu protiv žlikovaca.

x x x

Povučen sam iz vojske jer sam su veze sa Krajinom postale goruće pitanje. Partijski sam vezan za SK Glina i kao član SK - dobio sam granični teren od Vrnograča ka Bužimu. Učvrstili smo vezu sa Tatarom i krug naših simpatizera počeo se povećavati. Ali još je to sve nezadovoljavajuće, jer se rad odvija na parče, bez dovoljne koordinacije, naročito sa Kordunom gdje je na inicijativu OK Karlovac formiran SK Cazin. Drugovi iz Podgrmeča također prodiru ka Cazinu stvarajući za sebe veze. Tamo su uglavnom radili Mirko i Hamdija.

Da bi se objedinile snage i jedinstveno nastupale sa Korduna i Banije bio sam prebačen u novoformirani SK Cazin za v.d. sekretara Fuska je već bio formirao komitet u kome su radili on (kao sekretar), Omer Duranović, Pero Gazibara i još dva druga. Komitet je već imao svoju tehniku i uveliko je drug Stevo Rašić tehnički sekretar umnožavao razne partijske materijale, radio

materijale, vijesti i dr. Partijski ćelija nije bilo nigdje na terenu cazinske i kladuske okoline izuzev manjih grupa ili pojedinaca koji su se osjećali komunistima. (Ovakih je bilo nekoliko u Gazinu, Pećigradu i okolini V. Kladuse), Huska se nije imogo borio organizacionim radom koliko propagandom. Shvatao je da bez organizacije nema ni drugog rada (propagandnog, stvaranja ilegalnih odbora, akcija i dr.). On je smatrao da "on lično" može svuda dospjeti tj. ubacivati se na neoslobodjenu teritoriju i tamo rasturati letke, kazniti kakvog zlikovca, ili kome zaprijetiti. On je najvolio uzeti dva-tri druga i "sam na svoju ruku" poci u "obilazak sela Krajine". Kad bi se vratio sa puta onda bi grmio na ljude "kako ne valjaju" pričajući da je obilazio neke ćelije za koje komitet nikada nije mogao doznati koji ih sve ljudi sačinjavaju. Bila je čudna ta i takva konspiracija a nama je izgledao još čudniji njen nosioc. Upoznavajući se поблиže sa drugovima iz Komiteta osjećalo se da postoje neslaganja između njih i Huske koja tinjaju i prax polijevaju se "vodom" da ne izađu na površinu. Huska je imao neprirodan nastup prema drugovima a naročito prema Omeru. Kad bi govorio o Omeru on bi ga obilježavao kao nepokretna i "tvrdog mozga" (zbog učenja) podrugljivo ga bockajući sa "kljako". Omer nije imao jedne ruke. Izgubio ju je negdje u prvom svjetskom ratu. Bio je već u godina-
ma i ta tromost je pojava fiziološke dotrajlosti organizma. Prije revolucije živio je vrlo bijedno. Na svakom koraku su ga trale pedace m a naročito ga je gniječio Hasan Miljković i njegovi karteši. On se opredjelio za radničku klasu a njenu borbu je prihvatio kao svoju. Iako bez ruke učestvovao je u akcijama, ubacujući se na neoslobodjenu teritoriju u Krajinu, u zasjede, gdje su bili dočekivani žandari i ustaše. Nije volio

"teorisanje" - kako je često, nego je tražio konkretne zadatke da izvrši ovo ili ono. Malo je govorio pogotovo kad se je radiilo o njemu. Ima takvih ljudi koji o svom životu mogu da kažu nekoliko rečenica a koje govore mnogo. Volio je često da priča o porodici i bijedi u kojoj je živio. Ponekad ga je obuzimala tuga zbog ne izvjesnosti porodičnog opstanka. Kad se popne na "Gradinu" pa pogledam prema Kladusi srce mi se stegne" onda bi uzdahnuo i tiho i govorio: "ljubav je ljubav!" Na šest do sedam km od V. Kladuse ni smo živjeli u slobodi a njegovi su "tamo" u kućerku, koji se mogao svaki čas srušiti, gladovali. No nije se on podavao teškim osjećanjima koja znaju podrivati dušu čovjeka kao što crve dubi drvo već je vedrinom - svojstvenim komunistima prilazio poslu. Nisu se nigdje ispoljavale njegove "ambicije" i njegovo "ja" uvijek je bilo na zadnjem mjestu. On nije belovao od bolesti "veličine" što se kod Huske u prvim susretima moglo osjetiti. Omer je pravilno primjećivao da Huska po Krajinu veže samo ljude za sebe kao lično a ne na partiju i njenu liniju. Partija treba da bude taj magnet koji će privlačiti sebi ljude. Njenu političku liniju - tako bliska svakom razumnom biću treba da posluži u pridobijanju ljudi na saradnju i njihovom učešću u NOB. Osnovni zadatak naš članova jeste da pravilno primjenjujemo partijsku liniju u svom organizacionom, propagandnom i drugom radu. Ponekad je dolazilo do ~~na~~ oštarih sukoba između Huske i Omere. Huska je znao u afektu reći: "Najd kljapo, ćuti! šta ti znaš?! Omer bi pocrvenio i uzdržavajući se da ne "Flane" odvrtaćao Huski: "Nemoj misliti da sam ja daska?!" Firer ima jedan trik ako ti hoćeš da fireruješ onda nam to otvoreno reći. U našoj Partiji firerstvu nema mjesta pa neka si ti član CK. Dobijao je izvešć drugog čovjeka spremnog i da se obračunava. Poslije takvih svadja brzo bi drugovi radili na njihovom miru i onda bi se jedan drugom izvinjavali, Huska zbog pod-

podbacanja a ovaj zbog firerstva.

Huska je volio da čita ali ne upuštajući se u suštinu stvari nego toliko da bi mogao reći: "Čitao sam tu i tu stvar", ili: "Pametno piše taj i taj". - Samouvjereno je smatrao da je uvijek u pravu, a ako je vladao sa malo ubjedjivačkih argumenata - ili kad bi već i sam osjetio da nešto nepravilno postavlja, onda je pokušavao prekinuti razgovor riječima: "Imam ja prilike da čujem pametnije ljude i oni govore ovako "Bio je sklon intrigivanju protiv onog ko se ne pokorava njegovoj volji. Na lični život nije pazio upuštajući se ponekad i u pijančenje a naročito je volio žene "Evinu sortu". U svojim doskočicama znao je pustiti žaku uvredljivosti i kroz šeretluke i bezobrazluke svojstvene njemu vrijeđao i naš ponos - ponos partizana. Za njega je bila "Obična stvar" sjesti u neku seljačku kuću u samim gaćama, zavrnuti nogavice do više koljena i češati se po "bezobrazluku", neobazirući se na domaćine a naročito žene. Vatroeno je volio da priča pa bilo o čemu. Upuštao je u sve teme, "sve je razumjevaao" a ponekad bi mudrački oborio glavu gledajući preda se, kao da razmišlja, škrto dajući svoje mišljenje koje je smatrao autentičnom. U njegovoj duši tukla su se osjećanja kao vihor. Nekada je gorio kao baklja oduševljavajući se borbom, njenom veličinom, rezultatima gdje se kapitalizam kuha. A nekad bi padao u pesimistička razglabanja "da smo preslabi, da ćemo se teško izboriti", kukaajući i *BRINUĆI* o sudbini muslimana. Prodrijeti sve kutke ~~njegov~~ njegove dosta zamršene duše, otkriti suprotnosti koje su se u njoj hrvale - bilo je teško, ali ne i nemoguće. Najteže je upoznati čovjeka, znati shvatiti sve pojave kod njega, ustanoviti dijagnozu njegove duše. A komunisti moraju biti "Inžinjeri duše" i majstorski moraju klesati lik novog čovjeka. Može se i "gvardijski splet" osjećanja ali može i razumom ne dajući zdravim i pozitivnim osjećanjima da se miješaju sa onim koja treba odbaciti. Čovje-

čija duša je ipak velika i dovoljno neispitana tajna. A kod Huske je trebalo "splet" razmrsiti i "stare naslage" baciti na djubrište.

Ima ljudi koji "od drveta ne vide šumu a šumu pretvaraju u drvo". Je li to fata morgana ili pokazuje neizgradjenost čovjeka, njegovu nesposobnost shvaćanja, razumjevanja zaključivanja. U politici je sigurno ovo drugo. * Politika je nauka ona proučava i bavi se društvenim zbivanjima a prvenstveno pokušava ljudima poučava ljude kao osnovne činioce društva. Čovjek, kao faktor društva, može izvjesne pojave u životu i društvu da gleda na razne načine. Zaključci do kojih dolazi trebali bi biti rezultat pravilne analize činioca, fakata, a ne neki pretpostavki koje nemaju realne osnove. Iz činjenica i konkretnih pojava ljudi daju zakonitosti da se nešto može odvijati ovako ili onako. Te zakonitosti ~~su~~ ^{su} dotle sigurne dok ih nove činjenice ne pobiju. Naši razgovori sa Huskom često su bili bučni u vezi analize stanja na terenu. Pokret na ne oslobodjenoj teritoriji nalazio se u povoju ali on se je rodio on će rasti, jer to je ne inovan zakon naše stvarnosti. Nije naš pokret rezultat "slučajnosti", nego svjesna, organizovana snažna borba, borba na život i smrt. Ne vidjeti ono što se rodilo, što raste i što će se razvijati svesnažnije i brže, značilo je u najmanju ruku biti politički krakovid. Huska bi "vrtoglavo" padao u oduševljenje kad bi sabrali naše uspjehe a kad bi došla koja teškoća ili neuspjeh vrtio je glavom gubeći vjeru u sve.

Bio je na sastanku Plenuma OK Karlovac. Došao je zamišljen, ~~NEVESE~~ Pošli smo da malo prošetamo. U daljini se vidjela Velika Kladuša odnosno kula iz koje je nekada po predanjima hrabro ratovao "Hrnjica Mujo". Huska je poznavao izvjesne istorijske pojedinosti oklnih kula kladuške one ~~z~~ u Podzvizdu i drugih, odbranbenog turskog sistema prema Austro-ugarskoj. Volio je da priča i veliča borbu njihovih predaka protiv okupacije Bosne kao da hoće da

vas uvjeri da je od te "loze" koji radije gine nego se pokorava. Ubrzo je počeo da priča o našim prilikama, našoj borbi. Mi se nalazimo u teškom položaju. Naši su napustili Srbiju, Sandžak, Crnu Goru, Vrhovni štab, isto i nekoliko proleterskih brigada stigle su u Bosnu. Četništvo je ufiatilo velikog korjena kod Srba u Lici i Bosni, pravo da ti kažem ja malo vjerujem u dobar ishod stvari. I ovdje na Kordunu ima bašta. Mi smušlimani mogli bi opet biti najveća žrtva ovog rata. Čudna je zvučala njegova nevjerica u Srbe, panično shvatanje situacije i specijalno isticanje "muslimani bi mogli biti najveća žrtva ovog rata" ko je iole prati razvoj našeg pokreta znao je da je u Srbiji i Crnoj Gori nastupila "osjeka", ali znao je i to da plamen borbe bukti svuda i da momentalni neuspjeh si na jednoj strani ne mogu biti tako odlučni da čitav pokret padne pogotovo kad je ostala sačuvana rukovodstvo i udarna pesnica brigade. Glavnina naših snaga sa Vrhovnim štabom napravila je teške supjehe koja su samo mogli oduševljivati čovjeka. Pa zar može biti komunista kod nas, koji bi ustuknuo? zar se može ono što je izraslo u moćnu snagu povinuti, slomiti? Mi izgledamo kao usamljeno stablo koje talasi bure udaraju sa svih strana, ali čije su žile duboko u zemlji da ih ne može nikakva bura pokrenuti. Može biti skršena neka grančica ili grana ali drvo će živjeti, jer sokove crpi iz zemlje nepresušnog izvora života (snage). Uputili smo se u analizu događaja u Zapadnoj Bosni naročito Podgrmeču i Kozari. Pa zar je slomljena Kozara nad kojoj je preko 80.000 Švaba, ustaša, Mađjara, Bugara i kakvog još fašističkog ološa nije bilo, iskaljivalo svoj bijes? Ne, i to je nemoguće! I kad bi u to posumnjali, posumnjali bi u snagu naše Partije, u narod, u snage ove velike oslobodilačke borbe svjetskih razmjera. -

Huska je bio vrlo pažljiv prateći svaku novu misao klimajući nepovjerljivo glavom sa posmjehom, koji je bio ironičan

i kao da bi htio reći, a sve mi je to smiješno jer vi ne shvaćate šta se događa.

"Znam ja dobro situaciju, ali ti ne znaš događaje: ne shvataš događaje....!? Evo tã nedaleko od nas oko Plaškog mnogi partizani su prišli četnicima. Njih pomažu Englezi. Dražu kuju u iz zvijezde. Vladu i Petrića drže kod sebe. A zašto? Sigurno nije zbog njihovih lijepih očiju?! Sve što učinimo mi, to je u "svijetu" činio Draža. Kapitalisti će sve učiniti da nas unište. Englezi su petljanci. Slabi su to saveznici. Pa zar ne poznaš njihov običaj? Vrana, vrani oči ne vadi! Mi jedino vjerujemo u Ruse. A gdje su oni? Gdje Staljingrad? Dok nam oni dođu nama će se otegnuti m.... Saveznici neće otvoriti "drugi front" ili će ga otvoriti onda kad Rusi iskrvave i kad im bude izgledalo da će oni moći diktirati mir. A dotle klepet će biti po nama? Od kuda tolika njegova nevjerica? ^{Čak} čak sam pomislilo da sa Huskom nešto nije u redu.

"Ta zar kod nas nije bilo i ranije osipanja, odvajanja, prebjeglica? zar u Bosni nije bilo pučeva? Bilo je! Zadali su nam težak udarac. A da li su nas uništili? Tačno je da danas četnike pomažu Englezi i jezikom i parama a sigurno i drugom. Tačno je da kapitalisti pomažu svoje, ali je tačno i to da laž ne može dugo živjeti. "Istina ni u vodi tone ni u vatri gori". Ona će probiti na svjetlo dana. Danas u svijetu rijetko se čuje o pravom stanju kod nas. A sutra? Svi će oni "morati" progovoriti istinu o nama. Na to ćemo ih mi prisiliti. Nasi uspjesi, naše pobjede, naša snaga će ih na to prisiliti! Rusi se danas tuku pred Staljingradom - to je tačno. Oni tamo rješavaju sudbinu čovječanstva. Skršiti hitlera nije mala stvar i zato će biti još teških dana. Treba vjerovati da će doći i do nas kao i da ovom borbom kod Staljingrada oni biju boj i za nas kao što i mi bijući se ovdje u "Hitlerovoj tvrđavi" bijemo boj za njih. Takvih primjera nema da su se dvije ~~xix~~ vojske

pomagale razdvojene hiljadama km. Ne treba sumnjati u to da će Rusi razbiti Hitleru njušku. Pred nama su događaji pa ćemo se uvjeriti."

Već smo se bili primakli sjedištu Komiteta. Trebali smo krenuti na zbor koji se održavao na Ietrovoj Gori nedaleko od sela Krstine. Huska je na zboru govorio "vatreno" na liniji ali skačući s brda i s dole.

Kod naroda je Huska vrlo popularan. Svi ga poznaju pa i mala djeca. Slušajući ga kako govori iskršavali su mi pitanja o štta može biti razlog njegovom panikerstvu, nevjerici u ovaj narod koji daje sve od sebe za borbu?

Pretrčavamo o vezama sa Kladušom. Naši su i ranije nekoliko puta pokušavali da privuku pokret u Hasana Miljkovića ranijeg narodnog poslanika "Kladušskog pehlivana" kako smo ga između sebe zvali. Ali on nije "bendao" te pozive kada su naše snage u februaru 1942 godine oslobodile (prvi puta) Kladušu među našim drugovima. Vladalo je uvjerenje da će i Hasan ići s nama. Ali "Pehlivan" je izvrdao. Znao je vatreno govoriti protiv ustasa, javno istupao ali sve s računicom da bi se momentalno "sačuvao" od partizana. "Čovjek koji može da plaće kad mu to treba a poslije da se od sveg srca slije ako mu to treba" kao k reče Omer. Hasan je djak svih mogućih buržoaskih političkih stranaka i strujanja. Nismo se savaravali u odnosu na njega ali smo ipak odlučili da ga pozovemo na saradnju. Znali smo da je govorio talijanima i ust šama kad su partizani napustili Kladušu "da je bio prisiljen da govori na zboru", no to nam nije smetalo da ga pokušamo pridobiti jer smo ocijenili da "još ima ugleda u čaršiji i okalnim selima". Stilizaciji pisma posvetili smo pažnju. Iznijeli smo mu perspektivu našeg pokreta, potrebu masovnog učešća muslimana u borbi i dr. Huska bi prišao bliže stolu za ko-

jim se sastavljalo pismo pa bi dobacio: "napišite vi njemu da ću ga ja na prvu banderu objesiti kad dodjem u Kladišu. Sta on misli da nas taj!?" Uvjeravamo Huski da treba imati malo više strpljenja u odnosu na takve ljude. Mi pokušavamo i želimo da takvima sugeriramo put, njihovo držanje, želimo da ih privučemo na pozicije borbe protiv fašizma. Njihovo je da li će nam prići ili ne." Složili smo da u ~~prva~~ pismu podvučemo da će istoriski snositi odgovornost i da naš pokret neće i ne može biti ravnodušan prema onome kako se je držao Hasan i njemu slični u danima kad je trebalo dići sve naše narode u borbu. Iznijeli smo mu želju za iskrenom saradnjom tražeći odgovor. Poziv je upućen preko veza. Hasan nam nikada nije odgovorilo.

Broj naših simpatizera se povećavao na neoslobodjenoj teritoriji. Liniju pokreta prihvatili su ljudi raznih profesija - jer su u našem pokretu vidjeli istinsku zaštitu svih poštenih ljudi, zaštitu naših naroda od uništenja. U Kraš Kladaši se naročito u radu hodža Topić, Hasan Miljković "Kuljo", "glasnik - hodža se ističe u rasturanju naših letaka koji ponekad bijeli i u džamiji drži "vazove" u kojima osudjuje ustaške zločine. Postao je ustaška meta. Hapsili su ga i zlostavljali. U zatvoru su mu čupali bradu ali nisu uspjeli da pokolebaju u uvjerenju da je partizanska borba "na pravom putu". Od Kladaše su se računice računale veze prema Cazinu. U pojedinim selima imali smo "punktove" ljude na koje smo se mogli u svemu osloniti. Oni nisu bili članovi Partije ali su prihvatili pokret kao rodoljub. U Maloj Kladaši se isticao otac Zuhdije Žalića prvoborca koji se već bio nadaleko proćuo svojih herojskim držanjem u raznim borbama. On je bio zastavnik I hrvatskog proleterskog bataljona. U Pećigradu su se isticali učitelj ^{hodašević} hodža Sabljaković - otac Jusufa Sabljakovića - koga su ustaše uspjele uhvatiti i baciti u logor Jasenovac,

bilježnik Omanović. U Todorovu, Podzvizdu, Vrdovskoj, i dr. selima pronašli smo ljude na koje smo se mogli osloniti. Pored ovih veza Huska je imao i svoje "lične veze" o kojima, kako je on volio ističati referirao Okružni komitet. Na oslobodjenoj teritoriji okolo Korduna bilo je oko 15 muslimana iz V. Kladuše i okoline. (Ibrahim "Zelenkov", Ibrać Pajazitović i njegov brat "nijemac" bio je polu-nijem, Ale Pajazitović, Hasica Karajić, Omar Đuranović i dr.) Na terenu Podgrmeča radili su Hamdija Omanović, Mirko Turić, braća Terzići iz Bos. Krupa, Mujo Jašarević i dr. na Baniji su bili Meho Abazović i Ibro Šahinagić. Cazinska Krajina se budila iz vjekovnog robovanja.

x x x

Huska je volio razgovore iz kojih se moglo "vidjeti" da je "ne daleko čuven", popularan i da narod o njemu govori uživao je ako mu se laska. ("Veliča"). Kad bi grupe koje su odlazile na neoslobodjenu teritoriju da rasture propagandni materijal i obidju veze, polazile na put, on bi ih pratio dajući im u "poslednje p upute" : recite "onome" da mu je Huska poručio "to" i "to" ili "recite mu da bi ga ja posjetiti mogao". Na povratku grupa sa zadatka između ostalog detaljno je ispitivao i to što ko govori o njemu. Tako se je neoslobodjenoj teritoriji počelo prenositi.

"Kuda ide Huska

Sva se zemlja truska (treso)

Sva će biti ruska".

Ako ste se interesovali da doznate porijeklo ovih "stihova" onda ste mogli doznati slijedeće: da je neki hodža sanjao i da mu je u snu "dosao melek (anđeo) te mu je rekao da će od P. Gore naići veliko jato galebova i da će gakatiti:

"Kud prolazi Huska

Sva će zemlja biti turska

A onda ruska"

te da bi tada mogao nastati kijametaki (sudnji) dan". Tokom vremena usled prepričavanja i prenošenja iz jednog sela u drugo to je priča doživila modifikacije.

Narod je zaista mnogo govorio o Huski, vezujući pokret za njegovo ime. On je na oslobodjenoj teritoriji uživao glas nekog "legendarnog junaka" a po neoslobodjenoj teritoriji širile su se o njemu razne priče i "supton" ga se dizalo u "nebesa" stvarajući od njega veličinu. Mnogi, koji ga na uopće nisu poznavali, koji ga nikada nisu vidjeli, vidjeli su kako su bili sa Huskom, kako su se s njim prebacivali po ovom ili onom terenu, a na neoslobodjenoj teritoriji kako je Huska dolazio kod "ovog" ili "onog" seljaka. Izgledalo je tako da ga svak poznaje da je lično njegov prijatelj. Husku su golicale te legende, razvijale mu uobrazilju i samoljublje da je on najbolji predstavnik Cazinske Krajine. Pravila mu je izvjesne neugodnosti pomisao da je u Podgrmeču Hamdija Omanovic i nije volio da razgovara o njemu. Ako bi se "slučajno" poveo razgovor o Hamidiji onda bi Huska odmahnuo rukom i glasom punim anatiije dobio: "vala mi se čini da je on mušičav čovjek". Na drugove u Bosni gledao je s nepovjerenjem - "nije da oni nisu odani borbi" - nego zato "što se oni prave važni". Često je dolazio do takvih zaključaka, "da bi Cazinska Krajina imala najprirodnije veze sa Hrvatskom i da bi trebala da bude i uključena u Hrvatsku".

Da ste ga mogli promatrati kako se oduševljavao kad bi u sjedište komiteta došao koji seljak iz "daljeg" i pozdravljajući se rekao: "E, braćo, došao sam da vidim Husku. Svaki govori Uska, Uska, pa velim idem i ja da ga vidim".

Prilikom organizovanja konferencija on je volio naglasiti "da se narodu saopšti da će Huska govoriti na kasa-

konferenciji". Vjerovao je da će tada doći mnogo više seljaka a kad ima više svijeta onda se oduševljenije govori. Na konferencijama je najčešće govorio o konkretnim stvarima, unoseći u izlaganje razne primitivne deskočice i jeftine vicove koje svijet rado slušao. Svojim govorničkim stavom, potom gestikulacijama privlačio je pažnju slušalaca do te mjere da su ga napeto slušali. On je odlično poznao ljude, njihove porodične prilike, njihove dobre i slabe strane. Seljaci su ga najčešće zvali "Komandant Huska", iako je trebalo kakav spor da se riješi između njih i odbova ili kakva kućna nesuglasica, onda su išli "Komandantu Huski" da on to raspravi. Huska je ozbiljno prilazio tim pitanjima, davao svoja mišljenja a za seljaka je to bilo najvažnije što je on to rekao jer je mogao odboru "odbrošiti". Huska je rekao tako i tako a vi ako ne vjerujete pitajte njega" bili Komitet se zajednički branio. Huska je često odlazio u posjetu Milanu Vergašu kod koga se najviše zadržavao. Hasica Karajic sa kojim je sklapao razne trgovačke poslove. Milan je bio bogatiji seljak. Imao je jednog brata u NOV koga je probao nekoliko puta "izvući" iz vojske moleći Husku "da on to vidi". Milan je sklapao i kovao razne trgovačke poduhvate sa Huskom naročito oko konja jer u ova teška vremena imati dobra konja značilo je mnogo. Hasica se više smatrao "privatno lice" (izbjeglica) koje n'šlo utočište u Milanovoj kući a za uslugu što je dobio od Huske pušku odlazio je ponekad na teren u Krajinu. Tamo je prvenstveno gledao da da skloni stvori trgovački posao i da što od "kljusetaj" prošvercuje. Kod Milana se je mogla uvijek naći čupa "dobre šljive" - koja se sačuvala u onih "dobrih vremena". Milanova stara imala je običaj da gosta ponudi kajganom pa ako je rjedji gost i slaninom. Stara je uživala u gazdinstvu naročito tovu svinja. Milan se je zvanično

vođio kao kuće domaćin ali uglavnom stara je imala svoju riječ jer ona je tu kućila, čuvala i pabirčila čitavog svog "teškog" života samo za djecu. Jedan sin joj je poginuo od ustaša a i starog su joj ubili onih prvih dana "spomenulo se a ne povratilo se" kako je ona govorila. Ostala su joj još dva sina, Milan i Rajko i Starica ljepuška, plavokosa Milica. Kuću su im ustaše spalile pa su se sad nekako snalazili na zgoristu. Milan je pokazivao mnogo domaćinskog smisla pa se pobrinuo i nabavio trenčicu (dasku), pokrio zidove "kamenice" da se ima gdje skloniti a unutra je napravio dvije sobe da bi u jednoj mogao kakav "slučajni" gost prenoćiti a u drugoj su se smjestila sva ostala čeljad. Milan nije volio spavati u sobi gdje je ženskinje već je u štoglju imao ležaj ili ako je bilo toplo spavao je u krevetu u sljiviku. Što je bilo vrednijih stvari u kući "stara" se je pobrinula da to Milan skloni na sigurno mjesto. Ostavila je nešto rubin za presvlačenje da bi se mogla održavati čistoća i da se gamad ne razmnože. I Milica je ostavila nešto svojih cicanih aljina koje su bile skrojene po varoški jer kako bi ona mogla otići na zbor ili kakav praznični skup sa pregačom i grubom seoskom nosnjom kakav praznični kad je svak u selu znao da Milica ima "cicanih aljina".

Milan je često volio pričati kako je "nekad" izgledale njihovo domaćinstvo, nadaleko čuveno, kako je on bio dobar radnik i da ga kao takvog poznaje sva kladuška čaršija. Prisjetio bi se tih teških dana nato i pokolja kad ga je pritislo zlo i kad je svojim rodjenim očima gledao kako mu se raskućava dom. Bježao je ispred neprijatelja u P.Goru a i on-da kad je bila ona strašna ofanziva. Tad bi pokazivao svoju ranjenu desnu šaku kao da bi htjeo podvući "E, brate, i ja sam prosuo krv za ovo ~~knjaza~~ ~~bi~~ ~~htjeo~~ ~~pod~~ ~~sto~~ ~~vi~~ ~~hoćete". A naš odbor neće to da razumije nego kad god nešto traži onda prvo od Milana. "Daj toliko i toliko žita; tvoji konji treba~~

i dana, da idu na put treži vojska; trebaš pomoć obraditi temelju Jovanu ili Marku koji nemaju zaprege. Okle god po Milanu! Ma nadao sam se braćo, shvatite da sam i ja popaljen, unisten, da i mene treba pomoći. Eto, oni su "tamo" čudni pa neće da razumiju. Mislio sam se da bi došao vama u komitet da se požalim pa opet ko' velim ljudima je puna glava i onako raznih briga pa sad i s ovim mojim da im dosadjujem. Ponekad mi svrati Uska. Mi smo stari poznanici. Znamo se još iz onog vremena kad je on sjekao orah i kesten i valjao klade i trupce po P. Gori. Potužim mu se, a on digne glavu na mene i nadadne dreku: "Nemoj Milano, još su tvoja pleća čvrsta." "Ma čvrsto su pleća ali slaba kesa. Ono nije da nema čovjek što pojesti i popiti-toga vala bogu ima još. Navaka ne bježi od čovjeka. Ali neće se moći ovako izmoći, brate moj rodjeni."

Huska je bio česti gost kod *Beigastovih*. On je volio sjesti na tronožac koji bi mu "stara" uslužno podmetnula blizu ostave, gdje je bilo i "vanjsko ognjište". Stara se nije odnicala daleko od ostave "jer ima kopiladi pa će ukrasti". Kad bi skupa sjeo - ona bi gospodarskim glasom viknula: "Milice, Milice, oko moje, dađ doneside šolju varenike za našeg Usku!" Tad bi počela nabrajati kako je ovaj rat dibišus raskući, pa je "eto sramota" što ne može ko nekad dočekati i počastiti gosta. A Huska bi bacao. lisičiji pogled na Mulicine bose noge i trepavavo tijelo pa bi joj dobacio "Hajd, hajd, Milice, pa ću ti zapjevati i poigrati u svatovima". Njega je golicala i dražila pomisao koju je trebalo dobro "zakopčati", "Kako li je ta plavojka primamljiva sa svojim vitkim tijelom koje nije "seljasto" i da bi bio sretan kad bi je imao za ženu". Ali kako bi bilo moguće kad ga je Milica uvijek izbjegavala tudila se tako da im se ni pogledi nikad nisu sveli. Često bi joj on dobacio.: "Lijepo si izgledala na zboru tu i tu. Vidio sam te sa "ovim" gdje si igrala reći ću ja staroj". Na sama pomisao

da bi Milica mogla biti "nečija druga" probadala ga je kao strelica u sree. Milica je znala da je Huska oženjen "vlainjom" i da mu je žena na neoslobodjenoj teritoriji, te da se dobro ne slažu. Ona nikažo nije mogla shvatiti da se "vlainja" može udati za "turčina". Ono jest da ona ne mrži Usku ali ga i ne voli. "Pa i ka kako bi mogla mrziti a pogotovo to ispoljiti "čovjeka" koji može da im i pomogne samo ako oće". Znala je ona dobro onu staru "kaga ti je moliti - nemoj ga mrziti".

Huska joj nikada nije otvorenije nista rekao - sem povremenog laskanja i dobacivanja. On je znao da selo ima velike oči i uši. Zbog toga je bio obazriv i da ko-god ne bi povezo njegov češći odlazak Vergaševima za Milicu. Znao je on dobro sta bude s onim ko izadje na "doboš"- a i to da je narodu teško jezik zavezati. Zbog toga bi uvijek kad njima ide nosio "prljavi veš" da mu se rjex opere ili nesto "službeno" da svrsi.

Dok je Huska sjedio na tronošcu Milica bi otrčala po šolju varenike. On je podesavao stolicu tako da je može bolje vidjeti. Njeni punački obrazi, rumeni plave i kao nebo prozirne oči, grudi koje su stajale pravo kao strele, stasa vitka kao gušterica sve je to u Huski izazivalo nešto što sto nikad snažno nije osjetio ni prema jednoj ženi. Predočavao je sebi sliku kako drži njeno vitko tijelo u svojim snažnim rukama koje guka, ljubi, grize je miluje do iznemoglosti. A onda bi malo pocrvenio i bacio pogled preda se kao da ga je ubila pomisao da je to nada nemoguće. I On-a bi mu ponudila vareniku i sa malim smjeskom dobacila: - Evo, ko za komandanta našeg Usku, samo što nemamo šećera da zasladimo.

Huska bi uzimao šolju podrhtavajućom rukom i da bi izbjegavao njen ubitačni pogled okrenuo bi se staroj i prodijedio kroz zube.: - čudna je ova naša Milica!? Voli da bocka! Kad dodjemo

u Kladušu počastiću i ja tebe malo boljim nego soljom varenike.-

Ona bi uzdahnula - pogledala u pravcu Kladuse kao da bi htjela reći: "Taj prokleti rat i ta Kladusa osijedice me!"
Tad bi stara - popodižući se da razgrne vatru dobecila: "Vula kad čujem da je Kladusa na o ko' da se rat svrsio". Onde čemo ni tebe Uska počastiti i medovačom". lukavo bi se nasmiješila kao da ne vjeruje u želju koju je izgovorila.

Taharović
TREBA NAŠTAVITI i silivina
(Klasi gijanja!)
Taharović

Arhiv Bos. krajine B. Luka
ABK 209-M6-VII-206

ŠEMSO TABAKOVIĆ: "GODINE NEZABORAVNE"

(uspomene iz NOB-e)

1.) Pisano je kao kronika u obliku dnevnika. To uzrokuje i nedostatke: kao kronika nije dovoljno precizno, nedostaje mnogo pojedinosti, koje bi čitaocu objasnile uzajamnu vezu lica i događaja o kojima autor zna sve, a čitalac ništa. Kao dnevnik djeluje uvjerljivo, ali se stiče utisak, da su to u stvari izvaci iz dnevnika, od kojih su neki dijelovi ~~jače~~ prošireni i bolje obradjeni, a neki samo usput dotaknuti. Trebalo bi to ujednačiti: čitalac želi da zna sve, počevši od škole i prvog puta u partizane (što je vanredno dobro opisano, do prvih dodira s novim životom i novim ljudima, pa dalje sve redom, mjesec po mjesec, dužnost po dužnost, bitka za bitkom.

2.) Možda bi trebalo uokviriti pojedine epizode u opći plan borbi. Time bi se postigla preglednost toga vremena i događaja u kojima je autor bio učesnik. Na primjer, napadaj na Bos. Novi dobiva sasvim drugi izgled i značenje, kada se zna da je izvršen u jeku Kozarske ofanzive. Još bi bolje, bolje na početku tog poglavlja dati pregled opće situacije, pa u to uklopiti život, rad i zadatke svoga bataljona.

3.) Ostati dosljedno kod upotrebe prvog lica: govorio sam ja, a ne "govorio je komesar", jer čitalac vrlo lako zaboravi ko je komesar, pa misli da je to neko treće lice. Osim toga, komesara je bilo i u četama, pa odredima i drugim bataljonima, pa se sve to može pomiješati. Najbolje je imenovati uvijek, ali bi u tom slučaju bilo nezgrapno imenovati sam sebe; zbog toga je ipak bolje reći: "nakon govora komandanta druga Djuke došao je red i na ~~xxxxxxx~~ komesara. ustao sam i u kratkim crtama." itd. Nadalje, provesti jezičnu cjelovitost: ili svugdje ekavštinu ili svugdje ijekavštinu ("negde", "rešava", "izvesno" itd.).

4.) U samoj kompoziciji trebalo bi, možda, smanjiti do minimuma razmišljanja i filozofiranja, koja mogu imati određenu vrijednost, naročito kao dokumenat osjećanja određenog dijela ljudi u vremenu prije rata i za vrijeme rata, ali usporavaju kazivanje, zadržavaju radnju i utiču na čitaoca, da gubi vezu s događajima, a, osim toga, iz današnje perspektive mirišu pomalo na plakaterstvo, iako se može vjerovati u njihovu stopostotnu autentičnost. S druge strane trebalo bi unijeti više doživljaja, više malih događaja, zadjeffica, viceva, onog svakodnevnog, što je davalo posebnu draž partizanskom životu, a o čemu pričaju svi borci kada se sastanu. ~~xxxxxxx~~ I inače treba dati prednost događajima. Interesantno bi bilo razmotriti i objasniti recimo hodžu Borića i njegova zvjerstva, zatim odnos muslimana prema tim zvjerstvima i pokušaj, da se usklade s vjerskim propisima i t.d. Istaknuti tu zatrovanu atmosferu, punu nesnošljivog šovinizma,

način na koji se taj šovinizam širio i pokušavao održati pred rastućim idejama bratstva i jedinstva i sl. U dnevniku ima izvrsnih detalja, koji se mogu razraditi (na primjer, Huska - nema ništa o njegovom bježanju u njemačke formacije, o ranjavanju, o bijegu iz njemačke bolnice u B.Luci sa desetak rana na sebi i t.d.).

5.) Mnogo bi lakše bilo čitati (i pisati!) kad bi se čitav dnevnik podijelio na nekoliko poglavlja, a svako poglavlje na nekoliko dijelova. Pogodnim izborom naslova i podnaslova dao bi se na taj način sadržaj; bio bi to putokaz u razvoju događaja i olakšalo bi obradivane pojedinih dijelova u izrazite cjeline. Tako bi čitav dnevnik dobio mnogo na zanimljivosti, preglednosti i - cjelovitosti. Ovako, na primjer, kada bi čitalac htio da pronadje jedan detalj koji mu se svidio, morao bi listati od početka do kraja dok ga ne pronadje. A lijepa i zanimljiva mjesta čitaju se nekoliko puta! Takvih mjesta u ovome dnevniku ima mnogo (Put u partizane, "Radi kako znaš i umiješ", Akcija na prugu, opis situacije u Krajini - "ne da tebe tvoj adžo" itd., itd...).

6.) Da ne ostane samo kronika ili dnevnik, moglo bi se montirati u samo pričanje neke elemente, koji bi sve povezali i dali čitavom djelu prizvuk ratne pripovijesti. Mogla bi se montirati neka ljubav, različiti putevi, susret u nekoj akciji i, na kraju, sastanak na istom putu ili tako nešto, uglavnom, da postoji jedna nit od početka do kraja, koja sjedinjuje sve te rascjepkane odlomke u jednu cjelinu. Moglo bi se prikazati i razvoj samog autora od mirnog učitelja, idealiste, do prekaljenog borca-realiste, ali je to već malo teže.

7.) Ima mjesta gdje se spominju, na primjer, Ivan Šibl, Djuro Kladarin i drugi. Takva bi mjesta trebalo proširiti, a takvih imena ubaciti što više. Čitaoca je drago kad naide na poznato ime. Što više takvih imena, pa i imena običnih, malih ljudi, utoliko je veća uvjerenost čitavog kazivanja i utoliko je lakše čitati. A nije teško vezati pojedina imena uz neke događaje, makar i malo manje važne. S time u vezi trebalo bi osigurati slike iz tog perioda bar najvažnijih lica, jedinica itd.

Na osnovu svega ovoga mišljenja sam, da bi se isplatilo uložiti još truda u preradu i dovršenje ovih memoara. Mi imamo takve literature, ali iz naših krajeva nemamo. Osim toga, nasoj je omladini potrebno takvih knjiga, u kojima će prošlost približiti svojim danima i u kojima će naći odgovore na mnoga pitanja, na koja inače ne može dobiti odgovor u običnim udžbenicima.

Zagreb, 25.IV.1957.

Aljoša Hadžićević